

TÜRKİYE KALKINMA BANKASI A.Ş.

**UYGUN YATIRIM ALANLARI
ARAŞTIRMASI**

AĞRI

YUYAA/00-1-2

**HAZIRLAYAN
MUSTAFA ŞİMŞEK
UZMAN**

ARAŞTIRMA MÜDÜRLÜĞÜ

**Ocak 2000
ANKARA**

TKB MATBAASI

ÖNSÖZ

Ülkemizin kalkınmasında tarımsal etkinliklerin yanında, sanayileşme yolunda gerçekleştirilen girişimler ve mevcut kaynakların rasyonel ve verimli olarak kullanılmaları kritik bir önem taşımaktadır. Sanayileşme sürecinde mevcut sanayi yapısının geliştirilmesinin yanısıra, geleceğe yönelik yeni sanayilerin kurulması yolunda gerekli araştırma ve değerlendirmelerin yapılması gerekmektedir.

Bu bağlamda; kurulacak sanayi tesisleri için bölge, ülke ve uluslararası pazarlar bazında arz-talep analizi yapılması, sanayi dalları arasındaki dikey ve yatay entegrasyon koşullarının incelenmesi ve bu amaçla kurulacak olan sanayinin ileriye ve geriye doğru bağlantılarının araştırılması, hammadde kaynaklarına ve pazara yakınlık gibi faktörlerin göz önüne alınarak doğru kuruluş yerinin seçilmesi, optimum ölçek büyüklüğü ve uygun teknolojinin belirlenmesi ve yörenin işgücü potansiyelinin ve istihdam koşullarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Ayrıca geleceğe yönelik sanayilerin kurulabilmesi için yüksek teknolojilerin (elektronik, bio-genetik teknolojisi vb.) kullanıldığı sanayi dallarının incelenmesi, talepteki değişmelere çok kısa bir zamanla uyum gösterebilen "esnek üretim sistemleri" nin (post-fordist üretim sistemleri) değerlendirilmesi ve uluslararası pazarlarda rekabet gücüne sahip sanayi kollarının saptanması gerekmektedir.

Bu araştırma ekonomik ve sosyal yapısı büyük ölçüde tarımsal kaynak potansiyeline bağlı olan Ağrı ilinde gelecekteki tarımsal ve sınai üretim deseninin yeni alternatiflerle çeşitlendirilmesi konusunda beliren gereklilikten hareketle; çeşitli bulguları saptamak, kullanılmayan potansiyelleri ortaya çıkarmak ve bunların ışığında yapılacak değerlendirmelerle uygun yatırım konularının saptanmasına yöneliktir.

Ağrı ili genelinde yapılan incelemeler sonucu öngörülen yatırım konuları, bir ön değerlendirme niteliğinde olup, yatırımlara ve/veya yeni üretim alanlarına yönelme kararı verildiği takdirde, konu ile ilgili daha detaylı araştırmalarla, yapılabilirlik etüdü ve projelerinin hazırlanması gerekmektedir.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TABLolar	<i>iii</i>
1. İLİN TANIMI (GENEL BİLGİLER)	1
2. COĞRAFİ KONUM VE İKLİM ÖZELLİKLERİ	2
2.1. COĞRAFİ KONUM VE DOĞAL YAPI.....	2
2.2. İKLİM ÖZELLİKLERİ VE BİTKİ ÖRTÜSÜ	4
3. ULAŞIM VE ENERJİ DURUMU	6
3.1. ULAŞIM-İÇME SUYU-HABERLEŞME.....	6
3.2. ENERJİ	8
4. EKONOMİK VE SOSYAL YAPI	10
4.1. NÜFUS	10
4.2. İSTİHDAM.....	13
4.3. EĞİTİM.....	16
4.4. SAĞLIK	18
4.5. TARIMSAL, HAYVANSAL ETKİNLİKLER VE ORMANCILIK	20
4.5.1. <i>Bitkisel Üretim</i>	23
4.5.1.1. Bitkisel Üretim Değeri	24
4.5.1.2. Tarla Ürünleri Üretimi.....	27
4.5.1.3. Sebze Ürünleri Üretimi.....	29
4.5.1.4. Meyve Ürünleri Üretimi	30
4.5.1.5. Tarımsal Araç ve Gereçler.....	31
4.5.1.6. Tarımsal Mücadele	32
4.5.2. <i>Hayvancılık</i>	33
4.5.2.1. Hayvan Varlığı.....	33
4.5.2.2. Kesilen ve Sağılan Hayvan Sayısı	35
4.5.2.3. Hayvansal Ürünler Üretimi.....	38
4.5.2.4. Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünler Üretim Değeri	41
4.5.3. <i>Tarımsal Krediler</i>	41
4.5.4. <i>Ormancılık</i>	45
4.6. MADENCİLİK.....	45
4.7. İMALAT SANAYİ	49
4.8. TURİZM.....	58
4.9. TİCARET, BANKACILIK VE GELİR DURUMU	62
4.9.1. <i>Ticaret</i>	62
4.9.2. <i>Bankacılık</i>	66
4.9.2.1. Şube Sayısı.....	66
4.9.2.2. Mevduat	66

4.9.2.3.Kişi Başına Mevduat	68
4.9.2.4.Krediler.....	69
4.9.2.5.Kişi Başına Kredi	70
4.9.2.6.Kredi/Mevduat Oranı	71
4.9.3. <i>Gelir Durumu</i>	72
4.9.3.1.Sektörel Dağılım	72
4.9.3.2.İlçelere Göre Dağılım.....	75
4.9.3.3.Bölge ve Türkiye İçindeki Yeri	77
4.9.3.4.Kişi Başına GSYİH	79
4.9.4. <i>Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Durumu</i>	80
5. YÖRENİN EKONOMİK GELİŞME YÖNÜNDEN ANALİZİ	87
5.1. MEVCUT DURUM.....	89
5.1.1. <i>Coğrafi Konum</i>	89
5.1.2. <i>Demografik Durum</i>	90
5.1.3. <i>Altyapı imkanları</i>	91
5.1.4. <i>Tarımsal Yapı ve Hayvancılık</i>	94
5.1.5. <i>Sanayi</i>	95
5.1.6 <i>Turizm</i>	96
5.1.7. <i>Bankacılık</i>	96
5.1.8. <i>Teşvik Durumu</i>	97
5.1.9. <i>Sosyo-Ekonomik Durum</i>	98
5.2. YATIRIM ORTAMINI İYİLEŞTİRMEK İÇİN ALINMASI GEREKEN DİĞER ÖNLEMLER.....	99
5.3. YÖRENİN ALTYAPISINI VE EKONOMİSİNİ GELİŞTİRMEYE YÖNELİK ÇALIŞMALAR	101
6. ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRME	104
KRİTERLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI.....	104
6.1. DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ	104
6.2. UYGUN YATIRIM KONULARI.....	106
6.2.1. <i>Doğal Kaynak Potansiyelini Değerlendirmeye Yönelik Yatırımlar</i>	106
6.2.2. <i>Talebi Karşılama Yönelik Yatırımlar</i>	111
6.3. DEĞERLENDİRME KRİTERLERİNE GÖRE ÖNERİLERİN SINIFLANDIRILMASI	113
7. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	120
<i>EK 1: HAYVANSAL ÜRETİMİ GELİŞTİRMEDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER VE ÖNERİLER</i>.....	123
<i>EK 2: İLDE SANAYİ ÜRETİMİNİ GELİŞTİRMEYE ETKİLİ FAKTÖRLER VE ÖNERİLER</i>.....	135
<i>EK 3: YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI</i>.....	137
YARARLANILAN KAYNAKLAR	152

TABLÖLAR

	Sayfa No.
TABLO 1: İL MERKEZİNİN DİĞER İLÇELERE VE ÖNEMLİ MERKEZLERE UZAKLIĞI.....	7
TABLO 2 : AĞRI İLİ ELEKTRİK TÜKETİMİNİN ABONE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI.....	8
TABLO 3 : SAYIM YILLARINA GÖRE ÜLKE VE AĞRI NÜFUSU İLE YILLIK NÜFUS ARTIŞ HIZLARI.....	10
TABLO 4 : AĞRI NÜFUSUNUN YERLEŞİM MERKEZLERİNE GÖRE DAĞILIMI VE NÜFUS YOĞUNLUĞU	11
TABLO 5 : DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İLLERİNİN NET GÖÇ VE NET GÖÇ HIZLARI (1985-1990) .	12
TABLO 6 : AĞRI İLİ İKTİSADİ FAAL NÜFUSUNUN FAALİYET KOLLARINA GÖRE DAĞILIMI	13
TABLO 7 : AĞRI İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMUNA YAPILAN BAŞVURULAR VE İŞE YERLEŞTİRİLENLER.....	15
TABLO 8 : İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMUNA YAPILAN BAŞVURULAR VE İŞE YERLEŞTİRİLENLER	15
TABLO 9 : AĞRI, BÖLGE VE TÜRKİYE SİGORTALI NÜFUSUNUN DAĞILIMI VE GENEL NÜFUSA ORANI (1997).....	16
TABLO 10 : AĞRI İLİ OKUMA - YAZMA BİLEN NÜFUSUN EĞİTİM DURUMLARINA GÖRE DAĞILIMI	17
TABLO 11 : EĞİTİM KADEMELERİNE GÖRE OKUL, ÖĞRENCİ VE ÖĞRETMEN SAYILARI (1997/1998 Öğretim Yılı).....	18
TABLO 12 : AĞRI İLİ YATAKLI TEDAVİ KURUMLARININ ÇALIŞMALARI	19
TABLO 13 : AĞRI İLİ TOPLAM TARIMSAL İŞLETME SAYISI VE İŞLEDİKLERİ ARAZİ MİKTARI .	22
TABLO 14 : AĞRI İLİ TARIMSAL HASILASININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE BÖLGE VE TÜRKİYE TARIMSAL HASILASI İÇİNDEKİ YERİ (Cari fiyatlarla) (Milyar TL).....	23
TABLO 15 : İL TARIM ARAZİSİNİN KULLANILIŞ AMAÇLARINA GÖRE DAĞILIMI (1998)	24
TABLO 16 : TARIM ARAZİSİNİN SULAMA BİÇİMLERİ	24
TABLO 17 : AĞRI, BÖLGE VE TÜRKİYE BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERİ (1997).....	26
TABLO 18 : AĞRI İLİ TARLA ÜRÜNLERİ ÜRETİMİNİN BÖLGE VE TÜRKİYE TARLA ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (1997).....	28
TABLO 19 : AĞRI İLİ SEBZE ÜRETİMİNİN BÖLGE VE TÜRKİYE SEBZE ÜRETİMİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (1997)	29
TABLO 20 : AĞRI İLİ MEYVE ÜRETİMİNİN BÖLGE VE TÜRKİYE MEYVE ÜRETİMİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (1997)	30
TABLO 21 : İL, BÖLGE VE TÜRKİYE TARIMSAL ALET VE MAKİNALAR SAYISI 1997).....	31
TABLO 22 : İL GÜBRE KULLANIMI VE GÜBRELENEN ALAN	33

Sayfa No.

TABLO 23 : İL TARIMSAL MÜCADELE İLAÇLARI TÜKETİMİ (Kg).....	33
TABLO 24 : YILLAR İTİBARIYLA AĞRI İLİ HAYVAN VARLIĞI.....	34
TABLO 25 : AĞRI, BÖLGE VE TÜRKİYE CANLI HAYVAN VARLIĞI, 1997.....	36
TABLO 26 : AĞRI, BÖLGE VE TÜRKİYE KESİLEN VE SAĞILAN HAYVAN SAYILARI (1997).....	37
TABLO 27 : YILLAR İTİBARIYLA AĞRI KESİLEN VE SAĞILAN HAYVAN SAYILARI	37
TABLO 28 : AĞRI, BÖLGE VE TÜRKİYE HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ (1997).....	38
TABLO 29 : YILLAR İTİBARIYLA AĞRI HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ	39
TABLO 30 : SÜT ÜRETİMİ VE HAYVAN BAŞINA VERİM (1997)	40
TABLO 31 : ET ÜRETİMİ VE HAYVAN BAŞINA KARKAS AĞIRLIK (1997).....	40
TABLO 32 : AĞRI, BÖLGE VE TÜRKİYE CANLI HAYVAN VE HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİM DEĞERİ (1997).....	42
TABLO 33 : 1996 YILI İTİBARIYLA AĞRI İLİ TARIMSAL KREDİLERİN DAĞILIMI	44
TABLO 34 : AĞRI'DA FAALİYET GÖSTEREN SANAYİ TESİSLERİ	50
TABLO 35 : İKTİSADİ FAALİYET KOLLARINA GÖRE AĞRI'DAKİ İŞYERİ SAYISI	51
TABLO 36 : AĞRI İMALAT SANAYİNDEKİ İŞYERİ SAYISI, ÇALIŞILAN İŞÇİ-SAAT TOPLAMI, ÇEVİRİCİ GÜÇ KAPASİTESİ, STOK DEĞİŞMELERİ, SABİT SERMAYEYE YAPILAN İLAVELER VE KATMA DEĞER (1994).....	53
TABLO 37 : AĞRI İLİ SANAYİ HASILASININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE BÖLGE VE TÜRKİYE SANAYİ HASILASI İÇİNDEKİ YERİ (Cari fiyatlarla) (Milyar TL)	54
TABLO 38 : KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİ İŞYERİ SAYISI VE İSTİHDAM DURUMU	56
TABLO 39 : KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİNDE YARATILAN KATMA DEĞER (Milyar TL)	57
TABLO 40 : AĞRI'DA TİCARET VE HİZMETLER SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞYERİ SAYISI VE TÜRKİYE İLE KARŞILAŞTIRMASI	63
TABLO 41 : AĞRI İLİ TİCARET VE SANAYİ ODASI'NA KAYITLI İŞYERLERİNİN FAALİYET TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI	65
TABLO 42 : AĞRI İLİ TİCARET VE SANAYİ ODASI'NA KAYITLI ÜYELERİN KURULUŞ TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI	65
TABLO 43 : AĞRI'DA FAALİYET GÖSTEREN BANKALARIN İLÇE BAZINDA ŞUBE DAĞILIMI (31.12.1997).....	66
TABLO 44 : AĞRI İLİ TOPLAM BANKA MEVDUATININ DAĞILIMI (Milyar TL.).....	67
TABLO 45 : BANKA MEVDUATI AÇISINDAN İLİN BÖLGE İLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (1998).....	68
TABLO 46 : AĞRI İLİ TOPLAM BANKA KREDİLERİNİN DAĞILIMI (Milyar TL.).....	69
TABLO 47 : BANKA KREDİLERİ AÇISINDAN İLİN BÖLGE İLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (1998).....	70

TABLO 48 : KREDİ/MEVDUAT ORANI AÇISINDAN İLİN BÖLGE İLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (%)	71
TABLO 49 : AĞRI İLİ GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILASININ SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (Cari Fiyatlarla) (MİLYON TL).....	73
TABLO 50 : AĞRI İLİ GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILASININ SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (1987 Yılı Üretici Fiyatlarıyla) (Milyon TL).....	74
TABLO 51 : AĞRI İLİ GSYİH'NİN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (Cari Fiyatlarla) (%).....	76
TABLO 52 : AĞRI İLİ GSYİH'NİN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (1987 Yılı Üretici Fiyatlarıyla) (%)	76
TABLO 53 : AĞRI İLİ GSYİH'NİN İLÇELERE GÖRE DAĞILIMI (1995-1996)	77
TABLO 54 : AĞRI GSYİH'SİNİN BÖLGE GSYİH'Sİ İÇİNDEKİ YERİ (1987 Yılı Üretici Fiyatlarıyla) (Milyon TL)	78
TABLO 55 : SEKTÖRLERE GÖRE AĞRI GSYİH'NİN TÜRKİYE GSYH'Sİ İÇİNDEKİ YERİ (1987 Yılı Üretici Fiyatlarıyla) (%).....	78
TABLO 56 : AĞRI İLİ KİŞİ BAŞINA GSYİH'SİNİN BÖLGE VE TÜRKİYE KİŞİ BAŞINA GSYİH'Sİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (cari fiyatlarla).....	79
TABLO 57 : İLLERİN KİŞİ BAŞINA GSYİH SIRALAMASI (1998).....	80
TABLO 58 : İLLERİN SOSYO – EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI.....	82
TABLO 59 : GELİŞMİŞLİK ENDEKSİNE GÖRE KADEMELİ İL GRUPLARI	83
TABLO 60 : İLÇELER İTİBARIYLA SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI	86
TABLO 61 : YILLAR İTİBARIYLA TÜRKİYE, DOĞU ANADOLU BÖLGESİ VE AĞRI İLİNE VERİLEN YATIRIM TEŞVİK BELGELERİNİN DAĞILIMI	98
TABLO 62: AĞRI İLİ 1999 YILI KAMU YATIRIMLARI (Milyon TL).....	102
TABLO 63 : TARIM VE HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ KURULUŞ YERİ FAKTÖRLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	115
TABLO 64 : SANAYİ SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ KURULUŞ YERİ FAKTÖRLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ	117
TABLO 65 : ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ TESPİT EDİLEBİLEN TAHMİNİ KURULU KAPASİTELERİ, YATIRIM TUTARLARI VE İSTİHDAM DURUMU	119

1. İLİN TANIMI (GENEL BİLGİLER)

	Ağrı	D. Anadolu	Türkiye
Yüzölçümü	: 11.376 km ²	145.360 km ²	774.815 km ²
Nüfusu (1997)	: 466.058	5.614.907	62.865.574
Yıllık Ortalama Nüfus Artış Hızı (1990-1997)	: %9,03	%7,03	%15,08
Nüfus Yoğunluğu (1997)	: 41 kişi/km ²	39 kişi/km ²	81 kişi/km ²
Şehirleşme Oranı (1997)	: %46,8	%53,9	%65
Okur-Yazarlık Oranı (1990)	: %56,30	%68,16	%80,46
Üniversite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı (1990)	: %2,59	%3,33	%4,72
Tarım İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (1990)	: %76,38	%71,93	%53,66
Sanayi İşkolunda Çalışanların Toplam İstihdama Oranı (1990)	: %2,97	%3,98	%12,80
Yatak İşgal Oranı (1997)	: %26,0	-	%59,2
Onbin Kişiye Düşen Hastane Yatağı Sayısı (1997)	: 5,4	-	23,1
Mütehassıs Hekim Başına Kişi Sayısı (1996)	: 13.029	5.309	2.141
Bitkisel Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı (1997)	: %3,3	%4,4	-
Hayvan Başına Süt Verimi (1997) (Koyun/İnek) (Kg)	: 42/1.100	54/1.120	48/1.593
Hayvan Başına Et Verimi (1997) (Koyun/Sığır) (Kg)	: 22/132	21/149	18/159
Canlı Hayvan Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı (1997)	: %1,7	%17,1	-
Hayvansal Ürünler Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Payı (1997)	: %8,8	%10,5	-
İmalat Sanayii İşyeri Sayısı 10+ (1994)	: 5	145	10.127
Çalışan Başına İmalat Sanayi Katma Değeri (1994) (Milyon TL.)	: 618	676	983
Sanayi Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Yeri (sab.fiy.)(1997)	: %0,2	%2,2	-
Tarımsal Üretim Değerinin Türkiye İçindeki Yeri (sab.fiy.)(1997)	: %4,8	%6,3	-
Gayri Safi Yurtiçi Hasılamın Türkiye İçindeki Yeri (sab.fiy.)(1998)	: %1,3	%3,3	-
Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (1998)	: 827 \$	1.497 \$	3.176 \$
Kişi Başına Banka Mevduatı (1998) (TL.)	: 32.660.785	59.864.298	341.377.571
Banka Mevduatının Türkiye İçindeki Yeri (1998)	: %0,7	%1,56	-
Kişi Başına Banka Kredileri (1998) (TL.)	: 7.437.015	26.186.137	195.142.766
Banka Kredilerinin Türkiye İçindeki Yeri (1998)	: %0,3	%1,19	-
Kredi/Mevduat Oranı (1998)	: %22,8	%43,7	%57,2
Elektrik Tüketiminin Türkiye İçindeki Yeri (1998)	: %1,6	%3,7	-
Kişi Başına Elektrik Tüketimi (1998) (Kwh/kişi)	: 292	579	1.383

2. COĞRAFI KONUM VE İKLİM ÖZELLİKLERİ

2.1. Coğrafi Konum ve Doğal Yapı

Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Ağrı ili, doğudaki sınır illerinden birisidir. İlin doğusunda İran Devleti, batısında Erzurum, kuzeyinde Kars ve Iğdır, güneyinde Van ve Bitlis, güneybatısında Muş illeri yer almaktadır. 1.500-2.400 metre arasında değişen yayla karakterinde, engebeli bir yapıya sahip olan ilin ortasından Murat nehri geçmektedir. Kuzey ve güneybatısı ise sıradağlar ile çevrilidir.

39° 05' ve 40° 07' kuzey enlemleri ile 42° 20' ve 44° 30' doğu boylamları arasında yer alan il, E-80 karayolu ile Türkiye'nin diğer illerine bağlanır. Bu yol aynı zamanda Türkiye-İran sınırındaki Gürbulak sınır kapısına kadar uzanmaktadır. Ankara'dan başlayarak bütün Karadeniz yöresinin, özellikle Trabzon limanının, İran'la olan bağlantısını sağlayan yolun üzerinde bulunması Ağrı'nın önemini artırmaktadır. Göller hariç ilin yüzölçümü 11.376 km² olup, Türkiye yüzölçümünün %1.4'lük bir alanını kaplamaktadır.

Ağrı topraklarının büyük bölümü volkanik dağlarla kaplıdır. Tektonik olaylarla oluşmuş ve birbirlerine eşiklerle geçilen ovalar ise il topraklarında %30'a yakın bir yer tutmaktadır. İlin %24'ünü eğimli topraklar oluşturmaktadır. Eğimler son derece diktir. Ovalar genellikle deniz düzeyinden 1.600 m. yüksekliktedir. Ağrı ilinin denizden yüksekliği ise 1.632 metredir.

Türkiye'nin ve Avrupa'nın en büyük yükseltisi olan Ağrı dağı il sınırları içerisindedir. İlin belli başlı dağları; Ağrı Dağı (5.165 m.), Küçük Ağrı Dağı (3.925 m.), Kösedag (3.433 m.), Süphan Dağı (4.058 m.) ve yükselteleri 2.000-3.000 metre

arasında değişen Eleşkirt, Kayışkıran, Koçoğlu, Öksüzler, Mirgemir, Çatmak, Aladağlar, Tendürek, Çeşnaki, Zengizor ve Kandil dağlarıdır.

İlin, özellikle de Merkez ilçenin çevreyle bağlantısını sağlayan, çok sayıda dağ geçitleri vardır. Bunların başlıcaları; Eleşkirt ile Horasan'ı bağlayan Tahir Geçidi, Doğubeyazıt ile Diyadin arasındaki İpek Geçidi, Kağızman ilçesi ile Ağrı'yı bağlayan Ahtalar Geçidi, Ağrı ile Erzurum arasındaki Çat Geçidi, Doğubeyazıt ile İğdır arasındaki Çilli Geçidi ve Ağrı'yı Muş iline bağlayan Kılıçgediği Geçidi ile Ağrı ve Van arasındaki bağlantıyı kuran Ağrı Geçididir.

Şeryan (Güzeldere), Taşlısu, Körçay, Hamur, Yukarı Toklu, Derecik ve Kaplıcalar ilin başlıca vadileridir.

İl topraklarının %7'sini kaplayan yaylalar, özellikle hayvancılık açısından büyük önem taşırlar. Bunlar geniş otlaklarla kaplı düzlüklerdir. Mirgemir-Çakmak, Davul, Sinek, Aladağ, Pani ve Kraktin yaylaları başlıcalarıdır.

İldeki ovalar çöküntü havzalarıdır. Bunlar daha çok tahıl ekimi yapılan ve mer'a olarak kullanılan klasik ova tanımının ötesinde, genel anlamıyla düzlüklerdir. Eleşkirt, Karaköse, Doğubeyazıt ve Patnos ovaları 2.500-3.000 metrelik dağlar arasında 1.400-1.700 metre yüksekliklerde yer alan başlıca ovalardır.

Ağrı ilinde irili ufaklı bir çok akarsu vardır. En önemlileri, Keban Baraj Gölüne dökülen Murat Irmağı'nın yukarı çıkırını oluşturan derelerdir. Fırat'ın en büyük kolu olan Murat Irmağı, orta çıkırında saniyede ortalama 400-500 m³ su taşıyan bir akarsudur. Tendürek Dağı eteklerinden doğar, Hamur Vadisinde Şeryan ve Tatlısu ile birleşip Muş ilinden geçtikten sonra Keban yaylalarından Fırat Nehri'ne karışır. İl topraklarında Murat Irmağı'na katılan başlıca diğer kollar; Eleşkirt deresi, Kopuz

dere, Taşlıçay, Körsu, Gelutan deresi, Ahmetbey deresi, Küpkıran çayı ve Mandalık çayıdır.

İlde Balık Gölü, Ağrı dağlarının güney eteklerinde oluşan Gölyüzü Gölü ve Saz Gölü belli başlı göllerdir. Bunlardan başka, İncesu ve Girne derelerinin taşmaları sonucu oluşan sazlık, bataklık durumundaki Şeyhli Gölü ve Kurtkapanı Gölü vardır. Ayrıca Balık Gölünün güneyinde Turna adlı çok küçük, oldukça sığ bir göl daha mevcuttur.

İl arazisinin coğrafi olarak dağılımına bakıldığında; %45.92'sinin (322.400 ha) dağlık arazi, %7.48'inin (85.100 ha) tepe ve yaylalar, %18.12'sinin (206.200 ha) ovalık arazi ve %28.48'inin (323.900 ha) ise yamaç araziden oluştuğu görülmektedir.

2.2. İklim Özellikleri ve Bitki Örtüsü

Ağrı ili iklim özellikleri bakımından Türkiye'nin en karasal ve sert iklim bölgesinde yer alır. Kışları çok soğuk ve kar yağışlı, yazları ise sıcak ve kuraktır. İlkbahar ve sonbahar mevsimleri çok kısa olan Ağrı ili, Türkiye'nin Erzurum ve Kars illeriyle birlikte en soğuk illeri arasındadır.

İlde uzun yıllar yapılan meteoroloji ölçüm ve değerler sonucuna göre; yılın ortalama 115 gününün karla örtülü ve 160 günün de donlu olarak geçtiği tespit edilmiştir. 1996 yılı meteoroloji istasyonlarındaki ölçüm sonuçlarına göre; yıllık ortalama sıcaklık 7.9°C, en yüksek sıcaklık Temmuz ayında 35.2°C, en düşük sıcaklık Şubat ayında -34.4°C, yıllık ortalama oransal nem %76.6, yıllık ortalama yağış miktarı 43.2 mm. ve ortalama en yüksek kar örtüsü kalınlığı 21.3 cm. olarak tespit edilmiştir.

İlin doğal bitki örtüsü genellikle yüksek plato stepleri görünümündedir. Özellikle 1.000 m. yükselti üzerinde ve çevresindeki platolarda yaygın olarak görülen bu step bitkileri Ağrı merkez, Eleşkirt ve Yukarı Murat ırmağı teknesinde yoğunluk kazanır. Kışların sert, soğuk geçmesi ve oldukça uzun sürmesi, nemlilik durumunun elverişli oluşu ayrıca yazların kısa ve serin geçmesi yeşilliklerini bütün yıl koruyan ot türlerinin yetişmesine çok uygun bir ortam hazırlamaktadır.

Plato alanlarının çevrelerinde, dağların kabaca 2.500 m. yükseltideki yamaçlarına kadar yer yer sarıçam ormanları yayılmıştır. Eleşkirt Ovası çevresinde yine seyrek olarak yayvan yapraklı bazı ağaç türlerine de rastlanmaktadır.

Ağrı ilindeki gibi yüksek alanlarda, özellikle kestane renkli ve engebeli toprakların yayıldığı alanlarda humus oranı oldukça yüksektir. Ancak, bu bölgelerde mekanik ayrışma son derece etkili olduğu için parçalanma da şiddetlidir. Bu da, temel maddesi kil olan toprağın içinde çok miktarda çakıl ve iri çakıl boyutunda taş parçacıklarının bulunmasına yol açmaktadır. Bu özellik, ildeki dağ çayırlarında açıkça görülür.

İl arazisinin kullanım şekline göre dağılımına baktığımızda; 1.137.600 ha. olan toplam arazinin %29.40'ının (335.000 ha.) tarım arazisi, %15.80'inin (180.000 ha.) yayla arazisi, %50'sinin (567.000 ha.) çayır ve mer'a arazisi ve %4.80'inin (55.000 ha.) tarım dışı araziden oluştuğu görülmektedir.

3. ULAŞIM VE ENERJİ DURUMU

3.1. Ulaşım-İçme Suyu-Haberleşme

Ağrı'da ulaşım karayolu ve havayolu ile gerçekleştirilmektedir. İl, sınır şehri olması ve İran'a giden uluslararası transit karayolunun il içerisinde geçmesi nedeniyle yoğun bir karayolu trafiğine sahiptir.

İl sınırları içerisinde 386 km. devlet, 72 km. il yolu olmak üzere 458 km. karayolu ağı mevcuttur. Bu yolların 380 km.'si asfalt, 78 km.'si stabilize'dir. Yolu olmayan köy bulunmamaktadır. İl genelinde; 92 km.'si asfalt, 2.443 km.'si stabilize, 1.119 km.'si tesviye ve 865 km.'si ham yol olmak üzere 4.519 km. köy yolu bulunmaktadır.

İldeki ulaşım sorununun kalite açısından çözüme kavuşturulması yönünde çalışmalar bulunmaktadır. E-80 karayolu il merkezinden geçmektedir ve ayrıca Karayolları İyileştirme Projesi (KİP) adı altında Diyardin ayrımı-Gürbulak arasındaki yolun otoban yapımı devam etmektedir.

İlde demiryolu ulaşımı henüz mevcut değildir. Ancak Horasan-Ağrı-Gürbulak sınır kapısı arasında ulaşım sağlayacak bir demiryolu ağının etüd ve proje çalışmaları yapılmıştır.

İlde 17.12.1996 tarihinden itibaren Ağrı havaalanı havayolu ulaşımında hizmet vermektedir. Halen haftada iki kez uçak seferleri gerçekleştirilmektedir.

İl merkezinin diğler ilçelere ve önemli merkezlere olan uzaklıkları Tablo 1’de verilmiştir.

TABLO 1: İL MERKEZİNİN DİĞER İLÇELERE VE ÖNEMLİ MERKEZLERE UZAKLIĞI

İL ADI	UZAKLIK (Km)	İL ADI	UZAKLIK (Km)
ANKARA	1.036	KAYSERİ	805
ARDAHAN	241	MALATYA	604
BİNGÖL	363	MUŞ	247
BİTLİS	248	TRABZON	466
BURSA	1.410	TUNCELİ	431
ELAZIĞ	509	VAN	235
ERZİNCAN	380	İLÇE ADI	
ERZURUM	187	<i>DIYADİN</i>	59
GAZİANTEP	776	<i>DOĞUBEYAZIT</i>	93
HAKKARİ	430	<i>ELEŞKİRT</i>	34
IĞDIR	152	<i>HAMUR</i>	13
İSTANBUL	1.387	<i>PATNOS</i>	81
İZMİR	1.609	<i>TAŞLIÇAY</i>	31
KARS	151	<i>TUTAK</i>	41

KAYNAK : -Ağrı İl Planlama Müdürlüğü,
-MAP Programı.

Ağrı ili ve ilçelerinin tamamında içme suyu şebekesi mevcut olmasına rağmen yetersizdir. İl ve ilçe köylerindeki toplam 929 yerleşim ünitesinden 458’inin suyu yeterli, 265’inin suyu yetersiz, 205’inde ise su bulunmamaktadır.

İl genelindeki 570 köyün tümünde telefon vardır. Bunların 476 adedi otomatik, 84 adedi ise maneldir. İl ve ilçe merkezlerinin tümü otomatik santral ile çalışmaktadır. Köylerde bulunan manuel santrallerin otomatik hale getirilmesi çalışmaları devam etmektedir. İl genelinde toplam 43.441 hat kapasiteli 63 adet santral bulunmaktadır. Yine il genelinde 220 ankesörlü telefon, 22 teleks, 53 faks, 17 data ve türpak aboneli ile 3 radyoling istasyonu bulunmaktadır.

Posta ve telgraf hizmetleri ise il genelinde 9 merkez, 6 şube, 746 acente olmak üzere 761 işyerinde yürütülmektedir.

3.2. Enerji

İl genelindeki tüm köy ve mezralar elektrik enerjisinden yararlanmaktadır.

1998 yılı itibariyle, Ağrı ili toplam elektrik tüketimi 136.835 MWh olup, kişi başına elektrik tüketimi 292 KWh/kişidir. Aynı yıl Türkiye kişi başına elektrik tüketimi 1.383 KWh/kişidir. Ağrı ili toplam elektrik tüketiminin Doğu Anadolu Bölgesi elektrik tüketimi içindeki payı %4.17, Türkiye elektrik tüketimi içindeki payı ise %1.6'dır. Son üç yılın tüketim rakamlarına baktığımızda Ağrı tüketiminin gerek Bölge gerekse Ülke tüketimi içindeki payının arttığı görülmektedir.

Ağrı ili elektrik tüketiminin abone gruplarına göre dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

TABLO 2 : AĞRI İLİ ELEKTRİK TÜKETİMİNİN ABONE GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI

Abone Cinsi	1996		1997		1998	
	Tüketim (MWh)	Abone Sayısı	Tüketim (MWh)	Abone Sayısı	Tüketim (MWh)	Abone Sayısı
Meskenler	41.657	71.200	67.150	74.720	63.351	76.423
Ticarethaneler	4.356	4.460	5.007	6.277	8.117	6.221
Resmi Daireler	15.146	606	17.043	793	18.025	851
Sanayi İşletmeleri	3.212	1.143	13.386	1.201	13.250	1.097
Diğerleri	6.927	673	25.942	1.379	34.091	1.459
AĞRI TOPLAM	71.298	78.082	128.528	84.370	136.835	86.051
DOĞU ANADOLU B.	2.339.408	1.162.672	2.743.269	1.229.472	3.279.272	1.279.905
TÜRKİYE	74.156.600	20.580.341	81.884.912	21.123.531	87.704.617	21.990.051
AĞRI/D. ANADOLU B. (%)	3,05	6,72	4,69	6,86	4,17	6,72
AĞRI/TÜRKİYE (%)	0,10	0,38	0,16	0,40	0,16	0,39

KAYNAK : TEDAŞ İstatistikleri, 1996, 1997, 1998

Tablodan da görüldüğü gibi, Ağrı ili elektrik tüketimi ve abone sayısı 1996'dan 1998'e büyük artış göstermiştir. 1996'dan 1998'e elektrik tüketimi artışı %92, abone sayısı artışı ise %10'dur. 1998 yılı Ağrı ili elektrik tüketiminin %46.3'ü meskenlerde, %5.9'u ticarethanelerde, %13.2'si resmi dairelerde, %9.7'si sanayide ve %24.9'u da diğer alanlarda tüketilmiştir. 1996'dan 1997'e sanayi işletmelerinde kullanılan elektrik miktarında dört kattan fazla bir artış olmuştur.

4. EKONOMİK VE SOSYAL YAPI

4.1. Nüfus

1997 Genel Nüfus Tespiti kesin sonuçlarına göre Ağrı ilinin toplam nüfusu 466.058 kişidir. Nüfus büyüklüğüne göre 41. sırada yer alan Ağrı ilinin yıllık nüfus artış hızı; il ve ilçe merkezlerinde %44.55, bucak ve köylerde %16.15 ve genelde %9.03 olmuştur.

Nüfus sayım yıllarına göre ülke ve il nüfusundaki gelişmeler ve yıllık nüfus artış hızları Tablo 3’de verilmiştir.

TABLO 3 : SAYIM YILLARINA GÖRE ÜLKE VE AĞRI NÜFUSU İLE YILLIK NÜFUS ARTIŞ HIZLARI

YILLAR	TÜRKİYE (1)		AĞRI (2)		PAY (%) (2)/(1)
	NÜFUS	ARTIŞ HIZI (%) (*)	NÜFUS	ARTIŞ HIZI (%) (*)	
1955	24.064.763	27,75	181.348	30,81	0,75
1960	27.754.820	28,53	215.118	34,15	0,78
1965	31.391.421	24,63	246.961	27,61	0,79
1970	35.605.176	25,19	290.311	32,34	0,82
1975	40.347.719	25,01	330.201	25,75	0,82
1980	44.736.957	20,65	368.009	21,68	0,82
1985	50.664.458	24,88	421.131	26,97	0,83
1990	56.473.035	21,71	437.093	7,44	0,77
1997	62.865.574	15,08	466.058	9,03	0,74

(*) : Yıllık Nüfus Artış Hızını kapsamaktadır.

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri
"1997 Genel Nüfus Tespiti Kesin Sonuçları"

Tablodan da izlendiği gibi; ilin nüfus artış hızı, 1955-1985 arasında yapılan sayım yıllarında, ülke nüfus artış hızının üzerinde gerçekleşmiştir. 1990 ve 1997 sayım yıllarında ise il nüfus artış hızı ülke genelinin altında seyretmiştir. Yine il nüfusunun ülke nüfusu içerisindeki payı 1955’de %7.5 iken, 1985 yılına kadar sürekli artış

göstererek %8.3'e ulaşmış ve ancak 1990 ve 1997 nüfus tespitlerinde azalarak il nüfusunun payı 1955'deki seviyesinin de altında %7.4 olarak gerçekleşmiştir. Bunda son yıllarda yaşanan ilden göçün etkisi büyük olmuştur.

Ağrı il nüfusunun %46.8'i (217.919 kişi) şehirlerde, %53.2'si (248.139 kişi) köylerde yaşamaktadır. 1990 nüfus sayımında şehirde yaşama oranının %36.3 olduğu dikkate alındığında, köyden kente iç göçün son 7 yılda hızlandığı görülmektedir. İlçeler itibariyle bakıldığında ise; şehirde yaşama oranı bakımından Merkez ilçe, Doğubeyazıt ve Patnos ilçelerinin il ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Şehirde yaşama oranı en fazla olan Merkez ilçe %65'le birinci sırada yer alırken, Tutak ilçesi %16.6 ile sonuncu sırada yer almıştır.

1997 yılı nüfus tespitinde Türkiye genelindeki şehirde yaşama oranı ise %65 olarak belirlenmiştir.

Ağrı il nüfusunun yerleşim merkezlerine göre dağılımı ve nüfus yoğunluğu Tablo 4'de verilmiştir.

TABLO 4 : AĞRI NÜFUSUNUN YERLEŞİM MERKEZLERİNE GÖRE DAĞILIMI VE NÜFUS YOĞUNLUĞU

İlçe Adı	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Toplam Nüfus	Yüzölçümü (Km ²)	Nüfus Yoğunluğu (Kişi/Km ²)
MERKEZ	69.384	37.311	106.695	1.481	72
DIYADİN	10.670	26.740	37.410	1.274	29
DOĞUBEYAZIT	48.863	43.131	91.994	2.383	39
ELEŞKİRT	10.304	28.757	39.061	1.559	25
HAMUR	4.244	16.494	20.738	898	23
PATNOS	65.008	54.950	119.958	1.421	84
TAŞLIÇAY	4.376	15.232	19.608	798	25
TUTAK	5.070	25.524	30.594	1.562	20
TOPLAM	217.919	248.139	466.058	11.376	41

KAYNAK : DİE, "1997 Genel Nüfus Tespiti Kesin Sonuçları"

11.376 km² yüzölçümüne sahip olan Ağrı ilinde kilometre kareye 41 kişi düşmektedir. Nüfus yoğunluğu Merkez ilçede 72 kişi/ km² ve Patnos ilçesinde 84 kişi/ km² ile il genel nüfus yoğunluğunun iki katı civarında iken, diğer ilçelerde ortalamanın altındadır. Nüfus yoğunluğunun en az olduğu ilçe 20 kişi/ km² ile Tutak ilçesidir. Ülke geneli için nüfus yoğunluğu 81 kişi/ km² olup, il nüfus yoğunluğunun iki katı civarındadır.

Ağrı ili 1985-1990 döneminde nüfusuna oranla en çok göç veren iller arasında 10. sırada yer almıştır. 1990 Genel Nüfus Sayım sonuçlarına göre, 0-4 yaş grubu hariç, Ağrı nüfusu 362.987 kişidir. İç göç 17.162 kişi dış göç 54.474 kişi ve net göç - 37.312 kişi olup net göç hızı %0-103'dür. Doğu Anadolu Bölgesi illerinin göç durumuna ilişkin rakamlar karşılaştırma yapmak amacıyla Tablo 5'de verilmiştir.

TABLO 5 : DOĞU ANADOLU BÖLGESİ İLLERİNİN NET GÖÇ VE NET GÖÇ HIZLARI (1985-1990)

İller	1990 Nüfusu (¹)	İç Göç	Dış Göç	Net Göç	Net Göç Hızı (%) (²)
Kars	578.707	26.759	131.784	-105.025	-181
Tunceli	119.584	9.118	29.450	-20.332	-170
Erzurum	740.945	34.250	122.548	-88.298	-119
Muş	312.081	12.425	46.254	-33.829	-108
Ağrı	362.987	17.162	54.474	-37.312	-103
Erzincan	272.055	24.246	49.820	-25.574	-94
D. Anadolu Bölgesi	4.606.413	255.871	724.374	-468.503	-102
Bingöl	214.566	9.878	29.766	-19.888	-93
Bitlis	272.878	13.606	34.115	-20.509	-75
Malatya	626.177	36.364	71.571	-35.207	-56
Elazığ	445.873	25.880	47.044	-21.164	-47
Van	520.304	22.187	42.967	-20.780	-40
Hakkari	140.256	6.990	11.462	-4.472	-32

(1) : 1990 yılı nüfusundan 0-4 yaş nüfusu çıkarılmıştır.

(2) : 1990 nüfusu esas alınarak yapılmıştır.

Kaynak : DİE, İl ve Bölge İstatistikleri 1994.

Nüfusuna oranla ‰ –102 ile en çok göç veren Doğu Anadolu Bölgesinde, ‰–181 net göç hızıyla Kars birinci sırada, ‰ –103 net göç hızıyla Ağrı beşinci sırada ve ‰–32 net göç hızıyla Hakkari sonuncu sırada yer almıştır.

4.2. İstihdam

Nüfusun sosyal ve ekonomik niteliklerini içeren 1990 Genel Nüfus Sayım sonuçlarına göre; Ağrı ili 12 yaş ve üstü iktisaden faal nüfusu, 9.415'i işsiz olup iş arayan ve 177.006'sı çalışan olmak üzere toplam 186.421 kişi olup, toplam nüfusun %42.7'sini oluşturmaktadır.

Çalışan iktisaden faal nüfusun tarımdaki payı %76.38, sanayi iş kolundaki payı (madencilik+imalat sanayi+elektrik, gaz ve su) %2.97, ticaret sektöründeki payı %2.90, inşaat sektöründeki payı %2.76 ve toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetlerdeki payı %12.59'dur. Ağrı ili iktisaden faal nüfusunun faaliyet kollarına göre dağılımı Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak Tablo 6'da verilmiştir.

TABLO 6 : AĞRI İLİ İKTİSADİ FAAL NÜFUSUNUN FAALİYET KOLLARINA GÖRE DAĞILIMI

Faaliyet Kolları	TÜRKİYE		D. ANADOLU B.		AĞRI	
	İstihdam	Pay (%)	İstihdam	Pay (%)	İstihdam	Pay (%)
Ziraat, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	12.547.796	53,66	1.581.564	71,93	135.202	76,38
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	130.823	0,56	4.664	0,21	43	0,02
İmalat Sanayii	2.781.717	11,90	76.754	3,49	4.986	2,82
Elektrik, Gaz ve Su	80.324	0,34	6.076	0,28	224	0,13
İnşaat	1.184.242	5,06	70.210	3,19	4.881	2,76
Ticaret, Lokanta ve Oteller	1.854.306	7,93	80.764	3,67	5.134	2,90
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	775.427	3,32	45.738	2,08	3.275	1,85
Mali Hzm., Sigorta, Aracı ve Yrdm.Hzm.	541.742	2,32	14.116	0,64	523	0,30
Toplum Hzm., Sosyal ve Kişisel Hzm.	3.344.033	14,30	312.577	14,22	22.288	12,59
İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	141.483	0,61	6.442	0,29	450	0,25
T O P L A M	23.381.893	100,00	2.198.905	100,00	177.006	100,00

KAYNAK : DİE, "1990 Genel Nüfus Sayımı" Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri

Tablodan da görüldüğü gibi, il iktisadi faal nüfusunun tarımda çalışanlarının oranı Bölge ve Türkiye genelinin üzerinde, sanayide çalışanlarının oranı ise Bölge ve Türkiye genelinin altında seyretmiştir.

İl iktisadi faal nüfusunun %54.96'sını (97.274 kişi) erkek, %45.04'ünü (79.732 kişi) kadın nüfusu oluşturmaktadır. Aktif nüfusun işteki durumuna göre dağılımına bakıldığında, %18.98'i (33.602 kişi) ücretli, %2.1'inin (372 kişi) işveren, %22.57'sinin (39.958 kişi) kendi hesabına çalışan, %58.23'ünün (103.073 kişi) ücretsiz aile işçisi olduğu görülmektedir.

İş ve İşçi Bulma Kurumunun 1998 yılı verilerine göre; Ağrı'da 911'i erkek 80'i kadın olmak üzere 911 kişi iş bulmak amacıyla kuruma baş vurmuş; 1.405'i erkek 26'sı kadın olmak üzere 1.431 kişiyi işe almak için işveren tarafından kuruma açık iş bildirilmiş; 852'si erkek 22'si kadın olmak üzere 874 kişi işverene takdim edilmiş; önceki dönemden devredilenler de dahil olmak üzere 1.252'si erkek 26'sı kadın 1.278 kişi yıl içinde işe yerleştirilmiş; 2.203'ü erkek 233'ü kadın olmak üzere 2.256 kişi işe yerleştirilemeyerek 1999'a devredilmiş ve 1.976'sı erkek 231'i kadın olmak üzere 2.207 kişi devreden işgücünden işsiz olarak yer almıştır.

İş ve İşçi Bulma Kurumu Ağrı Şube Müdürlüğüne yapılan başvurular ve kurum faaliyetlerinin son 3 yıllık gelişimi Tablo 7'de, Bölge ve Türkiye ile mukayesesi ise Tablo 8'de verilmiştir

TABLO 7 : AĞRI İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMUNA YAPILAN BAŞVURULAR VE İŞE YERLEŞTİRİLENLER

	1996	1997	1998
YIL İÇİNDE YAPILAN BAŞVURU	498	513	991
- ERKEK	434	-	911
- KADIN	64	-	80
YIL İÇİNDE ALINAN AÇIK İŞ	1.633	1.883	1.431
- ERKEK	1.579	-	1.405
- KADIN	54	-	26
YIL İÇİNDE İŞVERENE YAPILAN TAKDİM	951	495	874
- ERKEK	912	-	852
- KADIN	39	-	22
YIL İÇİNDE İŞE YERLEŞTİRME	1.623	1.888	1.278
- ERKEK	1.571	-	1.252
- KADIN	52	-	26
DEVREDEN İŞGÜCÜ	1.299	1.510	2.256
- ERKEK	1.142	1.343	2.023
- KADIN	157	167	233
DEVREDEN İŞGÜCÜNDEN İŞSİZLER	1.250	1.461	2.207
- ERKEK	1.095	-	1.976
- KADIN	155	-	231

Kaynak : İş ve İşçi Bulma Kurumu, İstatistik Yıllığı

TABLO 8 : İŞ VE İŞÇİ BULMA KURUMUNA YAPILAN BAŞVURULAR VE İŞE YERLEŞTİRİLENLER

	AĞRI	D.ANADOLU B.	TÜRKİYE
YIL İÇİNDE YAPILAN BAŞVURU	991	20.125	430.407
- ERKEK	911	17.515	332.868
- KADIN	80	2.610	97.539
YIL İÇİNDE ALINAN AÇIK İŞ	1.431	18.718	235.360
- ERKEK	1.405	17.421	184.824
- KADIN	26	1.297	50.536
YIL İÇİNDE İŞVERENE YAPILAN TAKDİM	874	22.438	393.853
- ERKEK	852	21.463	326.459
- KADIN	22	975	67.394
YIL İÇİNDE İŞE YERLEŞTİRME	1.278	18.225	218.354
- ERKEK	1.252	17.104	169.073
- KADIN	26	1.121	49.281
DEVREDEN İŞGÜCÜ	2.256	39.922	646.813
- ERKEK	2.023	35.158	548.402
- KADIN	233	4.764	98.411
DEVREDEN İŞGÜCÜNDEN İŞSİZLER	2.207	33.747	465.235
- ERKEK	1.976	29.521	386.016
- KADIN	231	4.226	79.219

Kaynak : İş ve İşçi Bulma Kurumu, İstatistik Yıllığı

İlin sosyal güvenlik sisteminden yararlanma durumuna bakıldığında; 1997 yılı itibariyle 20.817 kişinin direkt olarak bir sosyal güvenlik kurumuna bağlı olduğu ve bunun da il nüfusunun %4.5'ini oluşturduğu görülmektedir. 1997 yılı itibariyle Ağrı ili sigortalıların dağılımı Bölge ve Türkiye ile mukayeseli olarak Tablo 9'da verilmiştir.

TABLO 9 : AĞRI, BÖLGE VE TÜRKİYE SİGORTALI NÜFUSUNUN DAĞILIMI VE GENEL NÜFUSA ORANI (1997)

	AĞRI	D. ANADOLU B.	TÜRKİYE
EMEKLİ SANDIĞI	1.921	51.095	1.161.806
- Emekli Aylığı Alan	1.921	51.095	1.161.806
SSK'NA BAĞLI	6.114	235.732	7.798.493
- Sigortalı	4.535	136.076	5.066.975
- Emekli Aylığı Alan	1.579	99.656	2.731.518
BAĞKUR	12.782	218.578	3.837.032
- Sigortalı	9.845	157.752	2.804.690
- Emekli Aylığı Alan	2.937	60.826	1.032.342
T O P L A M (1)	20.817	505.405	12.797.331
1997 NÜFUSU (2)	466.058	5.614.907	62.865.574
(1)/(2) (%)	4.5	9.0	20.4

Kaynak: DPT, İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Şubat 1999

Tablodan da izlendiği üzere Ağrı ili direkt sigortalı oranı Bölge oranının yarısı, Türkiye oranının ise %22'si seviyesindedir.

4.3. Eğitim

Nüfusun sosyal ve ekonomik niteliklerini içeren 1990 Genel Nüfus Sayım sonuçlarına göre, Ağrı ilinde 6 yaş ve üzeri nüfus içinde okuma-yazma bilenlerin oranı %56.30 gibi oldukça düşük bir seviyededir. Bu oran erkeklerde %73.68, kadınlarda ise %38.72'dir. Bölge ve Türkiye açısından incelendiğinde ise okuma-yazma çağındaki nüfus içinde okuma-yazma bilenlerin oranı Doğu Anadolu Bölgesinde %68.16, Türkiye genelinde %80.46'dır.

Ağrı'da bir öğretim kurumundan mezun olmayanların okuma-yazma bilen nüfusa oranı %33.15, mezun olanların okuma-yazma bilen nüfusa oranı ise %66.84'tür. Yine bir öğretim kurumundan mezun olanların %78.08'i ilkokul, %10.16'sı ortaokul ve dengi, %9.19'u lise ve dengi, %2.59'u yüksekokul ve fakülte mezunudur. İlde bir öğretim kurumundan mezun olanların okul türlerine göre dağılımı Bölge ve Türkiye ile karşılaştırıldığında; ilkokuldan mezun olanların oranının Bölge ve Türkiye ortalamasının üstünde olduğu, ancak diğer eğitim kademelerinden mezun olanların oranının Bölge ve Türkiye ortalamalarının altında olduğu görülmektedir. Okuma-yazma bilen nüfusun bitirilen öğretim kurumuna göre dağılımı karşılaştırmalı olarak Tablo 10'da verilmiştir.

TABLO 10 : AĞRI İLİ OKUMA - YAZMA BİLEN NÜFUSUN EĞİTİM DURUMLARINA GÖRE DAĞILIMI

	Türkiye		Doğu Anadolu		Ağrı	
	Nüfus	(%)	Nüfus	(%)	Nüfus	(%)
OKUMA YAZMA BİLMİYEN NÜFUS	9.587.981	19,50	1.410.794	31,82	150.968	43,69
Erkek	2.779.172	11,18	422.524	18,85	45.743	26,32
Kadın	6.808.809	28,01	988.270	45,10	105.225	61,27
OKUMA YAZMA BİLEN NÜFUS	39.555.483	80,46	3.021.432	68,16	194.558	56,30
Erkek	22.066.860	88,78	1.818.600	81,13	128.066	73,68
Kadın	17.488.623	71,95	1.202.832	54,89	66.492	38,72
- BİR ÖĞRETİM KURUMUNDAN MEZUN OLMAYAN	7.817.536	19,76	803.005	26,58	64.487	33,15
- BİR ÖĞRETİM KURUMUNDAN MEZUN OLAN	31.720.315	80,19	2.217.590	73,40	130.052	66,84
- İlkokul	22.681.303	71,50	1.636.441	73,79	101.539	78,08
- Ortaokul ve dengi	3.714.984	11,71	258.252	11,65	13.207	10,16
- Lise ve dengi	3.818.149	12,04	248.847	11,22	11.939	9,18
- Yüksekokul ve Fakülte	1.497.345	4,72	73.820	3,33	3.364	2,59
- Öğrenim kurumu bilinmeyen	8.534	0,03	230	0,01	3	0,00
- MEZUN OLUP OLMADIĞI BİLİNMEYEN	17.632	0,04	837	0,03	19	0,01
OKUMA YAZMA BİLİP BİLMEDİĞİ BİLİNMEYEN	19.646	0,04	864	0,02	23	0,01
OKUMA-YAZMA ÇAĞINDAKİ NÜFUS	49.163.110	100,00	4.433.090	100,00	345.549	100,00
Erkek	24.856.528	50,56	2.241.646	50,57	173.820	50,30
Kadın	24.306.582	49,44	2.191.444	49,43	171.729	49,70

KAYNAK : 1990 Genel Nüfus Sayım Sonuçları

1997-1998 öğretim dönemi verilerine göre, ilde 78 okul öncesi eğitim birimi, 712 ilköğretim okulu, 9 genel lise ve 14 mesleki ve teknik lise bulunmaktadır. Eğitim kademelerine göre okul, öğrenci ve öğretmen sayıları, Bölge ve Ülke geneli ile karşılaştırmalı olarak Tablo 11'de verilmiştir.

TABLO 11 : EĞİTİM KADEMELERİNE GÖRE OKUL, ÖĞRENCİ VE ÖĞRETMEN SAYILARI (1997/1998 Öğretim Yılı)

	TÜRKİYE	D. ANADOLU B.	AĞRI
OKULÖNCESİ			
- Okul Sayısı	7.532	742	78
- Öğrenci Sayısı	181.458	8.115	338
- Öğretmen Sayısı	10.186	558	18
- Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	18	15	19
İLKÖĞRETİM			
- Okul Sayısı	45.639	7.169	712
- Öğrenci Sayısı	9.101.523	830.782	62.709
- Öğretmen Sayısı	302.982	26.678	1.655
- Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	30	31	38
GENEL LİSELER			
- Okul Sayısı	2.555	226	9
- Öğrenci Sayısı	1.074.643	85.048	3.010
- Öğretmen Sayısı	70.454	4.349	117
- Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	15	20	26
MESLEKİ VE TEKNİK LİSE			
- Okul Sayısı	3.013	233	14
- Öğrenci Sayısı	891.418	46.522	2.651
- Öğretmen Sayısı	65.911	4.307	167
- Öğretmen Başına Düşen Öğrenci	14	11	16

KAYNAK : DPT, İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Şubat 1999

Tablodan da görüldüğü gibi, tüm eğitim kademelerinde öğretmen başına düşen öğrenci açısından Ağrı ili Bölge ve Türkiye geneline göre dezavantajlı durumdadır.

İlde yüksek okul olarak, Erzurum Atatürk Üniversitesine bağlı 4 yıllık eğitim veren Ağrı Eğitim Fakültesi ile 1 Sağlık Yüksek okulu mevcuttur. Eğitim fakültesinde; 1 profesör, 3 yardımcı doçent, 28 Araştırma Görevlisi, 29 Öğretim Görevlisi, 14 Okutman hizmet vermektedir. Sağlık Yüksek Okulunda ise; 1 Yardımcı Doçent ve 1 Öğretim görevlisi bulunmaktadır.

4.4. Sağlık

İlde sağlık hizmetleri; Merkez ilçede 120 yataklı, Diyadin'de 25 yataklı, Doğubeyazıt'ta 50 yataklı, Eleşkirt'te 25 yataklı, Patnos'ta 30 yataklı devlet

hastanelerinin yanısıra, Tutak'ta 10 yataklı sağlık merkezi, il merkezinde 200 yataklı askeri hastane ile 30 yataklı sigorta hastanesi tarafından verilmektedir.

Yataksız sağlık kurumları olarak 127 sağlık evi, 36 sağlık ocağı, 2 verem savaş dispanseri, 1 halk sağlığı laboratuvarı, 2 ana çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezi, 1 sıtma eradikasyonu, 1 çevre sağlığı ve 4 sağlık meslek lisesi bulunmaktadır.

Karşılaştırma imkanı veren en son Sağlık Bakanlığı verilerine göre ildeki yataklı tedavi kurumlarının çalışmaları Tablo 12'de verilmiştir.

TABLO 12 : AĞRI İLİ YATAKLI TEDAVİ KURUMLARININ ÇALIŞMALARI

	1993	1994	1995	1996	1997
YATAK SAYISI					
-Kadro	235	235	235	250	250
-Fiili	278	264	246	243	244
HEKİM SAYISI	32	34	30	37	43
-Uzman Hekim	16	19	14	15	20
-Pratisyen Hekim	16	15	16	22	23
POLİKLİNİK MUAYENE SAYISI	208.569	200.995	140.828	358.598	281.749
YATAN HASTA SAYISI	7.746	6.109	5.495	6.169	8.185
AMELİYAT SAYISI	2.100	1.130	1.126	1.057	1.045
- Büyük	299	331	190	238	249
- Orta	884	537	677	669	609
- Küçük	917	262	259	150	187
DOĞUM SAYISI	3.736	4.330	4.045	4.220	4.470
10.000 nüfusa düşen yatak sayısı	5,2	5,2	5,3	5,6	5,4
Yatak başına düşen nüfus	1.897	1.911	1.889	1.777	1.864
YATAK İŞGAL ORANI (%)	28,5	23,3	20,9	22,8	26,0

KAYNAK : T.C. Sağlık Bakanlığı

1997 yılı verilerine göre; Ağrı'da yatak işgal oranı %26.0, 10.000 nüfusa düşen yatak sayısı 5.4, yatak başına düşen nüfus 1.864 kişi iken Türkiye genelinde yatak işgal oranı %59.2 10.000 nüfusa düşen yatak sayısı 23.1, yatak başına düşen nüfus 434 kişidir. Ağrı'nın da içinde yer aldığı kalkınmada öncelikli illerde 10.000 nüfusa düşen yatak sayısı 16.6, yatak başına düşen nüfus ise 603 kişidir. Görüldüğü üzere

Ağrı ili, yataklı tedavi kurumlarından yararlanabilme açısından hem öncelikli iller ortalamasından, hem de Türkiye ortalamasından oldukça düşük seviyede bulunmaktadır.

4.5. Tarımsal, Hayvansal Etkinlikler ve Ormancılık

Ağrı ekonomisi büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bu durum işgücünün sektörel dağılımına bakıldığında daha net olarak ortaya çıkmaktadır. Nüfusun sosyal ve ekonomik niteliklerini içeren 1990 Genel Nüfus Sayım sonuçlarına göre; 12 yaş ve üzeri il aktif nüfusunun %76.38'i tarım sektöründe çalışmaktadır. Tarım sektöründe çalışanların cinsiyete göre dağılımına bakıldığında ise %44'ünün erkek, %56'sının kadın olduğu görülmektedir. İldeki tarım sektöründe çalışan aktif nüfus oranı %71.93 olan Bölge ve %53.66 olan Türkiye geneli ortalamasından yüksektir. İl genelinde aktif nüfusun büyük çoğunluğunun tarım sektöründe çalışmasının nedeni, tarım sektöründen başka alternatif iş olanaklarının yeterli olmamasından kaynaklanmaktadır.

İl topoğrafik yapı itibariyle yüksek yayla ve düzlüklerden meydana gelmektedir. Arazinin %66'sı ayır-mer'a ve yaylalardan oluşmaktadır. İlde, karasal iklim nedeniyle ürün yetiştirme devresinin kısılalđı, tarımsal mekanizasyon yetersizliği, sulama imkanlarının darlığı ve halen bilinçsiz olarak ilkel yöntemlerin kullanılması gibi nedenlerle tarımsal üretim yeterli düzeyde değildir. Halen ilin tarıma elverişli topraklarının %25'i sulanabilir durumdadır. Sulanabilir tarım arazisi oranının artırılması amacıyla ilde yrtlen 3 adet önemli proje bulunmaktadır. Bunlardan; 1995 yılında inşaatına başlanan ve 1999 yılında I. merhalesinin hizmete açılması beklenen Ağrı Yazıcı Barajı ve sulama kanallarının tamamlanması halinde 36.300 hektar alan sulanma imkanına kavuşacaktır. Ayrıca 18.456 hektar tarım arazisini

sulayabilecek Patnos Şekerova Barajı ve 65.136 hektar tarım arazisini sulayabilecek olan Murat Barajı'nın tasarı çalışmaları yıllardır devam etmektedir. Yaklaşık 120.000 hektar tarım arazisinin sulanmasına imkan verecek bu projelerin gerçekleştirilmesi halinde tarımsal ürün miktar, kalite ve çeşitliliğinin artırılması, entegre tarım ürünleri işleme tesisleri ve kültür hayvancılığının gelişmesi ile il ekonomik katma değerini büyük oranda artıracığı ve aynı zamanda yeni iş olanakları yaratarak ilden göçü azaltacağı düşünülmektedir.

En son yapılan 1991 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre; Ağrı'daki toplam tarımsal işletme sayısı 38.810 olup, işlenen toplam arazi miktarı 3.663.543 dekadır. İşletmelerin %5.36'sını arazisi olmayan, %41'ini 1-49 dekar arazi genişliğine sahip işletmeler, %24.46'sını 50-99 dekar arazi genişliğine sahip işletmeler, %16.43'ünü 100-199 dekar arazi genişliğine sahip işletmeler, %10.08'ini 200-499 dekar arazi genişliğine sahip işletmeler, %2.13'ünü 500-999 dekar arazi genişliğine sahip işletmeler ve %5.4'ünü de 1.000 dekardan büyük araziye sahip olan işletmeler oluşturmaktadır.

Tablo 13'de işletme tiplerine ve işletme büyüklüğüne göre işletme sayısı ve işledikleri arazi miktarı verilmektedir.

Tablodan görüldüğü gibi işletme arazisinin %29.62'si, toplam işletme sayısının %10.08'ini oluşturan 200-499 dekar arazi büyüklüğüne sahip işletmeler tarafından işlenmektedir. Yine tablodan görüldüğü gibi, Ağrı'daki tarımsal işletmelerin %4.2'si yalnız bitkisel üretim, %16'sı yalnızca hayvancılık yapmaktadır. İlde bitkisel üretim ve hayvancılığın birlikte yapıldığı işletme sayısı ise 30.970 olup, toplam işletme sayısının %79.8'ini oluşturmaktadır.

TABLO 13 : AĞRI İLİ TOPLAM TARIMSAL İŞLETME SAYISI VE İŞLEDİKLERİ ARAZİ MİKTARI

İşletme Büyüklüğü (da)	İşletme Sayısı		İşletme Arazisi		Bitkisel Üretim ve Hayvancılık Yapan		Yalnız Bitkisel Üretim Yapan		Yalnız Hayvancılık Yapan	
	Adet	(%)	Dekar	(%)	İşletme Sayısı	Arazi (da)	İşletme Sayısı	Arazi (da)	İşletme Sayısı	Arazi (da)
Arazisi Olmayan	2.082	5,36	-	-	-	-	-	-	2.082	-
5'den az	251	0,65	502	0,01	251	502	-	-	-	-
5-9	1.784	4,60	10.342	0,28	794	5.392	245	1.225	745	3.725
10-19	4.150	10,69	50.733	1,38	2.496	31.066	377	5.447	1.277	14.220
20-49	9.727	25,06	298.237	8,14	7.818	250.079	520	13.118	1.389	35.040
50-99	9.494	24,46	615.129	16,79	8.563	553.974	310	17.700	621	43.455
100-199	6.376	16,43	850.923	23,23	6.318	842.223	58	8.700	-	-
200-499	3.911	10,08	1.085.257	29,62	3.695	1.035.807	125	31.250	91	18.200
500-999	826	2,13	487.570	13,31	826	487.570	-	-	-	-
1000-2499	209	0,54	264.850	7,23	209	264.850	-	-	-	-
2500-4999	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5000+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOPLAM	38.810	100,00	3.663.543	100,00	30.970	3.471.463	1.635	77.440	6.205	114.640
PAY (%)	100,0		100,0		79,8	94,8	4,2	2,1	16,0	3,1

KAYNAK : 1991 Genel Tarım Sayımı; Tarımsal işletmeler (hanehalkı) araştırma sonuçları, DİE

Ağrı ili tarımsal işletme sayısının Türkiye toplam işletme sayısı içindeki oranı %1, il tarımsal arazi miktarının Türkiye toplam arazi miktarı içindeki payı ise %1.6'dır.

Ağrı'da tarım denilince akla önce hayvancılık gelmektedir. İl hayvan yetiştiriciliği açısından Türkiye'nin önemli merkezlerinden birisidir. Bunda il topraklarının %66'sını oluşturan yaylalar ve çayır-mer'alar büyük bir önem taşımaktadır. İlde orman varlığı oldukça önemsiz düzeydedir. İl tarım hasılası içinde ormancılığın yeri bulunmamaktadır.

Ağrı ili Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) rakamları incelendiğinde tarım sektöründe yaratılan değer oldukça önemli olduğu gözükmektedir. 1987-1997 arasındaki periyotta, tarımın payı 1988 yılında %51.2 ile en yüksek seviyeye ulaşmış ve 1993 yılında ise %34.4 ile en düşük pay seviyesine inmiştir. 1997 yılı itibariyle ise tarım sektörünün il GSYİH içindeki payı %40.2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ağrı

il tarım hasılasının yıllar itibariyle gelişimi, Bölge ve Türkiye tarım hasılası içindeki payı Tablo 14’de verilmiştir.

TABLO 14 : AĞRI İLİ TARIMSAL HASILASININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE BÖLGE VE TÜRKİYE TARIMSAL HASILASI İÇİNDEKİ YERİ (Cari fiyatlarla) (Milyar TL)

Faaliyet Kolu	1987	1990	1992	1994	1995	1996	1997
- Çiftçilik ve Hayvancılık	49,45	284,35	701,35	2.453,33	6.092,59	9.430,87	21.131,20
- Ormancılık	-	-	-	-	-	-	-
- Balıkçılık	0,49	2,32	5,67	13,85	33,39	58,43	88,60
Ağrı Tarım Hasılası (1)	49,94	286,66	707,02	2.467,18	6.125,98	9.489,30	21.219,79
D. Anadolu B. Tarım Hasılası (2)	878	4.339	10.182	37.055	85.599	143.219	273.929
Türkiye Tarım Hasılası (3)	13.314	68.692	163.827	598.169	1.218.178	2.489.774	4.170.001
(1)/(2) (%)	5,69	6,61	6,94	6,66	7,16	6,63	7,75
(1)/(3) (%)	0,38	0,42	0,43	0,41	0,50	0,38	0,51

Kaynak : DİE

Ağrı ili tarım hasılasının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye tarım hasılası içindeki payı incelendiğinde ise; 1987 yılında %5.69, 1990 yılında %6.61 olan il tarım hasılasının Bölge içindeki payının 1997 yılında %7.75 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Yine 1987 yılında %3.8, 1990 yılında %4.2 olan il tarım hasılasının Türkiye içindeki payının 1997 yılında %5.1’e ulaştığı görülmektedir.

4.5.1. Bitkisel Üretim

Daha önce de ifade edildiği gibi, 1.137.600 ha. olan Ağrı il topraklarının %29.45’lik bölümünde (335.000 ha.) tarım yapılmaktadır. İl tarım arazisinin %75.30’u (252.261 ha.) ekilen ve %24.49’u (82.037,4 ha.) nadasa bırakılan olmak üzere %99.79’u (334.298,4 ha.) tarla arazisi olarak kullanılmaktadır. Meyvelik ve sebzelik alanlar oldukça önemsiz düzeydedir.

Tarım arazisinin kullanım amaçlarına göre dağılımı Tablo 15’de verilmiştir.

**TABLO 15 : İL TARIM ARAZİSİNİN KULLANILIŞ
AMAÇLARINA GÖRE DAĞILIMI (1998)**

Arazi Cinsi	Alan (Ha)	Pay (%)
Tarla Arazisi	334.298,4	99,79
- Ekilen	252.261,0	75,30
- Nadas	82.037,4	24,49
Sebzelikler	634,0	0,19
Meyvelikler	67,6	0,02
Toplam Tarım Arazisi	335.000	100,00

Kaynak: İl Tarım Müdürlüğü

İlde halen 64.793 ha.'ı sulanan olmak üzere 86.943 ha. tarım arazisi sulanabilir düzeyde olup, toplam tarım arazisinin %25.9'unu oluşturmaktadır. Sulanan tarım arazisinin; 10.000 ha.'ı devlet sulaması, 54.793 ha.'ı halk sulamasıdır. İl tarım arazisinin sulama biçimleri itibariyle dağılımı Tablo 16'da verilmiştir.

**TABLO 16 : TARIM ARAZİSİNİN SULAMA BİÇİMLERİ
İTİBARIYLA DAĞILIMI (1998)**

Arazi Cinsi	Alan (Ha)	Pay (%)
Sulanabilir Arazi	22.150	6,6
Sulanan Arazi	64.793	19,4
- Devlet Sulaması	10.000	3,0
- Halk Sulaması	54.793	16,4
Kuru Tarım Arazisi	248.057	74,0
Toplam Tarım Arazisi	335.000	100,0

Kaynak: İl Tarım Müdürlüğü

İlde bitkisel üretim olarak en fazla buğday, arpa ve pancar önem arz etmektedir. Sebzeçilik ve meyvecilik ise oldukça zayıf kalmıştır.

4.5.1.1.Bitkisel Üretim Değeri

1997 yılı itibariyle, ilde üretilen bitkisel ürünlerin üretim değeri toplam olarak 11.852 milyar TL. olup, bunun %96.9'unu (11.490 milyar TL.) tarla ürünleri üretim

değeri, %2.9'unu (344 milyar TL.) sebze ürünleri üretim değeri ve %2'sini ise (18 milyar TL.) meyve ürünleri üretim değeri oluşturmaktadır.

Bitkisel üretim değeri, pazarlanan malın değeri açısından incelendiğinde ise; il bitkisel üretim değerinin %67.6'sının (8.009 milyar TL.) pazarlandığı ve yine bunun %96.4'ünü (7.723 milyar TL.) tarla ürünleri, %3.4'ünü (273 milyar TL.) sebze ürünleri ve %2'sini de (13 milyar TL.) meyve ürünleri pazarlanan değerinin oluşturduğu görülmektedir.

İl bitkisel üretim değerinin yapısı Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye geneline göre incelendiğinde; ilde yoğun olarak tarla ürünleri üretimi ve pazarlamasının yapıldığı, sebze ve meyve ürünleri üretimi ve pazarlama payının oldukça önemsiz düzeyde olduğu görülmektedir. Bölge açısından baktığımızda bitkisel üretim değerinin %67'si tarla ürünleri, %10'u sebze ürünleri ve %22'si meyve ürünleri üretiminden oluşmakta ve %73'ü pazarlanmaktadır. Yine pazarlanan değer %68.3'ü tarla ürünleri %11.4'ü sebze ürünleri ve %20.4'ü meyve ürünleri pazarlanan değerinden oluşmaktadır. Türkiye açısından baktığımızda ise; bitkisel üretim değerinin %54'ü tarla ürünleri, %23'ü sebze ürünleri ve %22'si meyve ürünleri üretiminden oluşmakta ve %78'i pazarlanmaktadır. Pazarlanan değer de %52.4'ünü tarla, %24.3'ünü sebze ve %23.3'ü de meyve ürünleri pazarlanan değerinden oluşmaktadır. Görüldüğü gibi Bölge ve Türkiye üretim değerinin ve pazarlanan değerinin dağılımları benzerlikler gösterirken Ağrı oldukça farklılık göstermektedir.

1997 yılı itibariyle Ağrı ili bitkisel üretim değerinin dağılımı Bölge ve Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 17'de verilmiştir.

TABLO 17 : AĞRI, BÖLGE VE TÜRKİYE BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERİ (1997)

	Türkiye				Doğu Anadolu Bölgesi				Ağrı			
	Üretim		Pazarlanan		Üretim		Pazarlanan		Üretim		Pazarlanan	
	Ton	Milyon TL.	Milyon TL.	(%)	Ton	Milyon TL.	Milyon TL.	(%)	Ton	Milyon TL.	Milyon TL.	(%)
Toplam	91.260.126	3.554.756.383	2.774.630.646	100,0	5.202.542	157.332.219	115.340.507	100,0	514.151	11.851.934	8.008.740	100,0
Tarla ürünleri	60.582.374	1.925.741.745	1.454.920.871	52,4	4.377.248	105.553.402	78.740.118	68,3	505.938	11.489.987	7.723.117	96,4
Tahıllar	29.650.575	861.812.547	517.308.526	35,6	1.801.549	50.789.897	30.426.240	38,6	312.582	8.485.542	5.079.484	65,8
Baklagiller	1.699.960	116.356.910	81.087.834	5,6	95.608	7.144.569	4.894.101	6,2	8.919	687.618	492.952	6,4
Endüstriyel bitkiler	19.577.072	614.014.548	595.029.841	40,9	2.128.922	35.271.457	34.535.869	43,9	168.662	1.902.170	1.855.186	24,0
Yağlı tohumlar	2.254.767	84.182.416	78.573.073	5,4	8.033	456.166	426.793	0,5	-	-	-	-
Yumru bitkiler	7.400.000	249.375.324	182.921.597	12,6	343.136	11.891.313	8.457.115	10,7	15.775	414.657	295.495	3,8
Sebzeler	18.784.662	835.065.055	674.507.261	24,3	407.503	16.288.496	13.099.589	11,4	7.931	343.886	272.950	3,4
Yaprağı yenen sebzeler	1.527.400	63.052.557	47.798.071	7,1	42.388	1.266.470	1.007.429	7,7	2.935	77.747	63.382	23,2
Baklagil sebzeler	595.500	55.734.938	39.870.126	5,9	15.775	1.126.246	796.890	6,1	378	32.366	22.524	8,3
Meyvesi yenen sebzeler	15.933.000	679.810.456	556.990.011	82,6	331.707	12.858.007	10.522.044	80,3	3.358	170.696	138.134	50,6
Soğans, yumru ve kök sebzeler	643.750	31.470.942	25.262.013	3,7	17.633	1.037.773	773.226	5,9	1.260	63.077	48.910	17,9
Diğer sebzeler	85.012	4.996.162	4.587.040	0,7	-	-	-	-	-	-	-	-
Meyveler	11.893.090	793.949.583	645.202.514	23,3	417.791	35.490.321	23.500.800	20,4	282	18.061	12.673	-
Yumuşak çekirdekli	3.060.100	144.380.949	109.610.998	17,0	94.087	5.073.752	3.775.366	16,1	100	6.463	4.884	38,5
Taş çekirdekli	1.724.400	147.221.046	108.269.240	16,8	213.156	17.921.116	11.590.556	49,3	182	11.598	7.789	61,5
Turunçgiller	1.433.000	65.337.762	61.561.039	9,5	-	-	-	-	-	-	-	-
Sert kabuklular	689.000	169.200.035	150.483.399	23,3	24.406	5.605.570	3.806.314	16,2	-	-	-	-
Üzüm meyveler	4.234.590	230.209.791	177.715.438	27,5	86.142	6.889.883	4.328.564	18,4	-	-	-	-
Çay	752.000	37.600.000	37.562.400	5,8	-	-	-	-	-	-	-	-

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

4.5.1.2.Tarla Ürünleri Üretimi

Ağrı ili bitkisel ürünler üretiminde en önemli gelir kaynağını (neredeyse tamamına yakını) tarla ürünleri oluşturmaktadır. İlde 1997 yılı itibariyle, 227.884 ha.'da 505.938 ton tarla ürünleri üretilmiş olup, üretilen bu ürünlerin toplam değeri 11.490 milyar TL.'dir. Üretilen değerlerin 7.723 milyar TL.'lık kısmı yani %67'si ise pazarlanmıştır. İl tarla ürünleri üretiminde gerek üretim miktarı gerekse üretim değeri olarak 211.770 ha.'da üretimi yapılan tahıllar ilk sırada yer almaktadır. Tahıl ürünlerinin tarla ürünleri üretim değeri içindeki payı %74'tür. Tahıllardan sonra üretim değeri açısından ikinci önemli ürün grubunu %16.5 ile şeker pancarının tek ürün olduğu endüstriyel bitkiler oluştururken, bunları %6 ile baklagiller ve %3.6 ile yumru bitkiler takip etmektedir.

Ağrı ilinin tarla ürünleri üretim miktarı açısından Bölge üretimi içindeki payı incelendiğinde; tahıl üretiminin %17.35'inin, baklagiller üretiminin %9.33'ünün, endüstriyel bitkiler üretiminin %7.92'sinin ve yumru bitkiler üretiminin %4.60'ünün Ağrı'da üretildiği görülmektedir. Ağrı tarla ürünleri üretiminin Türkiye içindeki payı ise önemli değildir. Türkiye tahıl üretiminin %1'i Ağrı'da üretilmektedir.

İl, Bölge ve Türkiye verilerine hektar başına verim açısından bakıldığında; tahıllar, baklagiller ve yumru bitkilerdeki il verimliliğinin Bölge verimliliğinden yüksek olduğu ancak Türkiye verimlilik ortalamasının oldukça altında olduğu gözükmektedir. İldeki şeker pancarındaki verimlik değeri ise Bölge ve Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

1997 yılı itibariyle, Ağrı'da yetiştirilen tarla ürünleri üretiminin dağılımı Bölge ve Türkiye verileri ile karşılaştırmalı olarak Tablo 18'de verilmiştir.

TABLO 18 : AĞRI İLİ TARLA ÜRÜNLERİ ÜRETİMİNİN BÖLGE VE TÜRKİYE TARLA ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (1997)

Ürün Adı	Türkiye			Doğu Anadolu Bölgesi			Ağrı			Pay (%)	
	Ekilen Alan(Ha)	Verim Kg / Ha.	Üretim Ton(3)	Ekilen Alan(Ha)	Verim Kg / Ha.	Üretim Ton(2)	Ekilen Alan(Ha)	Verim Kg / Ha.	Üretim Ton(1)	(1)/(2)	(1)/(3)
Tahıllar	13.972.473	-	29.650.575	1.395.151	1.291	1.801.549	211.770	-	312.582	17,35	1,05
Buğday	9.340.000	2.017	18.650.000	1.013.221	1.249	1.265.528	156.780	1.387	217.525	17,19	1,17
Arpa	3.700.000	2.239	8.200.000	366.533	1.402	514.026	54.439	1.733	94.335	18,35	1,15
Çavdar	147.000	1.600	235.000	12.850	1.244	15.979	551	1.310	722	4,52	0,31
Baklagiller	1.750.155	-	1.699.960	99.748	958	95.608	8.011	-	8.919	9,33	0,52
Nohut	721.000	1.000	720.000	45.072	1.001	45.106	6.259	1.094	6.848	15,18	0,95
Mercimek (Yeşil)	130.000	809	105.000	2.327	939	2.186	666	1.138	758	34,68	0,72
Mercimek (Kırmızı)	430.000	956	410.000	2.057	828	1.704	18	1.000	18	1,06	0,00
Fiğ	252.000	655	165.000	24.740	358	8.856	1.068	1.213	1.295	14,62	0,78
Endüstriyel bitkiler	1.573.605	-	19.577.072	82.419	25.830	2.128.922	7.193	-	168.662	7,92	0,86
Şeker pancarı	472.689	39.424	18.400.734	68.958	30.611	2.110.894	7.193	23.448	168.662	7,99	0,92
Yumru bitkiler	330.000	-	7.400.000	27.546	12.457	343.136	910	-	15.775	4,60	0,21
Soğan (kuru)	105.000	20.003	2.100.000	3.016	13.392	40.390	136	13.507	1.837	4,55	0,09
Patates	211.000	24.182	5.100.000	24.340	12.382	301.378	774	18.008	13.938	4,62	0,27
Yem Bitkileri	1.105.100	-	4.960.294	163.916	-	1.130.385	19.975	-	127.068	11,24	2,56
Fiğ(Kuru Ot)	252.000	-	336.000	24.740	-	51.579	1.068	-	2.356	4,57	0,70
Yonca(Yeşil Ot)	217.500	-	1.905.800	88.385	-	354.919	11.154	-	71.270	20,08	3,74
Korunga(Yeşil Ot)	82.500	-	205.800	48.963	-	144.491	7.753	-	53.442	36,99	25,97

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

4.5.1.3.Sebze Ürünleri Üretimi

Daha önce de ifade edildiği üzere Ağrı tarım arazisinin %1.7'sinde sebze üretimi yapılmaktadır. 1997 yılı itibariyle 606 hektarda 7.931 ton sebze üretimi yapılmış olup, üretilen bu ürünlerin toplam değeri 344 milyar TL.'dir. Üretilen değer 273 milyar TL.'lık kısmı yani %79'u ise pazarlanmıştır. İl sebze üretim değerinin Bölge içindeki payı %2, Türkiye geneli içindeki payı ise onbinde 4 civarındadır.

1997 yılı itibariyle ilde yetiştirilen sebze ürünleri bazında Ağrı, Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye sebze ürünleri üretimi karşılaştırmalı olarak Tablo 19'da verilmiştir.

TABLO 19 : AĞRI İLİ SEBZE ÜRETİMİNİN BÖLGE VE TÜRKİYE SEBZE ÜRETİMİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (1997)

Ürün Adı	Üretim (Ton)			Pay (%)	
	Türkiye(3)	D. Anadolu B.(2)	Ağrı(1)	(1)/(2)	(1)/(3)
Yaprağı yenen sebzeler	1.527.400	42.388	2.935	6,92	0,19
Lahana (baş)	577.000	39.964	2.922	7,31	0,51
Marul (göbekli)	165.000	340	10	2,94	0,01
Maydanoz	32.000	181	3	1,66	0,01
Baklagil sebzeleri	595.500	15.775	378	2,40	0,06
Fasulye	450.000	13.914	378	2,72	0,08
Meyvesi yenen sebzeler	15.933.000	331.707	3.358	1,01	0,02
Kavun	1.750.000	47.509	770	1,62	0,04
Karpuz	3.800.000	117.931	824	0,70	0,02
Kabak (sakız)	317.000	4.478	397	8,87	0,13
Hıyar	1.400.000	34.482	1.128	3,27	0,08
Domates	6.600.000	106.483	218	0,20	0,00
Biber (dolmalık)	330.000	7.268	12	0,17	0,00
Biber (sivri)	800.000	3.829	9	0,24	0,00
Soğans, yumru ve kök sebzeler	643.750	17.633	1.260	7,15	0,20
Soğan (taze)	235.000	14.650	852	5,82	0,36
Havuç	240.000	954	128	13,42	0,05
Turp (bayır)	20.000	801	200	24,97	1,00
Turp (kırmızı)	120.000	296	80	27,03	0,07

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Tablodan da görüldüğü gibi Ağrı ili sebze ürünleri üretimi oldukça düşük düzeydedir. İl sebze ürünleri içinde en yüksek pay meyvesi yenen sebzelere aittir. İl üretiminin Bölge ve Türkiye üretimi içindeki payı ise oldukça düşük düzeydedir. Doğu Anadolu Bölgesi sebze üretiminde, yaprağı yenen sebzelerin %6.92'si, baklagil sebzelerin %2.40'ı, meyvesi yenen sebzelerin %1.01'i ve soğansısı, yumru ve kök sebzelerin %7.15'i Ağrı il üretimine aittir. İl sebze üretiminin Türkiye sebze üretimi içindeki payı ise bindelerle ve onbindelerle ifade edilecek derecede düşüktür.

4.5.1.4.Meyve Ürünleri Üretimi

Ağrı ili meyve ürünleri üretimi yok denecek kadar azdır. 1997 yılı itibariyle 18 milyar TL. değerinde 282 ton meyve üretimi gerçekleştirilmiş olup, %70'i pazarlanmıştır. İl üretiminin Bölge ve Türkiye üretimi içindeki payı ise onbinlerle ifade edilebilmektedir.

1997 yılı itibariyle ilde üretilen meyveler bazında Ağrı, Bölge ve Türkiye meyve ürünleri üretiminin dağılımı Tablo 20'de verilmiştir.

TABLO 20 : AĞRI İLİ MEYVE ÜRETİMİNİN BÖLGE VE TÜRKİYE MEYVE ÜRETİMİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (1997)

Ürün Adı	TÜRKİYE		Doğu Anadolu Bölgesi		Ağrı		Pay (%)	
	Üretim (Ton)(3)	Ağaç Sayısı (Adet)	Üretim (Ton)(2)	Ağaç Sayısı (Adet)	Üretim (Ton)(1)	Ağaç Sayısı (Adet)	(1)/(2)	(1)/(3)
Yumuşak çekirdekli	3.060.100	55.752.000	94.087	3.267.953	100	6.540	0,11	0,00
Armut	400.000	13.425.000	26.907	1.176.978	21	1.330	0,08	0,01
Elma	2.550.000	38.025.000	64.965	1.962.892	79	5.210	0,12	0,00
Taş çekirdekli	1.724.400	147.518.000	213.156	9.650.517	182	14.286	0,09	0,01
Erik	200.000	8.490.000	8.614	403.819	10	926	0,12	0,01
İğde	5.500	505.000	241	34.210	5	600	2,07	0,09
Kayısı	270.000	12.400.000	172.760	7.232.298	52	3.100	0,03	0,02
Kiraz	215.000	8.333.000	6.974	367.315	19	1.760	0,27	0,01
Vişne	120.000	4.900.000	6.166	365.351	96	7.900	1,56	0,08

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

4.5.1.5. Tarımsal Araç ve Gereçler

Ağrı ili tarımsal araç ve gereç açısından nispeten fakir iller arsındadır. İl traktör miktarı bölge traktör miktarının %5.44'ünü oluşturmaktadır. Tarımsal mekanizasyonun önemli kriterlerinden olan traktör miktarı, traktör başına düşen arazi miktarı (ekilen tarla alanı+sebzelik alanlar) açısından değerlendirildiğinde, 1997 yılında Ağrı'da traktör başına 145 hektar tarım arazisi, Bölgede traktör başına 58 hektar tarım arazisi ve Türkiye genelinde ise traktör başına 28 hektar tarım arazisi düştüğü görülmektedir. İl değerleri Bölgenin iki katından fazla, Türkiye'nin ise beş katı civarındadır.

1997 yılı itibariyle Ağrı ilinde mevcut olan tarımsal araç ve gereç miktarı Bölge ve Türkiye geneli ile karşılaştırmalı olarak Tablo 21'de verilmiştir.

TABLO 21 : İL, BÖLGE VE TÜRKİYE TARIMSAL ALET VE MAKİNALAR SAYISI 1997)

Tarımsal alet ve makinalar	Miktar (Adet)			Pay (%)	
	Türkiye(3)	Doğu Anadolu Bölgesi(2)	Ağrı(1)	(1)/(2)	(1)/(3)
Karasaban	214.471	48.183	1.245	2,58	0,58
Hayvan pulluğu	334.318	21.790	420	1,93	0,13
Kulaklı traktör pulluğu	819.362	37.598	2.335	6,21	0,28
Döner kulaklı traktör pulluğu	20.466	835	12	1,44	0,06
Ark pulluğu	49.704	1.749	174	9,95	0,35
Diskli traktör pulluğu	59.165	1.579	30	1,90	0,05
Toprak frezesi (Rotovatör)	28.300	473	9	1,90	0,03
Kültüvatör	369.040	20.312	1.737	8,55	0,47
Merdane	56.472	2.682	76	2,83	0,13
Diskli ve diğer tırmıklar	166.617	9.374	357	3,81	0,21
Dışli tırmık	345.772	12.352	1.268	10,27	0,37
Karma tırmık	25.115	4.496	35	0,78	0,14
Ot tırmığı	59.662	24.272	1.945	8,01	3,26
Traktörle çekilen çapa makinası	111.281	795	7	0,88	0,01
Hayvanla çekilen tahıl mibzeri	2.590	112	10	8,93	0,39
Tahıl mibzeri	79.593	3.020	784	25,96	0,99
Kombine tahıl mibzeri	130.606	1.173	84	7,16	0,06
Pancar mibzeri	7.962	914	118	12,91	1,48

TABLO 21'in Devamı

Tarımsal alet ve makineler	Miktar (Adet)			Pay (%)	
	Türkiye(3)	Doğu Anadolu Bölgesi(2)	Ağrı(1)	(1)/(2)	(1)/(3)
Üniversal mibzer	61.573	92	3	3,26	0,00
Kimyevi gübre dağıtıcısı	260.378	6.805	565	8,30	0,22
Orak makinası	64.346	4.143	427	10,31	0,66
Balya makinası	7.478	446	93	20,85	1,24
Tınav makinası	24.499	5.649	1.479	26,18	6,04
Döven	92.055	19.761	1.154	5,84	1,25
Sapdöver	89.633	13.683	1.600	11,69	1,79
Kendi yürür biçer döver	12.385	465	6	1,29	0,05
Traktörle çekilen çayır biçme makinası	28.805	8.450	1.178	13,94	4,09
Mısır slaj makinası	1.908	31	2	6,45	0,10
Selektör	3.506	207	12	5,80	0,34
Yem kırma makinası	15.052	655	35	5,34	0,23
Sırt pulverizatörü	540.308	8.567	35	0,41	0,01
Kombine atamizör	15.549	545	5	0,92	0,03
Kuyruk milinden hareketli pulverizatör	187.426	2.823	49	1,74	0,03
Motorlu pulverizatör	65.957	2.285	16	0,70	0,02
Tozlayıcı	36.827	208	4	1,92	0,01
Atomizör	99.984	938	20	2,13	0,02
Santrifüj pompa	85.270	4.189	40	0,95	0,05
Motopomp (elektirik motorlu)	131.233	5.091	114	2,24	0,09
Motopomp (termik motorlu)	197.839	2.702	286	10,58	0,14
Yağmurlama tesisi	152.389	1.066	73	6,85	0,05
Krema makinası	306.347	104.509	6.950	6,65	2,27
Tarım arabası(Römork)	854.171	42.184	2.299	5,45	0,27
Su tankeri (tarımda kullanılan)	145.458	2.232	24	1,08	0,02
Traktör	874.995	42.256	2.299	5,44	0,26

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

4.5.1.6. Tarımsal Mücadele

İl Planlama Müdürlüğü verilerine göre 1996 yılı itibariyle ilde gübrelenen tarım arazisi 165.500 hektar olup, toplam tarım arazisinin %49.4'ünü oluşturmaktadır. Yıllar itibariyle ilde kullanılan kimyasal gübre miktarı artış göstermiştir. 1996 yılı itibariyle ilde 126.800 ton kimyasal gübre kullanılmıştır. İlde kullanılan tarımsal mücadele ilaçları tüketimi ise önemli düzeyde değildir. Ağrı ili gübre kullanımının

yıllar itibariyle gelişimi Tablo 22’de, tarımsal mücadele ilaçları tüketiminin gelişimi Tablo 23’de verilmiştir.

TABLO 22 : İL GÜBRE KULLANIMI VE GÜBRELENEN ALAN

Kullanılan Gübre	1993	1994	1995	1996
Kimyasal Gübre (Ton)	77.410	77.741	105.905	126.800
- <i>Saf N</i>	31.694	31.838	45.398	56.500
- <i>Saf P₂O₅</i>	45.716	45.903	60.508	70.300
Gübrelenen Arazi (Ha)	114.875	116.593	159.943	165.500

Kaynak : İl Planlama Müdürlüğü

TABLO 23 : İL TARIMSAL MÜCADELE İLAÇLARI TÜKETİMİ (Kg)

İlaçlar	1993	1994	1995	1996
İnsektisitler	1.197	3.850	5.350	8.607
Fungusitler	7.429	8.944	9.950	11.266
Herbisitler	3.098	1.790	1.750	2.370
Rodensit ve Mollusidler	35	32	38	59

Kaynak : İl Planlama Müdürlüğü

4.5.2. Hayvancılık

Ağrı ili tarım sektöründe hayvancılığın önemli bir yeri bulunmaktadır. İl arazisinin %50’sini oluşturan çayır-mer’a arazisi ve %15.80’nini oluşturan yayla arazisinde hayvancılık geleneksel olarak devam etmekte olup, yaygın bir şekilde yürütülmektedir.

4.5.2.1.Hayvan Varlığı

Ağrı ili hayvan varlığı açısından önemli merkezlerden birisidir. Büyükbaş hayvan varlığı da önemli olmakla beraber özellikle koyunculuk tercih edilmektedir. Ağrı

hayvan mevcudu bakımından Doğu Anadolu Bölgesinde Kars ve Erzurum'dan sonra gelmektedir. Yıllar itibariyle Ağrı ili hayvan varlığı Tablo 24'de verilmiştir.

TABLO 24 : YILLAR İTİBARIYLA AĞRI İLİ HAYVAN VARLIĞI

Hayvan Türü	Hayvan Varlığı (Baş)				
	1993	1994	1995	1996	1997
Koyun	1.466.600	1.334.380	1.378.260	1.398.290	1.449.900
Koyun(merinos)	260	190	-	-	-
Koyun(Yerli)	1.466.340	884.474	852.110	866.600	896.200
Kuzu(Merinos)	-	70	-	-	-
Kuzu(Yerli)	-	449.646	526.150	531.690	553.700
Kıl keçisi	83.090	76.920	68.410	70.590	76.960
Kıl keçisi	83.090	51.902	42.910	44.140	47.360
Kıl keçisi Oğlağı	-	25.018	25.500	26.450	29.600
Tiftik keçisi	-	-	-	-	-
Tiftik keçisi	-	-	-	-	-
Tiftik keçisi Oğlağı	-	-	-	-	-
Sığır	230.020	215.180	217.640	181.280	217.760
Sığır(Kültür)	6.180	6.248	6.985	7.300	7.489
Sığır(Kültür melezi)	16.180	17.968	18.320	17.430	20.270
Sığır(Yerli)	131.680	116.600	118.010	85.380	102.340
Dana(Kültür)	2.560	2.632	3.145	5.230	5.341
Dana(Kültür melezi)	8.710	9.982	10.440	10.990	12.820
Dana(Yerli)	64.710	61.750	60.740	54.950	69.500
Manda	2.920	2.510	2.200	1.650	1.590
Manda	2.300	1.961	1.725	1.247	1.185
Manda Yavrusu	620	549	475	403	405
At	6.720	6.480	6.520	5.810	5.920
Katır	90	70	60	70	50
Eşek	9.450	9.320	8.450	6.500	5.570
Deve	-	-	-	-	-
Tavuk	321.430	312.470	257.000	267.300	273.000
Et Tavuğu	39.450	37.450	-	-	-
Yumurta Tavuğu	281.980	275.020	257.000	267.300	273.000
Hindi	70.900	68.800	67.000	72.600	74.000
Ördek	35.235	31.775	30.700	33.300	36.000
Kaz	46.155	46.764	44.200	47.500	50.000
Arı Kovanı	2.201	2.648	2.380	3.260	2.725

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Tablodan da izlendiği gibi, 1997 yılı itibariyle ilde 1.526.860 küçükbaş hayvan, 219.350 büyükbaş hayvan mevcudu bulunmaktadır. Yıllar itibariyle baktığımızda

gerek küçükbaş, gerekse büyükbaş varlığının azaldığı izlenmektedir. Büyükbaş hayvan varlığında yerli ırkın payı azalırken kültür ırkı ve kültür melezinin payının az da olsa artış gösterdiği görülmektedir. İl Tarım Müdürlüğünün, DIE tarafından düzenlenmemiş, 1998 yılı verilerine göre ise; 1997'den 1998'e küçük baş hayvan varlığı 306.360 adet, sığır varlığı 13.247 adet, tavuk varlığı 8.000 adet ve arı kovanı sayısı 605 adet artış göstermiştir

Ağrı ili hayvan varlığının Bölge ve Türkiye hayvan varlığı içindeki yeri incelendiğinde; koyunda bölge koyun varlığının %16.02'sinin Türkiye koyun varlığının %4.79'unun, sığırdaki bölge sığır varlığının %9.65'inin Türkiye sığır varlığının %1.95'inin ve tavukta da bölge tavuk varlığının %2.93'ünün Türkiye tavuk varlığının %1.6'sının il hayvan varlığından oluştuğu görülmektedir.

1997 yılı itibariyle il hayvan varlığının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri Tablo 25'de verilmiştir.

4.5.2.2. Kesilen ve Sağılan Hayvan Sayısı

Ağrı ili kesilen ve sağılan hayvan sayıları incelendiğinde; gerek sağılan gerekse kesilen hayvan sayısı içerisinde ağırlığın özellikle koyun olmak üzere küçükbaş hayvanlarda olduğu görülmektedir.

Karşılaştırma imkanı veren 1997 yılı verilerine göre; ilde sağılan koyun sayısı Bölge sağılan koyun sayısının %14.09'unu ve Türkiye sağılan koyun sayısının %4.24'ünü oluştururken, ilde sağılan inek sayısı Bölge sağılan inek sayısının %9.79'unu ve Türkiye sağılan inek sayısının %2'sini oluşturmaktadır. Yine kesilen hayvan sayısına baktığımızda; ilde kesilen koyun sayısı Bölge kesilen koyun sayısının %8.13'ünü ve

Türkiye kesilen koyun sayısının %6.4'ünü oluştururken, ilde kesilen sığır sayısı Bölge kesilen sığır sayısının %11.76'sını ve Türkiye kesilen sığır sayısının %1.19'unu oluşturmaktadır.

TABLO 25 : AĞRI, BÖLGE VE TÜRKİYE CANLI HAYVAN VARLIĞI, 1997

Hayvan Türü	Hayvan Varlığı (Baş)			Pay (%)	
	Türkiye (3)	D. Anadolu B.(2)	Ağrı (1)	(1)/(2)	(1)/3)
Koyun	30.238.000	9.053.160	1.449.900	16,02	4,79
Koyun(merinos)	633.168	704	-	-	-
Koyun(Yerli)	21.382.184	6.308.291	896.200	14,21	4,19
Kuzu(Merinos)	228.832	246	-	-	-
Kuzu(Yerli)	7.993.816	2.743.919	553.700	20,18	6,93
Kıl keçisi	7.761.000	1.258.230	76.960	6,12	0,99
Kıl keçisi	5.637.262	919.425	47.360	5,15	0,84
Kıl keçisi Oğlağı	2.123.738	338.805	29.600	8,74	1,39
Tiftik keçisi	615.000	250	-	-	-
Tiftik keçisi	450.503	150	-	-	-
Tiftik keçisi Oğlağı	164.497	100	-	-	-
Sığır	11.185.000	2.256.540	217.760	9,65	1,95
Sığır(Kültür)	1.104.302	76.855	7.489	9,74	0,68
Sığır(Kültür melezi)	3.025.719	440.240	20.270	4,60	0,67
Sığır(Yerli)	3.204.204	958.428	102.340	10,68	3,19
Dana(Kültür)	610.698	39.575	5.341	13,50	0,87
Dana(Kültür melezi)	1.664.281	244.880	12.820	5,24	0,77
Dana(Yerli)	1.575.796	496.562	69.500	14,00	4,41
Manda	194.000	20.910	1.590	7,60	0,82
Manda	138.660	15.418	1.185	7,69	0,85
Manda Yavrusu	55.340	5.492	405	7,37	0,73
At	345.000	79.710	5.920	7,43	1,72
Katır	142.000	15.960	50	0,31	0,04
Eşek	640.000	75.880	5.570	7,34	0,87
Deve	1.400	10	-	-	-
Tavuk	166.272.480	9.321.580	273.000	2,93	0,16
Et Tavuğu	104.870.700	5.981.710	-	-	-
Yumurta Tavuğu	61.401.780	3.339.870	273.000	8,17	0,44
Hindi	5.327.500	575.750	74.000	12,85	1,39
Ördek	1.828.790	221.270	36.000	16,27	1,97
Kaz	1.794.610	704.945	50.000	7,09	2,79
Arı Kovanı	4.002.302	517.913	2.725	0,53	0,07

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Ağrı ili sağılan ve kesilen hayvan sayılarının dağılımı ve Bölge ve Türkiye içindeki yeri Tablo 26'da verilmiştir.

TABLO 26 : AĞRI, BÖLGE VE TÜRKİYE KESİLEN VE SAĞILAN HAYVAN SAYILARI (1997)

	Miktar (Baş)			Pay (%)	
	Türkiye (3)	D. Anadolu B.(2)	Ağrı (1)	(1)/(2)	(1)/3)
Sağılan Hayvan Sayısı					
Koyun	17.168.690	5.162.104	727.487	14,09	4,24
Kıl keçisi	4.111.260	709.754	39.240	5,53	0,95
Tiftik keçisi	295.930	1	-	-	-
İnek	5.594.290	1.141.124	111.727	9,79	2,00
Manda	92.210	11.253	721	6,41	0,78
Kesilen Hayvan Sayısı					
Koyun	6.488.056	509.330	41.402	8,13	0,64
Kıl keçisi	896.975	130.819	6.230	4,76	0,69
Tiftik keçisi	25.347	-	-	-	-
Sığır	2.382.346	241.683	28.421	11,76	1,19
Manda	36.296	1.572	142	9,03	0,39
Deve	53	-	-	-	-
Domuz	702	-	-	-	-

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

İl kesilen ve sağılan hayvan sayılarının yıllar itibariyle gelişimi Tablo 27’de verilmiştir.

TABLO 27 : YILLAR İTİBARIYLA AĞRI KESİLEN VE SAĞILAN HAYVAN SAYILARI

	Miktar (Baş)				
	1993	1994	1995	1996	1997
Sağılan Hayvan Sayısı					
Koyun	746.540	707.920	687.830	702.430	727.487
Kıl keçisi	40.540	37.750	35.420	36.500	39.240
Tiftik keçisi	-	-	-	-	-
İnek	92.400	90.520	92.250	93.090	111.727
Manda	1.090	880	770	740	721
Kesilen Hayvan Sayısı					
Koyun	42.780	39.970	36.090	26.750	41.402
Kıl keçisi	7.900	7.530	6.840	5.180	6.230
Tiftik keçisi	-	-	-	-	-
Sığır	19.670	17.700	10.780	7.720	28.421
Manda	570	350	190	190	142
Deve	-	-	-	-	-
Domuz	-	-	-	-	-

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı

Ağrı ili sağılan ve kesilen hayvan sayılarının yıllar itibariyle gelişimine bakıldığında, gerek sağılan gerekse kesilen hayvan sayısının 1993-1996 döneminde azaldığı ancak 1997 yılında tekrar artış gösterdiği görülmektedir.

4.5.2.3. Hayvansal Ürünler Üretimi

Ağrı ili hayvansal ürünler üretimi incelendiğinde ise; ilin önemli bir süt ve yapağı merkezi olduğu görülmektedir. 1997 yılında 156.174 ton süt 4.802 ton et, 1.570 ton yapağı, 83.743 adet deri 1.536 ton yumurta üretildiği görülmektedir. Karşılaştırma imkanı veren 1997 verilerine göre İl, Bölge ve Türkiye hayvansal ürünler üretimi Tablo 28’de verilmiştir.

TABLO 28 : AĞRI, BÖLGE VE TÜRKİYE HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ (1997)

Hayvansal Ürünler	Miktar (Ton)			Pay (%)	
	Türkiye (3)	D. Anadolu B.(2)	Ağrı (1)	(1)/(2)	(1)/(3)
Süt	10.076.526	1.614.905	156.174	9,67	1,55
Koyun sütü	826.348	276.229	30.554	11,06	3,70
Kıl keçisi sütü	243.044	51.166	2.040	3,99	0,84
Tiftik keçisi sütü	6.258	-	-	-	-
İnek sütü	8.914.176	1.278.333	122.854	9,61	1,38
Manda sütü	86.700	9.177	726	7,91	0,84
Et¹	516.946	49.246	4.802	9,75	0,93
Koyun eti	116.104	10.606	899	8,48	0,77
Kıl keçisi eti	15.142	2.445	125	5,11	0,83
Tiftik keçisi eti	450	-	-	-	-
Sığır eti	379.542	35.892	3.750	10,45	0,99
Manda eti	5.640	303	28	9,24	0,50
Deve eti	15	-	-	-	-
Domuz eti	53	-	-	-	-
Deri (Adet)	10.736.600	970.638	83.743	8,63	0,78
Koyun derisi	7.089.830	559.672	45.495	8,13	0,64
Kıl keçisi derisi	970.440	143.762	6.847	4,76	0,71
Tiftik keçisi derisi	27.500	-	-	-	-
Sığır derisi	2.608.070	265.474	31.245	11,77	1,20
Manda derisi	39.930	1.730	156	9,02	0,39
Deve derisi	58	-	-	-	-

TABLO 28'in Devamı

Hayvansal Ürünler	Miktar (Ton)			Pay (%)	
	Türkiye (3)	D. Anadolu B.(2)	Ağrı (1)	(1)/(2)	(1)/(3)
Domuz derisi	772	-	-	-	-
Yapağı	45.632	13.273	1.570	11,83	3,44
Kıl	3.071	583	24	4,12	0,78
Tiftik	690	-	-	-	-
Beyaz et	471.928	19.826	-	-	-
Tavuk eti	471.415	19.759	-	-	-
Hindi eti	376	39	-	-	-
Ördek eti	40	5	-	-	-
Kaz eti	97	23	-	-	-
Yumurta²	755.585	24.148	1.536	6,36	0,20
Bal	63.319	6.876	95	1,38	0,15
Balmumu	3.753	286	-	-	-
İpek kozası	161	-	-	-	-

(1)Mezbaha,kombina ve kurban bayramı kesimlerini kapsar.

(2)16000 adet yumurta 1 ton kabul edilmiştir.

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Yıllar itibariyle il hayvansal ürünler üretiminin gelişimine bakıldığında aşağı yukarı tüm hayvansal ürünler üretiminde artışlar kaydedilmiştir. Yıllar itibariyle Ağrı ili hayvansal ürünler üretiminin gelişimi Tablo 29'da verilmiştir.

TABLO 29 : YILLAR İTİBARIYLA AĞRI HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİMİ

Hayvansal Ürünler	Miktar (Ton)				
	1993	1994	1995	1996	1997
Süt	131.355	129.625	131.665	133.270	156.174
Et ¹	4.305	3.920	2.170	1.600	4.802
Deri (Adet)	77.960	72.080	59.220	43.770	83.743
Yapağı	1.055	960	1.495	1.514	1.570
Kıl	25	25	20	22	24
Yumurta ²	1.173	1.139	1.175	1.419	1.536
Bal	53	68	84	93	95

(1)Mezbaha,kombina ve kurban bayramı kesimlerini kapsar.

(2)16000 adet yumurta 1 ton kabul edilmiştir.

Kaynak:DİE, Tarımsal Yapı

İlde sağılan hayvanların verim durumu incelendiğinde ise; yıllık ortalama olarak inekten 1.100 kg./baş, koyundan 42 kg./baş, kıl keçisinden 52 kg./baş ve mandadan

1.007 kg./baş süt verimi alındığı görülmektedir. Yine ilde kesilen hayvanların verim düzeyine baktığımızda kesilen koyunların birim karkas ağırlığının 22 kg., kıl keçisinin 20 kg., sığırın 132 kg. ve mandanın 197 kg. olduğu dikkati çekmektedir.

Sağılan ve kesilen hayvanların verim düzeyi Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırıldığında il süt verimlerinin manda hariç Bölge ve Türkiye ortalamalarının altında olduğu, il et verimlerinin ise koyun, keçi ve manda etinde Bölge ve Türkiye verimlerinin üstünde ancak sığırdaki Bölge ve Türkiye ortalamalarının altında olduğu dikkati çekmektedir.

Ağrı ili sağılan ve kesilen hayvanların verimlerinin Bölge ve Türkiye verimleri ile karşılaştırmaları Tablo 30 ve 31’de verilmiştir.

TABLO 30 : SÜT ÜRETİMİ VE HAYVAN BAŞINA VERİM (1997)

Hayvan Türü	Türkiye		D. Anadolu B.		Ağrı	
	Üretim (Ton)	Verim (Kg)	Üretim (Ton)	Verim (Kg)	Üretim (Ton)	Verim (Kg)
Koyun sütü	826.348	48	276.229	54	30.554	42
Kıl keçisi sütü	243.044	59	51.166	72	2.040	52
İnek sütü	8.914.176	1.593	1.278.333	1.120	122.854	1.100
Manda sütü	86.700	940	9.177	816	726	1.007

TABLO 31 : ET ÜRETİMİ VE HAYVAN BAŞINA KARKAS AĞIRLIK (1997)

Hayvan Türü	Türkiye		D. Anadolu B.		Ağrı	
	Üretim (Ton)	Karkas Ağırlık (Kg)	Üretim (Ton)	Karkas Ağırlık (Kg)	Üretim (Ton)	Karkas Ağırlık (Kg)
Koyun eti	116.104	18	10.606	21	899	22
Kıl keçisi eti	15.142	17	2.445	19	125	20
Sığır eti	379.542	159	35.892	149	3.750	132
Manda eti	5.640	155	303	193	28	197

4.5.2.4.Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünler Üretim Değeri

1997 yılı itibariyle ilde 22.419,7 milyar TL.'sı canlı hayvanlar, 10.630,2 milyar TL.'sı hayvansal ürünler üretim değeri olmak üzere toplam 33.049,9 milyar TL. hayvancılık üretim değeri yaratılmıştır. Bu değer aynı yıl ilde yaratılan 11.851,9 milyar TL. tutarındaki bitkisel üretim değerinin yaklaşık 3 katı tutarındadır.

Ağrı ili canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler üretim değerinin Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye içindeki payı incelendiğinde ise; il canlı hayvanlar üretim değerinin Bölge içindeki payının %10.15, Türkiye içindeki payının %1.74 ve il hayvansal ürünler üretim değerinin Bölge içindeki payının %8.42, Türkiye içindeki payının %8.8 olduğu gözükmemektedir. Daha alt bazlarda baktığımızda ise canlı hayvanlarda küçükbaş hayvanların ve hayvansal ürünlerde de yapağı üretim değerlerinin oransal paylarının daha önemli olduğu gözükmemektedir.

Ağrı, Bölge ve Türkiye genelinin canlı hayvan ve hayvansal ürünler üretim değeri karşılaştırmalı olarak Tablo 32'de verilmiştir.

4.5.3. Tarımsal Krediler

Tarım sektöründen beklenen üretim seviyelerine ulaşılabilmesi, işletmelerde yetersiz olan işletme sermayesi unsurlarının tam olarak tamamlanması ile söz konusu olabilir. Tarımsal üretimde işletme sermayesindeki eksiklikler modern üretim girdilerinin kullanımını veya entansiteyi ve yatırımın kapasitesini sınırlamaktadır. Oysa ülkemiz tarımının geliştirilmesi, istihdam imkanı yaratılması, işletme gelirindeki riskin azaltılması, işletmelerin daha verimli çalışabilmeleri giderek artan nüfusun yeterli ve dengeli beslenebilmesi bakımından kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu nedenle

TABLO 32 : AĞRI, BÖLGE VE TÜRKİYE CANLI HAYVAN VE HAYVANSAL ÜRÜNLER ÜRETİM DEĞERİ (1997)

	Ağrı			Doğu Anadolu Bölgesi			TÜRKİYE			(1)/(2) (%)	(1)/(3) (%)
	Değer (1) Milyon TL	Pazarlananın		Değer (2) Milyon TL	Pazarlananın		Değer (3) Milyon TL	Pazarlananın			
		Değeri Milyon TL	Pay (%)		Değeri milyon TL	Pay (%)		Değeri Milyon TL	Pay (%)		
Canlı Hayvanlar	22.419.674	7.880.615	100,00	220.868.599	74.758.597	100,00	1.289.358.007	447.814.846	100,00	10,15	1,74
Küçükbaş Hayvan	13.070.441	4.795.301	60,85	90.708.129	31.993.617	42,80	390.797.048	137.628.003	30,73	14,41	3,34
Büyükbaş Hayvan	9.005.633	2.882.590	36,58	123.087.220	38.591.762	51,62	800.535.506	252.346.876	56,35	7,32	1,12
Kümes Hayvanları	343.600	202.724	2,57	7.073.251	4.173.218	5,58	98.014.422	57.828.509	12,91	4,86	0,35
Hayvansal Ürünler	10.630.215	3.989.470	100,00	126.319.361	53.596.300	100,00	1.202.372.190	642.377.196	100,00	8,42	0,88
Süt	7.380.257	1.402.249	35,15	78.533.762	14.921.415	27,84	519.530.558	98.710.806	15,37	9,40	1,42
Et ¹	2.401.000	2.279.535	57,14	29.902.642	28.268.824	52,74	338.122.743	320.687.804	49,92	8,03	0,71
Deri	101.619	101.619	2,55	1.053.978	1.053.978	1,97	12.452.887	12.452.887	1,94	9,64	0,82
Yapağı	401.221	76.232	1,91	2.970.207	564.339	1,05	10.329.913	1.962.683	0,31	13,51	3,88
Kıl	4.560	4.423	0,11	82.101	79.638	0,15	437.830	424.695	0,07	5,55	1,04
Tiftik	-	-	-	-	-	-	221.864	215.208	0,03	-	-
Beyaz et	-	-	-	4.884.571	4.884.571	9,11	137.750.251	137.750.251	21,44	-	-
Yumurta	292.700	99.518	2,49	4.680.413	1.591.340	2,97	142.820.683	48.559.032	7,56	6,25	0,20
Bal	48.857	25.894	0,65	4.047.715	2.145.289	4,00	38.228.725	20.261.224	3,15	1,21	0,13
Balmumu	-	-	-	163.972	86.905	0,16	2.391.835	1.267.673	0,20	-	-
İpek kozası	-	-	-	-	-	-	85.925	85.925	0,01	-	-

(1)Mezbaha,kombina ve kurban bayramı kesimlerini kapsar

Kaynak: DİE, Tarımsal Yapı 1997

Ülkemiz tarım sektörünün arzulanan düzeye getirilmesi için gerek bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yürüten ve gerekse sadece bitkisel ve sadece hayvansal üretim yapan üreticilerin işletme ve yatırım sermayesi eksikliklerinin giderilmesi zorunlu bulunmaktadır. Böylece, mevcut üretim kaynaklarından daha etkin yararlanmak suretiyle, tarımsal üretimin ülke ekonomisine katkısı da artırılabacaktır.

Tarımda kredi gereksinimini artıran en önemli nedenler ekonomik ve sosyal nedenlerdir. Bu nedenlerin başlıcaları, tarım işletmelerinin yeterli büyüklükte olmayışı ve sermaye yetersizliği, piyasa içi üretim ve verimliliğin artırılması arzusu, veraset ve intikal işlemlerinin düzenlenmesi ve tarımsal ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar gibi olgulardır.

Bununla beraber Türkiye genelinde ekstansif bir yapı gösteren hayvancılık işletmeleri ağda gelişme ve ihtisaslamanın gereği olarak giderek entansif bir yapı kazanmaktadır. Özellikle koyun ve sığır besiciliği işletmeleri, süt sığırıcılığı işletmeleri ve sanayi tipi üretim yapısı kazanmış broiler ve yumurta tavukçuluğu işletmeleri entansif karakterli olmaları nedeniyle önemli ölçüde sabit ve döner sermayeye gereksimin duymaktadır. Bu açıklamalardan anlaşılabileceği gibi, sektör ve onu oluşturan hayvancılık işletmelerinde uzun, orta ve kısa vadeli her çeşit krediye gereksinim vardır. Iletmelerin altyapı ile ilgili (ahır, ağıl, kümes gibi) işletme sorunlarının çözümünde uzun vadeli krediye gereksinim vardır. Orta ve kısa vadeli krediler ise hayvancılık işletmesinin döner sermaye, cari ve diğer harcamalardan olan alet ve malzeme alımları için kullanılmaktadır. Özellikle orta ve kısa vadeli krediler besi, süt sığırıcılığı ve entansif tavukçuluk işletmelerinin devamlılıklarını sağlayabilmeleri açısından önem taşımaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere tarım ve hayvancılık sektörlerinde teknolojik gelişme ve verim artışı, yatırım ile yeterli girdi kullanımına bağlıdır. Çağdaş

teknolojilerin uygulanması, ekonomik, sosyal ve doğal olaylar tarımda sermaye ihtiyacını dolayısıyla kredi gereksinimini artıran faktörlerdir.

Ağrı ili tarımsal kredi durumu incelendiğinde; 1996 yılı itibariyle İle 506 milyar TL. tarımsal kredi verildiği ve bu kredi miktarının Doğu Anadolu Bölgesi'ne verilen tarımsal kredilerin %2.89'unu, Türkiye toplam tarımsal kredilerinin ise onbinde 7'sini oluşturduğu görülmektedir. İl tarımsal kredilerden yeterince yararlanamamıştır. Ağrı iline verilen tarımsal kredilerin dağılımı Bölge ve Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 33'de verilmiştir.

TABLO 33 : 1996 YILI İTİBARIYLA AĞRI İLİ TARIMSAL KREDİLERİN DAĞILIMI

Kredi Türü	Tutar (Milyar TL.)			Pay (%)	
	Türkiye (1)	Doğu Anadolu Bölgesi (2)	Ağrı (3)	(3)/(1)	(3)/(2)
Bitkisel üretim kredileri	41.864	903	109	0,26	12,07
Hayvansal üretim kredileri	77.780	9.418	201	0,26	2,13
Kimyevi gübre kredileri	10.125	44	-	-	-
Tarımsal araç ve gereç kredileri	16.687	342	41	0,25	11,99
Su ürünleri kredileri	1.672	8	-	-	-
Tarımsal sanayi kredileri	46	21	-	-	-
Tarım kredi kooperatiflerine verilen krediler	91.107	6.614	155	0,17	2,34
Tarım satış kooperatiflerine verilen krediler	40.301	180	-	-	-
Kamu kurum ve kuruluşlarına verilen krediler	404.345	-	-	-	-
TOPLAM	683.927	17.530	506	0,07	2,89

Kaynak : DİE

Tablodan da görüldüğü gibi, 1996 yılı itibariyle Ağrı ili tarımsal kredilerinin 109 milyar TL.'sını (%21.54) bitkisel üretim, 201 milyar TL.'sını (%39.72) hayvansal üretim, 155 milyar TL.'sını (%30.63) tarım kredi kooperatiflerine verilen ve 41 milyar TL.'sını da (%8.10) tarımsal araç ve gereç kredileri oluşturmuştur.

4.5.4.Ormancılık

Ağrı'da bitki örtüsü fazla gelişmemiştir. Yüksek arazideki karların tedrici olarak erimesi sonucu arazi nemli kalmakta ve bundan dolayı da yaylalarda bol miktarda ot çıkmaktadır. İlde coğrafi yapısı itibariyle ova, dağ, tepe ve bozkırlar bulunmasına rağmen orman yoktur. İlde mevcut düzgün orman sahası sadece 30 hektardır. Yine 6.905 hektar bozuk baltalık orman sahası mevcuttur. Bu yapısı itibariyle il tarım hasılası içinde Ormancılık hasılasının payı bulunmamaktadır. İl Planlama Müdürlüğü'nden alınan istatistiki veriler arasında da orman ürünlerine ilişkin verilere rastlanmamıştır.

4.6.Madencilik

Ağrı ili yer altı kaynakları bakımından zengin bir ilimiz değildir. 1991 yılına kadar il GSYİH'sında onbindelerle veya bindelerle ifade edilebilecek paya sahip olan Madencilik ve Taşocakçılığı hasılasına bu yıldan itibaren rastlanmamıştır. 1990 Genel Nüfus Sayım sonuçlarına göre; il faal nüfusunun onbinde 2'sini oluşturan 43 kişi madencilik sektöründe çalışıyor gözükmektedir. Yine 1992 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı sonuçlarına göre; ilde Madencilik ve Taşocakçılığı sektöründe faaliyet gösteren 7 adet tesis gözükmektedir.

İlde, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) tarafından yapılan çalışmalar 1980'li yıllara aittir. MTA tarafından yapılan çalışmalar sonucu tespit edilen yer altı kaynaklarına (metalik maden, endüstriyel hammadde ve birincil enerji kaynakları) ilişkin bilgiler aşağıda özetlenmiştir.

Asbest (Asb): Cumaçay bucağı, Molla Ali köy ve Kumdere mevkiinde tespit edilmiştir. Krizotil asbesttir. Asbest damarları 2 cm.'ye kadar kalınlık göstermektedir. Muhtemel rezerv 30.000 ton tuvenan asbesttir.

Perlit (Per): Patnos ilçesi, Sarısu, Köseler, Erkeçli ve Taşkın köylerinde yaygın olarak tespit edilmiştir. Sarısu perlit yatakları değişik renkte, kalite farklılıkları olan perlitlerden oluşurlar. Köseler köyünde perlit üzerinde riyolit ve bazalt bulunmaktadır. Erkeçli ve Taşkın köylerinde ise perlitler bazaltlarla örtülüdür. Geniş yayımlı perlitlerin kalınlığı 50-150 m. civarındadır. Sahada 150.000.000 ton rezerv hesaplanmıştır.

Pomza (Pom): Doğubeyazıt Çetenli köyü ve Patnos Zall mevkiinde yaygın olarak tespit edilmiştir. Cevherleşmeyi oluşturan pomzalar değişik alanlarda irili ufaklı yataklanmalar şeklindedir. Pomzaların üzerinde 50 cm. bir alterasyon zonu mevcuttur. Pomzalarda altta ince taneler, üstte ise iri taneler çökelmiştir. Bazen taneler 5-6 cm. civarındadır. Tenör değerlendirmesinde, pomzanın %3.3 ince madde içeren kısmı hafif agrega olarak kullanılmaya elverişli bulunmamışken, ince madde içeriği %1.9, tane sınıfı 0/32 olan diğer bir kesim hafif agrega olarak kullanılmaya uygun bulunmuştur. Sahada bazaltik görünür pomza rezervi 3.875.000 m³, pomza rezervi ise 80.000 m³ civarındadır.

Diğer bir pomza rezervi de, Patnos Dedeli köyü civarında tespit edilmiştir. Pomza kalınlığı 2-7 m. arasındadır. Numunelerde %60-70 SiO₂, %13-15 Al₂O₃, %1-2 Fe₂O₃ değerler elde edilmiştir. Sahada 7.414.000 m³ görünür rezerv, 14.828.000 m³ muhtemel rezerv olmak üzere toplam 22.242.000 m³ pomza rezervi tespit edilmiştir.

Fosfat (P): Doğubeyazıt ilçesi, Kozlu köyü, Gürbulak-Bulakbaşı karakolu mevkiinde ve çeşitli alanlarda tespit edilmiştir. Saha, Ağrı Dağı'nın Oligosen ve daha genç yaşlı ürünleri ile örtülmüştür. Kumlu kalker tabakaları P₂O₅ bakımından daha

zengindir. Stratigrafik olarak üstte ise Permiyen yaşlı siyah, gri, koyu gri ince kalsit damarlı kalker tabakaları görülür. Paleozoik yaşlı gri şeyllerde %3-7 P₂O₅ değerli 3 adet fosfatlı seviye olduğu tespit edilmiştir. Rezerve ilişkin detay bulunmamaktadır.

Kükürt (S): Diyadin ilçesi, Kurt yaylası mevkiinde rastlanmıştır. Tendürek Dağı'nın volkanik solfatorik faaliyetinin ürünü gazlı su çıkışları yaygın olarak görülmektedir. Bu çıkışlar muhtemel kırık hatları boyunca yer almaktadır. Çıkışın olduğu yer civarında gaz ve su buharından tasfiye olarak sublimasyon yolu ile konkresyonlar, kabuklaşmalar, çatlak kenarlarında sıvama, parça, kısmen gözenek doldurma şeklinde çökeltme yaparak kükürt cevherleşmesi oluşmuştur. Tenör olarak %1.00-38.00 S tespit edilmiştir. Rezerv zuhur mahiyetindedir.

Kömür (Linyit): Ağrı'da birkaç yerde kömür yatakları tespit edilmiştir. Bunlardan en önemlisi Eleşkirt ilçesi Hayrangöl sahasıdır. Kömür damarı sahadaki çökellerin en üst seviyeleri olan diyatomit ve yeşil renkli killer içerisinde yataklanır. Sahada linyit tek ve kalın bir damar halindedir. Tektonik kuvvetlerin etkisiyle kıvrımlı ve kırıklı bir yapı kazanan linyitin düşey ve yanal yönlerdeki kalite değişimi aynı değildir. Orijinal kömürün kimyasal özellikleri; Su %32.12, Kül %26.14, Kükürt %4.4, AİD 2.162 Kcal/kg ve kömürün yoğunluğu ise 1.2 t/m³'tür. 42.000 ton görünür rezerv, 43.000 ton muhtemel rezerv olmak üzere toplam 85.000 ton rezerv tespit edilmiştir. 1984 yılında fizibilite etüdü yapılmıştır.

Bir diğer saha ise Eleşkirt ilçesi Şadiyan köyü mevkiindeki 5.000 ton muhtemel rezervli sahadır. 1984 yılında sondajlı çalışma gerçekleştirilmiştir.

Bunların haricinde sondaj çalışması gerçekleştirilmiş olan 35.000 ton muhtemel rezervli Eleşkirt ilçesi Kilisedere linyit sahası ile Prospeksiyon niteliğinde çalışma yapılan; Cumaçay-Kayacık mahallesi, Cumaçay-Aşağıkent köyü, Merkez-

Döderdere, Merkez-Ahmetbey köyü, Merkez-Kalender köyü, Eleşkirt-Dalkılıç-Aşağı Kopuz köyleri, Eleşkirt-Haydaroğlu köyü, Taşlıçay-Aşağı Esen köy, Diyadin-Kuşburnu köyü sahaları da tespit edilmiştir.

Tuğla-Kiremit Toprağı (TğKi): İl çevresinde orta kaliteli tuğla imalinde kullanılan alüvyon kili bulunmaktadır.

Kireçtaşı (Kçt): Eleşkirt ilçesi Kösedag yatağında %54 CaO, %9.5 SiO₂, %9 MgO tenörlü, 100.000.000 ton muhtemel rezerv tespit edilmiştir.

Jeotermal Enerji: Diyadin ilçesinde çeşitli jeotermal alanlara rastlanmıştır. Sıcaklığı 34 °C-63 °C arasında ve debisi 2.2 L/sn.-6 L/sn. arasında değişen Davut, Köprü, Tazekent ve Yılanlı kaplıcaları bilinenleridir. Diyadin'in 8 km. güneyinde yer alan Diyadin jeotermal alanında, 1985 yılında açılan E-1 kuyusunda, 605 m.de 39 °C sıcaklık ve 6 L/sn debide termal akışkan elde edilmiştir. Termal akışkan sıcaklığına göre sağlık ve turizm amaçlı kaplıca tesisinde, seracılıkta, çiftlik ve Diyadin ilçesinin ısıtılmasında kullanılabilir niteliktedir.

Madensuyu: Cumaçay, Taşlıçay ve Tutak ilçelerinde sırasıyla 0.5 L/sn, 0.15 L/sn. ve 3 L/sn debilerinde maden suyuna rastlanmıştır.

Demir (Fe): Taşlıçay İnanlım, Çökelge ve Tanrıverdi köylerinde fazla önem arz etmeyen demir cevherine rastlanmıştır.

4.7.İmalat Sanayi

Ağrı ili sanayi yatırımları açısından fazlaca gelişmemiş bir ilimizdir. Bunda hammadde kaynaklarının yetersizliği ve olumsuz iklim koşulları (kış mevsiminin uzun sürmesi) en büyük etkenlerdir. Mevcut sanayi tarım sektörüne özellikle de hayvancılığa bağlı olarak gelişmiştir. İl iktisaden faal nüfusunun ancak %2.97'si sanayi sektöründe çalışmaktadır. İlde sanayileşme girişimleri 1976 yılında faaliyete geçen et, süt ve yem tesisleri ile başlamış ve 1984 yılında faaliyete geçen Ağrı Şeker Fabrikası il sanayiine damgasını vurmuştur. Daha sonra İl Özel İdaresi tarafından 1982 yılında tuğla ve 1990 yılında kireç fabrikaları faaliyete geçirilmiştir. Ancak bu iki tesis gerek girişimci bulunamaması gerekse hammadde, pazar ve teknik yetersizlikler gibi çeşitli nedenlerle faaliyete devam etmemektedir. İlde özel teşebbüs tarafından gerçekleştirilen yatırımlar ise; 2 adet un, birer adet yem, mobilya, plastik eşya ve ayakkabı alanında faaliyet gösteren tesislerdir. Bunlardan mobilya alanında ve un alanında faaliyet gösteren tesislerden birisi halen çalışmamaktadır.

İl sanayisinde yer alan tesislerin listesi ve son durumları Tablo 34'de özetlenmiştir.

Tabloda verilenin haricinde yine Ağrı Valiliği'nin girişimleri ile hayata geçirilen veya projelendirilen bazı yatırımlar bulunmaktadır. Bunlardan ELDESAN, Eleşkirt Deri Fabrikası, 1999 yılında 6.5 Ton/Gün deri ve mamulleri üretimi konusunda 1999 yılında faaliyete geçmiştir. Diyardin Jeotermal tesisleri Diyardin ilçesinin ısıtılması konusunda faaliyetine devam etmektedir. Diyardin Termal Turizm ve Otelcilik, Eleşkirt Kış Sporları Turizm ve Otelcilik yatırımları neredeyse tamamlanmak üzeredir. Ayrıca Diyardin Kimya, Ağ-Kar Sıvı Karbondioksit ve kuru buz üretimi ve Jeotermal seracılık gibi yatırım konuları proje aşamasındadır. Yine, Yaprak Plastik sanayiinin devamı niteliğinde, Aladağ Plastik adı altında PVC doğrama konusunda özel teşebbüs yatırımını da devam etmektedir.

TABLO 34 : AĞRI'DA FAALİYET GÖSTEREN SANAYİ TESİSLERİ

Tesisin Adı	Tesisin Kurulduğu Yer	Tesisin Ait Olduğu Sektör	Üretime Geçiş Tarihi	Üretim Konusu	Kurulu Kapasite	Üretim	KKO (%)	İstihdam	
								Daimi	Geçici
Ağrı Şeker Fabrikası	Merkez	Kamu	1984	Şeker ve Melas	3.600 Ton/Gün	3.600 Ton/Gün	100	404	686
AĞ-ET Entegre San.Tic.AŞ	Merkez	Kamu	1976	Et ve Mamülleri	2.000 kb/Gün, 200 bb/Gün	600 kb/Gün, 150 bb/Gün	75	4	70
Tuğla Fabrikası	Merkez	Kamu	1982	Blok Tuğla	10.800.000 Adet/Yıl	5.400.000 Adet/Yıl	50	0	60
Süt fabrikası	Merkez	Kamu	1976	Süt ve Mamulleri	20 Ton/Gün	10 Ton/Gün	50	10	6
Yem Fabrikası	Doğubeyazıt	Kamu	1976	Yem ve Kepek	16.000 Ton/Yıl	10.800 Ton/Yıl	67	0	12
Karaca Un Fabrikası	Merkez	Özel	1971	Un ve Kepek	36.000 Ton/Yıl	3.500 Ton/Yıl	10	7	3
Gök Yem Fabrikası	Merkez	Özel	1997	Yem ve Kepek	10 Ton/Saat	5 Ton/Saat	50	8	10
Yaprak Plastik Sanayi	Merkez	Özel	1979	Plastik Bidon	60.000 Adet/Yıl	60.000 Adet/Yıl	100	1	4
Özyılmazlar Ayakkabı Fab.	Merkez	Özel	1993	Ayakkabı	10.000 Çift/Ay	6.000 Çift/Ay	60	25	7
Eldesan Deri-Yün Sanayi	Eleşkirt	Kamu	1998	Deri ve Mamülleri	6.5 Ton/Gün deri	2 Ton/Gün deri	30	40	0
Alpaslan Un Fabrikası	Merkez	Özel	1989	Un ve Kepek	120 Ton/Gün	Çalışmıyor	-	0	0
Kireç Fabrikası	Merkez	Kamu	1990	Açık ve Torba Kireç	1.000 Ton/Gün	Çalışmıyor	-	0	0
Domsantaş Mobilya Fab.	Merkez	Özel	1985	Mobilya, Doğrama	3.000 Adet/Yıl mobilya	Çalışmıyor	-	0	0
T O P L A M								499	858

1992 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı sonuçlarına göre, Ağrı ili imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyeri sayısı 224'tür. Bu sayı 1985 sayımına göre 170 işyeri daha azdır. 1985'den 1992'ye imalat sanayiinin tüm alt sektörlerinde, ilde yaşanan dışarıya göç nedeniyle büyük azalmalar gözlenmiştir. İl imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyeri sayısı, Türkiye genelindeki işyeri sayısının 1985'de %2.1'i ve 1992'de %1.2'si seviyesindedir. 1992 sayımına göre il imalat sanayiinde yer alan işyerlerinin %30'u Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayiinde, %25'i Dokuma Giyim Eşyası ve Deri Sanayiinde, %22'si Metal Eşya, Makine ve Ticaret, Ulaştırma Aracı, İlimi ve Mesleki Ölçme Aletleri Sanayiinde, %16'sı Gıda, İçki ve Tütün Sanayiinde ve %7'si de diğer alt sanayiinde faaliyet göstermektedir.

1985-1992 yıllarında Ağrı ili ve Türkiye genelinde imalat sanayiinde faaliyet gösteren işyerlerinin alt sektörlerle göre dağılımı Tablo 35'de verilmiştir.

TABLO 35 : İKTİSADİ FAALİYET KOLLARINA GÖRE AĞRI'DAKİ İŞYERİ SAYISI

İKTİSADİ FAALİYET KOLU	TÜRKİYE		AĞRI	
	1985	1992	1985	1992
İMALAT SANAYİİ	183.573	186.574	394	224
- Gıda, İçki ve Tütün Sanayii	19.528	20.092	62	36
- Dokuma, Giyim Eşyası ve Deri Sanayii	59.082	53.904	77	56
- Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayii	37.033	43.317	96	68
- Kağıt, Kağıt Ürünleri ve Basım Sanayii	4.467	6.342	6	4
- Kimya, Petrol, Kömür, Kauçuk ve Plastik Ürünler Sanayii	7.522	4.807	22	1
- Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii	5.295	6.553	31	3
- Metal Ana Sanayii	2.395	1.789	4	-
- Metal Eş., Mak.ve Tec., Ulaş. Ar., İl.ve Mes.Ölç. Alet. S.	43.260	46.733	94	49
- Diğer İmalat Sanayii	4.991	3.037	2	7

KAYNAK : DİE, 1992 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı Sonuçları

Ağrı ili imalat sanayiine ilişkin bazı veriler, karşılaştırma imkanı veren 1994 yılı istatistiklerine göre incelendiğinde; 3'ü devlet, 2'si özel sektöre ait (+10 istihdam sağlayan) olmak üzere 5 adet tesisin imalat sanayiinde faaliyet gösterdiği görülmektedir. İl imalat sanayiinin yaratmış olduğu katma değer 541,6 milyar TL.

olup tamamı devlet sektörü tarafından gerçekleştirilmiştir. Yine özel sektörün payının olmadığı ve devlet sektörü tarafından gerçekleştirilen bazı veriler ise şöyledir; İl imalat sanayiinde yılda çalışan işçi saat toplamı 1.030 bin saat, yıl sonunda kurulu olan toplam çevirici gün 2.667 Bg-Hp, stok değişimleri 440,9 milyar TL., sabit sermayeye yıl içinde yapılan gayri safi ilaveler 3.094 milyon TL., katma değer 541,6 milyar TL., çalışanların yıllık ortalama sayısı 877 ve çalışan başına katma değer 618 milyon TL.'dir.

Ağrı ili imalat sanayii verileri Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye geneli açısından incelendiğinde, ilin Bölge içindeki payının; çalışılan işçi saat toplamı açısından %3, kurulu toplam çevirici gün açısından %10, sabit sermayeye yıl içinde yapılan gayri safi ilaveler açısından %5.9 ve yaratılan katma değer açısından %3.9 olduğu görülmektedir. İlin bütün bu değerler açısından Türkiye genelinde kayda değer bir payı bulunmamaktadır.

Çalışan başına katma değer açısından bakıldığında 618 milyon TL. olan il rakamının, Bölge rakamının %91.4'ü ve Türkiye rakamının ise %62.8'i seviyesinde olduğu görülmektedir.

Ağrı ili imalat sanayiine ilişkin çeşitli göstergeler Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 36'da verilmiştir.

TABLO 36 : AĞRI İMALAT SANAYİİNDEKİ İŞYERİ SAYISI, ÇALIŞILAN İŞÇİ-SAAT TOPLAMI, ÇEVİRİCİ GÜÇ KAPASİTESİ, STOK DEĞİŞMELERİ, SABİT SERMAYEYE YAPILAN İLAVELER VE KATMA DEĞER (1994)

A : TOPLAM B : DEVLET SEKTÖRÜ C : ÖZEL SEKTÖR (10+)

		İşyeri Sayısı	Yılda Çalışılan işçi Saat Toplamı (Bin Saat)	Yıl Sonunda Kurulu Olan Toplam Çevirici Güç (Bg-Hp)	Stok Değişmeleri (Milyon TL)	Sabit Sermayeye Yıl İçinde Yapılan G.S. İlaveler (Milyon TL)	Girdi (Milyon TL)	Çıktı (Milyon TL)	Katma Değer (Milyon TL)	Çalışanların Yıllık Ortalama Sayısı	Çalışan Başına Katma Değer (Milyon TL)
AĞRI	A	5	1.030	23.667	440.887	3.094	1.001.725	1.543.354	541.629	877	618
	B	3	1.030	23.667	440.887	3.094	1.001.725	1.543.354	541.629	877	618
	C	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0
DOĞU ANADOLU BÖLGESİ	A	145	34.245	234.985	1.322.963	522.746	16.652.619	30.432.669	13.780.050	20.381	676
	B	47	22.871	187.511	753.871	97.870	10.467.185	20.580.231	10.113.046	14.879	680
	C	98	11.375	47.474	569.092	424.876	6.185.434	9.852.438	3.667.004	5.502	666
TÜRKİYE	A	10.127	1.667.595	11.603.648	147.410.591	104.809.254	1.292.665.157	2.213.940.437	921.275.280	936.921	983
	B	393	323.703	3.422.430	29.490.821	5.772.984	252.184.034	475.398.669	223.214.635	196.591	1.135
	C	9.734	1.343.893	8.181.218	117.919.770	99.036.270	1.040.481.123	1.738.541.768	698.060.645	740.330	943

Kaynak : DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 1994

Ağrı ili sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı incelendiğinde; il sanayi sektörü hasılasının il GSYİH'sı içinde %2.7'lik bir paya sahip olduğu görülmektedir. İl sanayi hasılası içinde de imalat sanayiinin payı %85.8 ve elektrik, gaz, su alt sektörünün payı %14.2'dir. Madencilik ve taşocakçılığının payı bulunmamaktadır.

Ağrı ili sanayi hasılasının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye sanayi hasılası içindeki yerine bakıldığında ise; 1987 yılında Ağrı ili sanayi hasılasının Bölge sanayi hasılası içindeki payı %1.03 iken, 1990 yılında %1.23 olduktan sonra 1993 yılında %1.31 ile en yüksek pay seviyesine ulaşmış ve bu yıldan itibaren azalarak 1997 yılında %0.82 olarak gerçekleşmiştir. İl sanayi hasılasının Türkiye sanayi hasılası içindeki payı ise 1987-1994 arası onbinde 3 iken 1995-1997 döneminde onbinde 2 olarak gerçekleşmiştir.

Ağrı ili sanayi hasılasının yıllar itibariyle gelişimi Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye sanayi hasılası içindeki payı Tablo 37'de verilmiştir.

TABLO 37 : AĞRI İLİ SANAYİ HASILASININ YILLAR İTİBARIYLA GELİŞİMİ VE BÖLGE VE TÜRKİYE SANAYİ HASILASI İÇİNDEKİ YERİ (Cari fiyatlarla) (Milyar TL)

Faaliyet Kolu	1987	1990	1992	1994	1995	1996	1997
- Madencilik ve Taşocakçılığı	0,06	3,18					
- İmalat Sanayi	4,19	21,71	63,80	186,75	372,04	604,72	1.219,14
- Elektrik, Gaz, Su	1,33	6,22	23,43	93,53	47,58	108,80	200,94
Ağrı Sanayi Hasılası (1)	5,58	31,11	87,23	280,28	419,62	713,52	1.420,08
Doğu Anadolu B. Sanayi Hasılası (2)	542	2.530	7.309	25.426	42.513	74.837	173.012
Türkiye Sanayi Hasılası (3)	19.276	100.321	280.122	1.019.767	2.042.395	3.716.528	7.293.186
(1)/(2) (%)	1,03	1,23	1,19	1,10	0,99	0,95	0,82
(1)/(3) (%)	0,03	0,03	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02

Kaynak : DİE

Tablodan da görüldüğü gibi; 1987 yılında 5,58 milyar TL. olan Ağrı ili sanayi hasılası, 1987-1997 döneminde cari fiyatlarla yaklaşık 254 kat artarak 1997 yılında 1.420,08 milyar TL. olarak gerçekleşmiştir.

Ağrı ilindeki küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin yapısı incelendiğinde; 1992 yılı verilerine göre ilde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi (KOS) işletmeleri sayısının 227 olduğu ve bu işletmelerde toplam olarak 666 kişinin istihdam edildiği ve yine bu işletmelerin yarattığı katma değerin ise 29 milyar TL. olduğu görülmektedir.

Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından yapılan “*Doğu Anadolu Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili*” adlı çalışmadan Ağrı ilindeki küçük ve orta ölçekli sanayi işletmeleri profili aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

Ölçeksel ve Sektörel Bazda İşyeri ve İstihdam

Ölçek aralıkları itibariyle değerlendirildiğinde; Ağrı küçük ölçekli sanayiinde (1-49 kişi çalıştıran işletmeler) 226 işyerinin bulunduğu ve 520 kişinin istihdam edildiği görülmektedir. Bu istihdamın %90’ı 1-9 işçi çalıştıran 224 işyerine, %10’u da 10-49 arası işçi çalıştıran 2 işyerine ait bulunmaktadır. İl orta ölçekli sanayiinde (50-199 işçi çalıştıran işletmeler) 1 işletme bulunmakta ve 146 kişinin istihdamını sağlamaktadır. KOS işletmelerinin istihdam durumu Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye geneli açısından ele alındığında ise; Bölgedeki KOS işletmelerinde çalışanların %79.4’ünün küçük ölçekli, %20.6’sının orta ölçekli sanayi işletmelerinde, Türkiye genelinde ise çalışanların %77.2’sinin küçük ölçekli, %22.8’inin de orta ölçekli işletmelerde istihdam edildiği görülmektedir. Ağrı’daki KOS işletmelerinin sayısı ve bu işletmelerin istihdam durumları Bölge ve Türkiye ile mukayeseli olarak Tablo 38’de verilmiştir.

TABLO 38 : KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİ İŞYERİ SAYISI VE İSTİHDAM DURUMU

Ölçek	TÜRKİYE			DOĞU ANADOLU BÖLGESİ			AĞRI		
	İşyeri	İstihdam	(%)	İşyeri	İstihdam	(%)	İşyeri	İstihdam	(%)
Küçük Ölçekli	194.546	721.469	77,2	6.196	15.836	79,4	226	520	78,1
1-9	186.574	545.809	58,4	6.111	14.014	70,2	224	467	70,1
10-49	7.972	175.660	18,8	85	1.822	9,1	2	53	8,0
Orta Ölçekli	2.247	213.675	22,8	36	4.120	20,6	1	146	21,9
50-99	1.405	97.356	10,4	15	1.162	5,8	-	-	-
100-199	842	116.319	12,4	21	2.958	14,8	1	146	21,9
TOPLAM	196.793	935.144	100,0	6.232	19.956	100,0	227	666	100,0

Kaynak : KOSGEB

Ağrı'daki KOS işletmelerinin yoğun olarak faaliyet gösterdiği sektörler ise; sırasıyla orman ürünleri ve mobilya sanayii, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii, metal eşya sanayii, gıda, içki ve tütün sanayiidir. Bu dört sektörde faaliyet gösteren işyeri sayısı 212 olup, toplam KOS işletmelerinin %93'ünü oluşturmaktadır. İlde KOS işletmelerinin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri sektörler aşağıdaki gibidir;

Sektörler	İşyeri Sayısı	Pay (%)
- Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi	68	30
- Dokuma, Giyim eşyası ve Deri Sanayi	56	25
- Metal eşya sanayi	49	22
- Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	39	17
- Diğer Sanayi	15	7
TOPLAM	227	100

İlde KOS işletmelerinin istihdamında ağırlıklı olan sektörler ise şunlardır;

Sektörler	İstihdam	Pay (%)
- Gıda, İçki ve Tütün Sanayi	321	48
- Orman Ürünleri ve Mobilya Sanayi	132	20
- Dokuma, Giyim eşyası ve Deri Sanayi	90	14
- Metal eşya sanayi	79	12
- Diğer Sanayi	44	7
TOPLAM	666	100

Ölçeksel ve Sektörel Bazda Yaratılan Katma Değer

Ölçek aralıkları itibariyle değerlendirildiğinde; Ağrı ili küçük ve orta ölçekli sanayiinde 29 milyar TL. katma değer yaratıldığı ve bunun 1 milyar TL.'nin 10-49 kişi istihdam sağlayan küçük ölçekli sanayide faaliyet gösteren 2 işletmeye ait olduğu, 28 milyar TL'nin da 100-199 kişi istihdam sağlayan orta ölçekli 1 işletmeye (Ağrı Şeker Fabrikası A.Ş.) ait olduğu görülmektedir. KOS işletmeleri tarafından yaratılan katma değer, Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye açısından ele alındığında; Bölgedeki KOS işletmelerinin yarattığı katma değer %24.8'inin 10-49 aralığında istihdam sağlayan küçük ölçekli sanayi işletmelerine, %75.2'sinin ise orta ölçekli sanayi işletmelerine ait olduğu; Türkiye genelinde ise katma değer %51.6'sının küçük ölçekli, %48.4'ünün de orta ölçekli sanayi işletmelerine ait olduğu görülmektedir. Ağrı'daki KOS işletmelerinde yaratılan katma değer, Bölge ve Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 39'da verilmiştir.

TABLO 39 : KÜÇÜK VE ORTA ÖLÇEKLİ SANAYİ İŞLETMELERİNDE YARATILAN KATMA DEĞER (Milyar TL)

Ölçek	TÜRKİYE		D. ANADOLU B.		AĞRI	
	Katma değer	(%)	Katma değer	(%)	Katma değer	(%)
Küçük Ölçekli	37.900	51,6	163	24,8	1	3,8
1-9*	20.700	28,2	-	-	-	-
10-49	17.200	23,4	163	24,8	1	3,8
Orta Ölçekli	35.600	48,4	492	75,2	28	96,2
50-99	14.600	19,9	130	19,9	-	-
100-199	21.000	28,6	362	55,3	28	96,2
TOPLAM	73.500	100,0	655	100,0	29	100,0

(*) : İl bazında 1-9 verileri mevcut değildir.

Kaynak : KOSGEB

İlde yaratılan katma değer Doğu Anadolu Bölgesi katma değerinin %4.43'ü durumundadır. İlde yaratılan katma değer sektörler itibariyle incelendiğinde ise ağırlıklı ve tek sektörün gıda, içki ve tütün sanayiinin olduğu görülmektedir.

Sanayiinin sağlıklı ve çevreye zarar vermeksizin gelişmesi açısından Küçük Sanayi Siteleri (KSS) ve Organize Sanayi Bölgesi (OSB) büyük önem taşımaktadır. Bu tür bölgeler işletmelere sağlamış oldukları dışsal faydalardan ötürü sanayiinin gelişmesinde önemli işlevler yerine getirmektedirler. Ağrı'da küçük sanayiinin gelişmesine uygun faal alanlar mevcuttur. Bunlar 1992 yılında faaliyete geçmiş olan 96.000 m² arsa üzerinde 100 işyeri bulunan Doğubeyazıt Küçük Sanayi Sitesi ile 1995 yılında faaliyete geçmiş olan 150.000 m² arsa üzerinde 312 işyeri ve 34 kooperatif satış dükkanından ibaret Ağrı Küçük Sanayi Sitesi'dir. Ayrıca 150 işyeri kapasiteli Patnos Küçük Sanayi Sitesi ile Eleşkirt Küçük Sanayi Sitesi yapımı planlanmıştır. İlde büyük sanayiye yönelik faal bir Organize Sanayi Bölgesi bulunmamaktadır. Ancak bu konuda çalışmalar bulunmaktadır. %99'u Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, %1'i müteşebbis teşekklnce finanse edilmek üzere 1991 yılı yatırım programına alınan Ağrı Organize Sanayi Bölgesi için hazırlanan fizibilite etüdü doğrultusunda yer seçimi yapılmış olup, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından Devlet Planlama Teşkilatı'nın onayına sunulmuştur. 1996 yılı yatırım programına alınan ve proje ihale çalışmaları tamamlanmış olan Ağrı Organize Sanayi Bölgesi'nin kamulaştırma çalışmaları bitirilmiştir. Halen altyapı ihale çalışmaları devam etmektedir.

4.8. Turizm

Ağrı ili tarih boyunca Anadolu'ya geçişte kapı olmuştur. Bunun sonucu olarak çeşitli tarihi eserleri bünyesinde barındırmaktadır. Gerek bu sebeplerle gerekse doğal güzellikleri ile turistlerin ilgisini çekmektedir.

Turizm işletme belgeli konaklama tesisi olarak Doğubeyazıt ilçesinde 5 adet otel, yatırım belgeli konaklama tesisi olarak Ağrı merkezde 1, Doğubeyazıt'ta 8, Tutak'ta

1 otel vardır. Ayrıca, Tutak'ta 1 pansiyon mevcuttur. Bunlardan başka tamamlanmak üzere olan Diyadin Termal Turizm ve Otelcilik ile Eleşkirt Kış Sporları Turizm ve Otelciliğe ait tesisler yöre turizmine büyük katkılar sağlayacaktır.

Tarihi ve turistik bakımdan il genelinde bulunan tarihi ve turistik yerlerden bazıları şunlardır;

Harabegöl Kalesi; Ağrı il merkezinin 20 km. doğusunda Yukarı Küpkıran köyü ile Harabegöl köyü arasındadır.

Pazı Kalesi; Ağrı merkez Yukarı Küpkıran köyünün 4 km. kuzey batısında yer almaktadır.

Diyadin Kalesi; Diyadin ilçe merkezinde Murat nehri kıyısındaki kayalıklarda Azerbaycan hükümdarı Ziyaüddin tarafından yaptırılmıştır.

Tokluca Kalesi; Diyadin ilçesine 19 km. mesafedeki Tokluca köyündedir. Kalede kayalıkların oyulması suretiyle yapılan yeraltı tünelleri Meya Antik Kentinin Meya Mağaralarına bağlantısı bulunmaktadır.

Meya Antik Kenti; Diyadin Günbuldu köyünün 800 metre uzaklığında vadi tepesi üzerinde bulunan düzlükteki 150-500 metre arası kayalıklara oyma suretiyle yapılmıştır. Savunma amaçlı bir kent olmakla birlikte içinde tapınak ve ibadethane de vardır.

Kaplıcalar; Diyadin ilçe merkezine 2 km'lik mesafelerle üçgen konumunda Davut, Yılanlı ve Köprü kaplıcaları vardır. Davut ve Yılanlı kaplıcaları termal özelliğe sahip iken, Köprü kaplıcası termal değerinin çok üstünde doğal bir anıt konumunda çok

yüksek bir peyzaj değere sahiptir. Kaplıcalarda konaklama ve sosyal tesis çok yetersizdir.

Ağrı Dağı; Doğubeyazıt ilçesi sınırları içindedir. Büyük ve Küçük Ağrı Dağı olarak iki adettir. Büyük Ağrı Dağı Türkiye'nin en büyük, dünyanın da ikinci büyük dağdır. Sönmüş volkanik bir yanardağdır.

Meteor Çukuru; Doğubeyazıt'a 35 km. uzaklıktadır. Amerika'nın Alaska Eyaletindeki çukurdan sonra dünyanın ikinci büyük çukurudur. 60 metre derinlikte ve 35 metre çapındadır. 1920 yılında gökten düşen meteor parçasının yarattığı çukur olup, düşen meteorun üstü zamanla toprakla kapanmıştır.

Nuh'un Gemisi; Doğubeyazıt ilçesi Telçeker köyünden 3,5 km uzaklıktaki Üzengili köyü hududundadır. Tufandan sonra karaya oturduğu sanılan geminin omurga ve kaburgalarının fosilleşmiş iskeletidir.

İshakpaşa Sarayı; Doğubeyazıt'a 5 km uzaklıkta bulunan eski Beyazıt'ın içinde yer alır. 7.600 m²'lik bir alan üzerinde iki katlı olarak yapılmıştır. Taş duvarları içinde yer alan su kanalları vasıtasıyla merkezi sistemle ısıtılan dünyanın ilk kaloriferli yapısı özelliğindedir. 1685 yılında yapımına başlanan kale 1784 yılında bitirilmiştir. 99 yılda tamamlanan bu saray; Osmanlı dönemi eseri olup, islami figürler hakimdir. Selçuklu ve Fars mimarisine de sahip olmakla beraber Avrupa mimarisi ile de bütünleştiği görülür. Som altından yapılmış bulunan ana giriş kapısı Osmanlı-Rus savaşı sırasında Ruslar tarafından sökülerek Moskova'ya götürülmüştür.

Ahmed-i Hani Baba Türbesi; Yörede Hanibaba diye anılır. İshakpaşa Sarayının karşı tepesindedir. Sevilen ve sayılan büyük bir İslam düşünürüne ait bir türbedir. Yerli turistlerin özellikle ziyaret ettikleri bir yerdir.

Toprakkale; Eleşkirt ilçesinin 14 km doğusunda Toprakkale köyündedir. Urartular dönemine ait bölgedeki en önemli yerleşim yerlerinden biri olan kaleden günümüze kale burçları ve bazı duvar kalıntıları intikal etmiştir.

Toprakkale Camii; Eleşkirt Toprakkale köyünde Urartular döneminden kalma 1684 yılında yapılmış Selçuklu Mimarisi tarzındaki kare planlı, tek kubbesi olan minareli bir camidir. Koruma altında bulunan caminin yalnızca 1968 yılında bir defa Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce onarımı yaptırılmıştır.

Havaran Kalesi; Hamur ilçe merkezinde dere üzerindeki kayalıklara kurulmuştur. Selçuklu dönemine ait kalede camii, kale beyi konağı, deve hanları ile yüksek bir tepede yapılan gözetleme kulesi vardır.

Şoşik Kalesi; Hamur ilçesine 35 km uzaklıkta Karlıca köyündeki sarp kayalıklar üzerine kurulmuştur. Kaleden aşağılara inen gizli merdiven ve yollar ile yeraltı tüneli bulunmaktadır. Karakoyunlular zamanında bir defa tamir görmüştür. Yörede benzerine rastlanmayan elips şeklindeki özel taşlardan yapılan kalenin bazı bölümleri yıkılmamıştır. Hamam, iki oda, gözetleme kuleleri ile bir kısım cephe duvar kalıntıları mevcuttur.

Hamur Kümbeti; Hamur ilçe merkezindedir. Mimari açıdan Osmanlı ve Selçuklu kümbetlerinden farklı olup, Kırşehir'deki Aşık Paşa Kümbeti ile aynı özellik ve benzerliği taşımaktadır. 1802 yılında yaptırılmıştır. Kullanılan taş ve malzemeleri İshakpaşa Sarayında kullanılan taş ve malzemelerdendir.

Anzavur Kalesi; Patnos ilçesine 2 km uzaklıktaki Anzavur Tepesi üzerindedir. Mevcut hali ile bir höyük görünümündedir. Urartu dönemine ait kale, M.Ö. 8 nci yüzyılda yapılmış en eski uygarlık merkezlerinden birisidir. Günümüze tepeyi

çevreleyen sur izleri, bina ve kale temelleri ile tapınak, platform ve mezar taşları intikal etmiştir.

Kümbetler; Patnos ilçesine 38 km mesafede Köseler köyü, 36 km mesafede Zirekli ve Acılı köyleri ile 26 km mesafedeki Taşkın köyünde bulunan kümbetler, Selçuklu mimarisi tarzında figürlerle işlenmiştir. Kümbet cephesinde simetrik çift kartal figürü bulunmaktadır.

Kitabe; Patnos ilçesine doğu istikametinde 19 km uzaklıkta bulunan kitabe Ortadamla köyündedir. Urartu kralı İşpuni tarafından yazdırılmıştır.

Balık Gölü; Taşlıçay ilçesine 40 km uzaklıktadır. 34 km²'lik bir alana sahip bu gölün derinliği bazı alanlarda 100 metreye varmaktadır. Denizden 2.250 metre yükseklikte olan göl; derinliği ve büyüklüğü açısından Türkiye'nin en yüksek gölüdür. Suyunun soğuk olması sebebiyle kırmızı pullu hakiki alabalık yetişmektedir. Ayrıca, sazan balığı da yetiştirilmektedir.

4.9. Ticaret, Bankacılık ve Gelir Durumu

4.9.1. Ticaret

Sermaye birikiminin yeterince gerçekleştirilemediği, sanayinin gelişmediği ve çoğunluğun uğraşım alanı olmasına rağmen tarımsal hasılasının tatminkar olmadığı ilde ticari hayatta canlı değildir. Ticari hayat sert iklim koşulları ve yüksek rakım nedeniyle özellikle hayvancılığa dayanmaktadır ve yaz aylarında hareketlenmektedir. Hayvancılığın yanısıra genellikle çarşı ve sokaklarda yerleşmiş küçük ticarethaneler,

imalat ve tamiratla uğraşan küçük esnaf ve sanatkarlar ticari hayatta etkili olmaktadır. İle bağlı ilçelerin fazla gelişmemesi ve köylerde pazar, panayır gibi faaliyetlerin kurulmaması nedeniyle ticari faaliyetler genelde Merkez ilçede cereyan etmektedir.

İl ticari anlamda diğer illere bağlı durumdadır. Diğer illere canlı hayvan ve hayvansal ürünler, yeşil mercimek, buğday ve ot satılmakta karşılığında sebze-meyve, nebati yağlar, giyim eşyası, sanayi mamulleri, dayanıklı tüketim malları ile bazı hububatlar satın alınmaktadır.

İlde ticaret ve hizmetler sektörü ile ilgili işyeri sayısı 1985 yılında 2.851, 1992 yılında 3.260 olarak tespit edilmiştir. 1992 Genel Sanayi ve İşyeri Sayımı sonuçlarına göre Ağrı ilinde ticaret ve hizmetler sektöründe faaliyet gösteren işyeri sayıları Türkiye ile mukayeseli olarak Tablo 40'da verilmiştir.

TABLO 40 : AĞRI'DA TİCARET VE HİZMETLER SEKTÖRÜNDE FAALİYET GÖSTEREN İŞYERİ SAYISI VE TÜRKİYE İLE KARŞILAŞTIRMASI

İKTİSADİ FAALİYET KOLU	TÜRKİYE		AĞRI	
	1985	1992	1985	1992
TİCARET, OTELCİLİK, LOKANTACILIK	508.325	634.471	2.415	2.858
- Toptan Ticaret	53.443	60.321	98	102
- Perakende Ticaret	370.471	457.014	1.862	2.238
- Lokanta ve Oteller	84.411	117.136	455	518
ULAŞTIRMA, HABERLEŞME VE DEPOLAMA	8.819	14.283	59	84
- Ulaştırma	8.819	14.283	59	84
MALİ KURUM., SİGORTA VE EMLAK İŞ., YARD. İŞ HİZM.	31.506	43.679	37	30
- Mali Kuruluşlar	503	481	-	1
- Sigorta Kuruluşları	751	2.690	-	-
- Gayri Menkul ve İş Hizmetleri	30.252	40.508	37	29
TOPLUM HİZMETLERİ, SOSYAL VE KİŞİSEL HİZM.	137.508	165.918	340	288
- Çevre Sağlığı ve Hizmetler		258	-	-
- Eğitim, Sağlık ve Diğer Sosyal Hizmetler	16.037	19.061	53	41
- Kültür-Eğlence Hizmetleri	3.912	4.399	3	2
- Kişilere ve Ailelere Yapılan Hizmetler	117.559	142.200	284	245
GENEL TOPLAM	686.158	858.351	2.851	3.260

KAYNAK : DİE, 1992 Genel Sanayi ve İşyeri Sayım Sonuçları

Son yıllarda sınır ticareti yoluyla ticarete büyük canlılık sağlanmıştır. Sınır ticareti Gürbulak Sınır Kapısından İran İslam Cumhuriyeti ile yapılmaktadır. Doğubeyazıt ilçesi sınırlarında, ilçe merkezine 34 km. mesafede aynı zamanda İran İslam Cumhuriyetine sınır kapısı olan Gürbulak Sınır Kapısı 7 Haziran 1937 tarihinde 3216 Sayılı kanunla kurulmuştur. Gümrük sahasının toplam alanı 137.500 m²'dir. Söz konusu sınır kapısı ülkemizin işlem yoğunluğu, yolcu ve araç giriş-çıkışı açısından en önemli kapılarından olup Bakanlıkça uygulamaya konulan esaslar dahilinde sınır ticareti yoluyla ithalat ve ihracat işlemlerine 11.09.1986 tarihinde başlamıştır.

1997 yılı itibariyle, cari fiyatlarla il ticaret sektörü Gayri Safi Yurt İçi Hasılası il toplam GSYİH'sının %8.3'ünü oluşturmaktadır. Bu haliyle tarım, ulaştırma-haberleşme sektörlerinden sonra üçüncü sırada yer almıştır. Ticaret GSYİH'nın %53'ünü toptan ve perakende ticaret ve %47'sini de otel, lokanta hizmetleri oluşturmaktadır.

Ağrı'da ticaret hayatına etki eden başlıca kuruluşlar; Merkez ilçede ve Doğubeyazıt'ta bulunan birer adet Ticaret ve Sanayi Odaları, biri Merkez'de ve 5'i ilçelerde olmak üzere 6 adet Ziraat Odası, 507 sayılı Kanuna göre kurularak faaliyetlerini sürdüren, 6'sı Merkez'de, 4'ü ilçelerde olmak üzere 10 adet Esnaf ve Küçük Sanatkarlar Odası, 62 adet çeşitli alanlardaki kooperatiflerdir.

Ağrı ili Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı; 866'sı gerçek, 190'ı tüzel kişilik olmak üzere toplam 1.056 işyeri ve 7'si tasfiye halinde, 3.516'sı kapalı, 2.261'i açık olmak üzere toplam 5.784 üye işyeri bulunmaktadır.

Ağrı ili Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı işyerlerinin faaliyet türlerine göre dağılımı Tablo 41'de ve Odaya kayıtlı üyelerin kuruluş türlerine göre dağılımı Tablo 42'de verilmiştir.

TABLO 41 : AĞRI İLİ TİCARET VE SANAYİ ODASI'NA KAYITLI İŞYERLERİNİN FAALİYET TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI

MESLEK GRUBU	1997		
	Gerçek	Tüzel	Toplam
Gıda Maddeleri Sanayii	-	2	2
Mezbaha Ürünleri Sanayii	-	1	1
Süt ve Süt Ürünleri Sanayii	-	3	3
Unlu Ürünler Sanayii	1	2	3
İşlenmiş Un Ürünleri Sanayii, Ekmek İmalatı	27	4	31
Şeker Üretim ve Arıtım Sanayii	2	1	3
Değirmen İşletmeleri	6	1	7
Yem Sanayii	3	-	3
Bayındırlık Yapım İşleri	105	141	246
Bina Yapımı ve Onarımı (Müh., Müş., Müteahhitlik)	6	2	8
Bina Yapımı ve Onarımı (Taşeronluk)	65	-	65
Gıda Maddeleri Toptan Ticareti (İthalat, İhracat, Dahil)	34	16	50
Yaş Sebze ve Meyve Toptan Ticareti	42	-	42
Diğer Gıda maddeleri Toptan Ticareti	32	2	34
Hayvan Derisi Post ve Bağırsak Toptan Ticareti	1	-	1
Diğer Sınıflandırılmayan Tarım. Madd. Toptan Ticareti	1	-	1
Gıda Maddeleri Perakende Ticareti	23	1	24
Bakkaliye İşleri ve Şarküteriiler	244	3	247
Kasaplar, Tavukçular, Balıkçılar	26	-	26
Hububat, Un, Kepek ve Hayvan Yemi Satış Yerleri	29	1	30
Manavlar	1	-	1
Süt ve Süt Ürünleri Satanlar	1	-	1
Tekel Maddeleri Satanlar	2	1	3
Kahve, Kuruyemiş Satış Yerleri	2	-	2
Canlı Hayvan Ticareti	209	9	218
Diğer Gıda Maddesi Satan Yerler	2	-	2
Meşrubat Bayii ve Satıcıları	2	-	2
TOPLAM	866	190	1.056

KAYNAK : AĞRI Ticaret ve Sanayi Odası

TABLO 42 : AĞRI İLİ TİCARET VE SANAYİ ODASI'NA KAYITLI ÜYELERİN KURULUŞ TÜRLERİNE GÖRE DAĞILIMI

KURULUŞ TÜRÜ	1997			
	TASFİYE	KAPALI	AÇIK	TOPLAM
Şahıs Firmaları	-	3.399	1.913	5.312
Adi Ortaklıklar	-	49	16	65
Şirketler	-	-	-	0
Kollektif Şirketler	2	32	18	52
Komandit Şirketler	-	-	-	0
Limited Şirketler	1	9	205	215
Anonim Şirketler	-	3	25	28
Anonim Şirket (Merkez)	1	-	-	1
Anonim Şirket (Şube)	-	2	15	17
Kooperatifler	3	21	62	86
Vakıf İşletmeleri	-	-	-	0
Müesseseler	-	-	6	6
Diğer Kuruluşlar	-	1	1	2
TOPLAM	7	3.516	2.261	5.784

KAYNAK : AĞRI Ticaret ve Sanayi Odası

4.9.2. Bankacılık

4.9.2.1. Şube Sayısı

Ağrı'da 1997 sonu itibariyle 14'ü kamusal sermayeli ve 4'ü özel sermayeli 7 ayrı banka 18 şubede faaliyet göstermektedir. 1991 yılında 20 olan ildeki banka sayısı 1992'de 19'a ve 1993'de de 18'e inmiştir.

İlde bankacılık daha ziyade Merkez ilçede ve Doğubeyazıt'ta faaliyet alanı bulmaktadır. Merkez ilçede 7 tane, Doğubeyazıt'ta 4 tane, Patnos'ta 2 tane ve diğer ilçelerde de birer tane banka şubesi faaliyet göstermektedir. Şubelerin ilçelere göre dağılımı Tablo 43'de verilmiştir.

TABLO 43 : AĞRI'DA FAALİYET GÖSTEREN BANKALARIN İLÇE BAZINDA ŞUBE DAĞILIMI (31.12.1997)

	Merkez	Diyadin	Doğubeyazıt	Eleşkirt	Hamur	Patnos	Taşlıçay	Tutak	Toplam
Kamusal Sermayeli Bankalar	4	1	3	1	1	2	1	1	14
T.C. Ziraat Bankası	1	1	1	1	1	1	1	1	8
T. Emlak Bankası A.Ş.	1	0	1	0	0	0	0	0	2
T. Halk Bankası A.Ş.	1	0	1	0	0	1	0	0	3
T. Vakıflar Bankası T.A.O.	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Özel Sermayeli Bankalar	3	0	1	0	0	0	0	0	4
Akbank T.A.Ş.	1	0	0	0	0	0	0	0	1
Şekerbank T.A.Ş.	1	0	0	0	0	0	0	0	1
T. İş Bankası A.Ş.	1	0	1	0	0	0	0	0	2
Toplam	7	1	4	1	1	2	1	1	18

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Mayıs 1998.

4.9.2.2. Mevduat

1998 yılı itibariyle Ağrı ili toplam mevduatı 15.362 milyar TL. olup, Doğu Anadolu Bölgesi toplam mevduatının (338.897 milyar TL.) %4.53'ünü, Türkiye toplam

mevduatının (21.792.195 milyar TL.) ise ancak onbinde 7 gibi küçük bir oranını oluşturmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi toplam mevduatının Türkiye toplam mevduatı içindeki payı ise %1.56'dır. 1995-1998 yılları arasında il mevduatının gelişimi Bölge ve Türkiye geneli ile karşılaştırmalı olarak Tablo 44'de verilmiştir.

TABLO 44 : AĞRI İLİ TOPLAM BANKA MEVDUATININ DAĞILIMI (Milyar TL.)

Mevduat Türü	1995	1996	1997	1998
Tasarruf Mevduatı	411	606	1.419	3.065
Mevduat Sertifikası	0	0	0	0
Resmi Kuruluşlar	79	216	581	1.439
Ticari Kuruluşlar	152	545	872	2.015
Bankalar Mevduatı	5	120	0	0
Döviz Tevdiatı	443	991	2.193	5.130
Diğer Mevduat	92	73	632	3.713
TOPLAM (AĞRI)	1.182	2.551	5.697	15.362
DOĞU ANADOLU BÖLGESİ	44.632	91.153	179.978	338.897
TÜRKİYE	2.461.529	5.721.670	11.508.057	21.792.195
D. ANADOLU B./TÜRKİYE (%)	1,81	1,59	1,56	1,56
AĞRI/D. ANADOLU B. (%)	2,65	2,80	3,17	4,53
AĞRI/TÜRKİYE (%)	0,05	0,04	0,05	0,07

Kaynak : Türkiye Bankalar Birliği.

Not (*) : Kıbrıs ve Yabancı Ülkeler Mevduatı Dahil Edilmemiştir.

Tablodan da izlendiği üzere il mevduatının Bölge ve Türkiye mevduatı içindeki payı yıllar itibariyle artışlar göstermiştir.

İl mevduatının yapısına bakıldığında ise %33.4'ünün (5.130 milyar TL.) döviz tevdiatı, %20'sinin (3.065 milyar TL.) tasarruf mevduatı, %13.1'inin (2.015 milyar TL.) ticari kuruluşlar mevduatı, %9.4'ünün (1.439 milyar TL.) resmi kuruluşlar mevduatı ve %24.2'si de (3.713 milyar TL.) diğer mevduattan oluştuğu görülmektedir.

4.9.2.3.Kişi Başına Mevduat

1998 yılı itibariyle, Ağrı ili kişi başına düşen banka mevduatı 32.660.785 TL. olup, Doğu Anadolu Bölgesi kişi başına düşen banka mevduatının (59.864.298 TL.) %55'i, Türkiye kişi başına düşen banka mevduatının (341.377.571 TL.) ise %9.6'sı düzeyindedir. Ağrı ili kişi başına düşen banka mevduatı açısından Bölge illeri içerisinde 10. sırada yer almaktadır.

Ağrı ili kişi başına düşen banka mevduatının Bölge ve Türkiye ile karşılaştırması Tablo 45'de verilmiştir.

TABLO 45 : BANKA MEVDUATI AÇISINDAN İLİN BÖLGE İLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (1998)

İller	Toplam Banka Mevduatı (Milyar TL.)	Kişi Başına Düşen Banka Mevduatı (TL)	Bölge Sıralaması	1998 Nüfusu *
TUNCELİ	16.407	202.445.585	1	81.044
ELAZIĞ	64.049	122.863.522	2	521.302
ERZİNCAN	27.345	98.545.512	3	277.486
MALATYA	73.671	88.474.883	4	832.677
İĞDIR	12.451	85.406.006	5	145.786
ARDAHAN	7.961	64.404.695	6	123.609
KARS	19.370	60.662.433	7	319.308
Doğu Anadolu B.	338.897	59.864.298	-	5.661.087
ERZURUM	46.883	53.462.465	8	876.933
BİNGÖL	10.165	43.660.901	9	232.817
AĞRI	15.362	32.660.785	10	470.350
VAN	25.305	32.337.666	11	782.524
MUŞ	8.848	20.614.425	12	429.214
HAKKARİ	4.604	20.281.224	13	227.008
BİTLİS	6.476	18.989.587	14	341.029
TÜRKİYE	21.792.195	341.377.571	-	63.836.048

KAYNAK : Bankalarımız 1998, Türkiye Bankalar Birliği

Not: Kıbrıs ve Yabancı Ülkeler Mevduatı dahil edilmemiştir.

(*) : $P_n = P_0(1+r)^t$ formülüyle tahmin edilmiştir.

4.9.2.4.Krediler

Banka kredileri açısından Ağrı ilinin mevcut durumu incelendiğinde ise; 1998 yılı itibariyle ilde 3.498 milyar TL. banka kredisi kullanılmış olup, bunun %69.5'i (2.432 milyar TL.) ihtisas kredileri ve %30.5'i de (1.066 milyar TL.) ihtisas dışı kredilerden oluşmaktadır. İhtisas kredilerinin %57.8'i ise tarım kredilerinden oluşmuştur.

1995-1998 yılları arasında il kredi dağılımının gelişimi Bölge ve Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 46'da verilmiştir.

TABLO 46 : AĞRI İLİ TOPLAM BANKA KREDİLERİNİN DAĞILIMI (Milyar TL.)

Kredi Türü	1995	1996	1997	1998
İHTİSAS KREDİLERİ	321	619	1.226	2.432
Tarım	207	346	624	1.407
Gayri Menkul	60	117	211	337
Mesleki	54	128	319	491
Denizcilik	0	0	0	0
Turizm	0	0	0	0
Diğer	0	28	72	197
İHTİSAS DIŞI KREDİLER	110	168	671	1.066
TOPLAM (AĞRI)	431	787	1.898	3.498
DOĞU ANADOLU BÖLGESİ	15.386	34.960	78.667	148.242
TÜRKİYE	1.554.041	3.429.777	7.847.769	12.457.143
D. ANADOLU B./TÜRKİYE (%)	0,99	1,02	1,00	1,19
AĞRI/D. ANADOLU B. (%)	2,80	2,25	2,41	2,36
AĞRI/TÜRKİYE (%)	0,03	0,02	0,02	0,03

Kaynak : Türkiye Bankalar Birliği.

Not (*) : İller Bankası, Kıbrıs ve Yabancı Ülkeler Kredi Tutarları Dahil Edilmemiştir.

Tablodan da görüldüğü gibi; 1998 yılı itibariyle ilde kullanılan banka kredileri toplamı Doğu Anadolu Bölgesi banka kredileri toplamının (148.242 milyar TL.) %2.36'sını, Türkiye banka kredileri toplamının (12.457.143 milyar TL.) ise ancak

onbinde 3'ünü oluşturmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi toplam banka kredilerinin Türkiye toplam kredileri içindeki payı ise %1.19 seviyesindedir.

4.9.2.5. Kişi Başına Kredi

1998 yılı itibariyle ilde 7.437.015 TL. olarak gerçekleşen kişi başına düşen banka kredileri miktarı, Doğu Anadolu Bölgesi kişi başına düşen banka kredilerinin (26.186.137 TL.) %28.4'ü, Türkiye kişi başına düşen banka kredilerinin (195.142.766 TL.) ise ancak %3.8'i seviyesindedir. Ağrı ili kişi başına düşen banka kredilerinin Bölge ve Türkiye ile karşılaştırması Tablo 47'de verilmiştir.

TABLO 47 : BANKA KREDİLERİ AÇISINDAN İLİN BÖLGE İLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (1998)

İller	Toplam Banka Kredileri (Milyar TL.)	Kişi Başına Düşen Banka Kredileri (TL)	Bölge Sıralaması	1998 Nüfusu *
KARS	20.132	63.048.843	1	319.308
İĞDIR	7.887	54.099.845	2	145.786
ERZİNCAN	14.430	52.002.624	3	277.486
TUNCELİ	4.061	50.108.583	4	81.044
MALATYA	37.132	44.593.522	5	832.677
ARDAHAN	5.440	44.009.740	6	123.609
Doğu Anadolu B.	148.242	26.186.137	-	5.661.087
ERZURUM	21.831	24.894.718	7	876.933
ELAZIĞ	12.632	24.231.635	8	521.302
VAN	9.277	11.855.227	9	782.524
MUŞ	5.036	11.733.075	10	429.214
BİTLİS	3.398	9.963.962	11	341.029
BİNGÖL	2.216	9.518.205	12	232.817
AĞRI	3.498	7.437.015	13	470.350
HAKKARİ	1.272	5.603.327	14	227.008
TÜRKİYE	12.457.143	195.142.766	-	63.836.048

KAYNAK : Bankalarımız 1998, Türkiye Bankalar Birliği

Not: Kıbrıs, Yabancı Ülkeler ve İller Bankası Kredileri dahil edilmemiştir.

(*) : $P_n = P_0(1+r)^n$ formülüyle tahmin edilmiştir.

Tablodan da izlendiği üzere, Ağrı ili kişi başına düşen banka kredileri açısından Bölge illeri içerisinde 13. sırada yer almıştır.

4.9.2.6.Kredi/Mevduat Oranı

Ağrı ili banka mevduatı ve kredi ilişkisi incelendiğinde, ilde ticari bankaların açtıkları kredilerin toplam mevduata oranı 1996 yılında %30.6, 1997’de %33.3 ve 1998’de %22.8 olmuştur. Kredi/mevduat oranı açısından Ağrı ili Bölge ve Türkiye ile karşılaştırıldığında; 1998 yılı itibariyle, il oranının Bölge kredi/mevduat oranının (%43.7) %52.2’si ve Türkiye kredi/mevduat oranının ise (%57.2) %39.9’u seviyesinde olduğu görülmektedir. Söz konusu bu durum, Ağrı’daki gerek işletmelerin gerekse bireylerin nakit ihtiyaçlarını karşılamada bankacılık kesimi kredi imkanlarını hem Bölge hem de Türkiye ortalamasının oldukça altında kullandıklarını göstermektedir. İlden diğer illere kaynak çıkışı söz konusudur.

Ağrı ili kredi/mevduat oranının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye ile karşılaştırması Tablo 48’de verilmiştir.

TABLO 48 : KREDİ/MEVDUAT ORANI AÇISINDAN İLİN BÖLGE İLLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI (%)

İller	1996	1997	1998
AĞRI	30,9	33,3	22,8
ARDAHAN	97,0	88,3	68,3
BİNGÖL	25,9	24,7	21,8
BİTLİS	52,6	31,5	52,5
Doğu Anadolu B.	38,4	42,6	43,7
ELAZIĞ	20,4	22,6	19,7
ERZİNCAN	43,3	49,0	52,8
ERZURUM	49,3	46,5	46,6
HAKKARİ	11,2	19,2	27,6
İĞDIR	66,0	85,5	63,3
KARS	82,8	89,8	103,9
MALATYA	27,1	41,3	50,4
MUŞ	44,8	58,8	56,9
TUNCELİ	33,5	31,0	24,8
VAN	42,3	38,0	36,7
TÜRKİYE	59,9	68,2	57,2

4.9.3. Gelir Durumu

4.9.3.1.Sektörel Dağılım

Ağrı ili Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) rakamları incelendiğinde; cari fiyatlarla GSYİH'nın, 1987 yılında 117.589 milyon TL. iken 1987-1998 döneminde yaklaşık 854 kat artış göstererek 1998 yılında 100.399.853 milyon TL. olarak gerçekleştiği görülmektedir. GSYİH'daki artış 1987 yılı üretici fiyatlarıyla (sabit fiyatlarla) değerlendirildiğinde, 1987-1998 döneminde %32.3 artış göstererek, 1998 yılında 155.552 milyon TL. olduğu görülmektedir.

Ağrı ili GSYİH'sının sektörlere göre dağılımı cari fiyatlarla Tablo 49'da, sabit fiyatlarla Tablo 50'de verilmiştir.

Ağrı ili cari fiyatlarla GSYİH'sının faaliyet kollarına göre dağılımı incelendiğinde ise; 1987 yılında en yüksek pay %42.5 ile tarım sektörüne ait olup bunu %11.1'le ticaret, %8.6 ile ulaştırma ve haberleşme, %8'le konut sahipliği, %5.5 ile inşaat ve %4.7 ile sanayi sektörü izlemiştir. 1987-1997 döneminde sektör paylarının yıllar itibariyle gelişimine bakıldığında tarım, sanayi, ticaret ve konut sahipliği sektör paylarının azaldığı inşaat, ulaştırma ve haberleşme sektör paylarının arttığı görülmektedir. Nitekim 1997 yılı itibariyle Ağrı ili GSYİH'sına sektör payları itibariyle baktığımızda; tarımın payının %40.2, ulaştırma ve haberleşmenin %10.2, ticaretin %8.3, inşaatın %6.6, sanayinin %2.7 ve konut sahipliğinin %2.2 olduğu görülmektedir.

İl GSYİH'sına daha alt sektörler bazında bakıldığında; 1997 yılında 21.2 trilyon TL. olarak gerçekleşen tarım sektörü hasılasında çiftçilik ve hayvancılığın payının %99.6

TABLO 49 : AĞRI İLİ GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILASININ SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI
(Cari Fiyatlarla) (MİLYON TL)

SEKTÖRLER	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
1. TARIM	49.936	113.385	148.625	286.661	416.905	707.016	1.133.227	2.467.178	6.125.978	9.489.300	21.219.792
a)Çiftçilik ve Hayvancılık	49.452	112.430	147.687	284.346	414.374	701.351	1.126.483	2.453.328	6.092.588	9.430.869	21.131.196
b)Ormancılık	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
c)Balıkçılık	485	955	938	2.315	2.531	5.665	6.745	13.850	33.390	58.431	88.596
2. SANAYİ	5.581	9.778	17.114	31.107	45.980	87.232	161.315	280.276	419.622	713.519	1.420.084
a)Madencilik ve Taşocaklığı	59	65	24	3.177	18	-	-	-	-	-	-
b)İmalat Sanayii	4.192	6.927	13.033	21.706	36.831	63.798	117.445	186.746	372.041	604.723	1.219.141
c)Elektrik, Gaz ve Su	1.330	2.786	4.057	6.224	9.131	23.434	43.870	93.530	47.581	108.796	200.943
3. İNŞAAT	6.510	9.394	9.639	17.595	24.724	56.570	111.487	184.961	367.868	1.233.746	3.463.455
4. TİCARET	13.004	23.374	40.661	66.152	97.153	163.237	284.831	641.849	1.220.386	2.205.089	4.396.087
a)Toptan ve Perakende Ticaret	9.289	14.486	23.467	39.669	57.921	95.445	177.395	363.112	756.153	1.320.969	2.350.685
b)Otel, Lokanta Hizmetleri	3.715	8.888	17.194	26.483	39.232	67.792	107.436	278.737	464.233	884.120	2.045.402
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	10.077	16.730	33.702	62.606	98.055	172.319	309.528	654.716	1.262.952	2.281.275	5.381.682
6. MALİ KURULUŞLAR	2.016	3.559	8.846	12.769	19.987	42.606	52.973	85.127	223.346	470.591	963.963
7. KONUT SAHİPLİĞİ	9.401	10.879	13.561	20.593	41.090	69.865	112.177	193.380	350.566	629.348	1.173.146
8. SERBEST MESLEK VE HZM.	881	1.467	3.593	6.915	10.104	17.618	28.991	60.685	115.112	193.284	363.795
9. (EKSİ) İZAFİ BANKA HZM.	1.390	3.499	1.395	4.575	6.495	23.933	28.170	89.147	132.633	206.197	271.178
10. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-9)	96.016	185.067	274.346	499.823	747.503	1.292.530	2.166.358	4.479.025	9.953.196	17.009.955	38.110.826
11. DEVLET HİZMETLERİ	19.479	32.208	83.395	177.003	327.308	606.662	1.057.641	2.095.193	3.424.231	6.767.542	13.953.659
12. KAR AMACI OLMYAN. ÖZ.HZM.KRLŞ.	696	1.156	2.009	2.524	3.149	3.405	3.778	1.641	2.652	6.718	12.767
13. ARA TOPLAMI (10 +11+ 12)	116.191	218.432	359.750	679.350	1.077.960	1.902.597	3.227.777	6.575.859	13.380.079	23.784.215	52.077.252
14. İTHALAT VERGİSİ (Alıcı Fiyatlarıyla)	1.398	2.826	3.782	7.604	12.104	34.312	68.664	118.213	271.577	401.343	707.899
15. GSYİH(13 + 14) (Alıcı Fiyatlarıyla)	117.589	221.257	363.532	686.954	1.090.064	1.936.909	3.296.442	6.694.072	13.651.657	24.185.558	52.785.151

KAYNAK : DİE

Not: Faaliyet kollarına göre Milli Hasıla'ya ilişkin yayınlanmış en son rakamlar 1997 yılına ait olup bu çalışmanın hazırlandığı sırada faaliyet kollarına göre 1998 yılına ait rakamlar henüz yayınlanmamıştır

TABLO 50 : AĞRI İLİ GAYRİ SAFİ YURTIÇİ HASILASININ SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI
(1987 Yılı Üretici Fiyatlarıyla) (Milyon TL)

SEKTÖRLER	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
1. TARIM	49.936	67.004	54.099	56.169	53.173	56.201	54.486	58.171	57.175	58.978	71.218
a)Çiftçilik ve Hayvancılık	49.452	66.354	53.603	55.738	52.854	55.827	54.102	57.772	56.758	58.670	71.048
b)Ormancılık	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
c)Balıkçılık	485	650	497	431	319	375	384	400	418	308	230
2. SANAYİ	5.581	5.638	5.559	5.903	4.949	6.716	7.362	6.699	4.553	5.078	5.679
a)Madencilik ve Taşocakçılığı	59	51	7	421	3	-	-	-	-	-	-
b)İmalat Sanayii	4.192	3.717	3.705	3.911	3.601	4.036	4.296	3.425	3.595	3.785	4.333
c)Elektrik, Gaz ve Su	1.330	1.870	1.847	1.571	1.345	2.680	3.093	3.274	958	1.293	1.346
3. İNŞAAT	6.510	4.383	3.579	3.574	2.568	3.544	4.474	3.930	4.125	6.064	5.924
4. TİCARET	13.004	14.623	15.284	15.244	12.808	13.176	13.537	15.477	14.316	15.080	18.177
a)Toptan ve Perakende Ticaret	9.289	8.177	7.800	8.112	6.907	7.115	7.852	7.877	7.851	8.111	9.393
b)Otel, Lokanta Hizmetleri	3.715	6.446	7.484	7.132	5.901	6.061	5.685	7.600	6.464	6.969	8.784
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	10.077	9.911	11.063	12.968	13.496	15.302	16.302	16.345	13.286	13.478	13.324
6. MALİ KURULUŞLAR	2.016	1.773	1.677	1.718	1.765	1.615	1.511	1.418	1.458	1.291	1.300
7. KONUT SAHİPLİĞİ	9.401	9.448	9.534	9.571	9.589	9.607	9.653	9.677	9.695	9.924	9.887
8. SERBEST MESLEK VE HZM.	881	769	763	796	750	803	792	826	767	781	793
9. (EKSİ) İZAFİ BANKA HZM.	1.390	1.213	1.139	1.166	1.194	1.093	1.016	954	973	846	830
10. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-9)	96.016	112.336	100.419	104.777	97.903	105.871	107.101	111.589	104.403	109.828	125.532
11. DEVLET HİZMETLERİ	19.479	17.817	18.750	19.588	19.803	19.400	19.196	17.424	18.847	18.797	19.685
12. KAR AMACI OLM. ÖZ. HZM.KRLŞ.	696	700	712	757	799	646	615	552	534	736	732
13. ARA TOPLAMI (10 + 12)	116.191	130.853	119.882	125.122	118.505	125.917	126.913	129.566	123.784	129.361	145.949
14. İTHALAT VERGİSİ	1.398	1.488	1.182	1.854	1.853	3.262	4.377	2.889	3.653	4.058	3.995
15. GSYİH (13 + 14) (Alıcı Fiyatlarıyla)	117.589	132.341	121.064	126.976	120.358	129.179	131.289	132.454	127.437	133.419	149.944

KAYNAK : DİE

Not: Faaliyet kollarına göre Milli Hasıla'ya ilişkin yayınlanmış en son rakamlar 1997 yılına ait olup bu çalışmanın hazırlandığı sırada faaliyet kollarına göre 1998 yılına ait rakamlar henüz yayınlanmamıştır

(21.1 trilyon TL.) ve balıkçılığın payının %4 (88.6 milyar TL.) olduğu görülmektedir. İl tarım hasılasında ormancılık hasılası bulunmamaktadır.

1.4 trilyon TL. olarak gerçekleşen il sanayi hasılasının %86'sı (1.2 trilyon TL) imalat sanayi ve %14'ü de (200.9 milyar TL.) elektrik, gaz ve su sektör hasılasına aittir. Madencilik ve taş ocakçılığı sektör hasılası bulunmamaktadır.

4.4 trilyon TL. civarında gerçekleşen ticaret hasılasının ise alt bazda %53'ünün (2.4 trilyon TL.) toptan ve perakende ticarete ve %47'sinin de (2.0 trilyon TL.) otel, lokanta hizmetlerine ait olduğu görülmektedir.

İl GSYİH'sının sektörel dağılımı sabit fiyatlarla incelendiğinde; 1997 yılı itibariyle en yüksek payın yine %47.5 ile tarım ve özellikle çiftçilik ve hayvancılığa ait olduğu ve bunu %12.1 ile ticaret, %8.9 ile ulaştırma ve haberleşme, %6.6 ile konut sahipliği, %4 ile inşaat ve %3.8 ile sanayi sektör hasılasının izlediği görülmektedir.

Ağrı ili GSYİH'nın sektörlere göre % dağılımı cari fiyatlarla Tablo 51'de ve sabit fiyatlarla Tablo 52'de verilmiştir.

4.9.3.2.İlçelere Göre Dağılım

Ağrı ili GSYİH'sının ilçeler itibariyle dağılımı incelendiğinde ise; GSYİH'ya en büyük katkıyı Merkez ilçenin yaptığı görülmektedir. İlçeler itibariyle değerlendirmeye imkan veren 1996 yılı verilerine göre; cari fiyatlarla 24.185.558 milyon TL. olarak gerçekleşen il GSYİH'sının %44.98'i (10.877.945 milyon TL.) Merkez ilçeye aittir. Merkez ilçenin ülke GSYİH'sına yaptığı katkı ise onbinde 7 olmuştur. Merkez ilçeden sonra Doğubeyazıt %17.57 (4.250.196 milyon TL.) ile

TABLO 51 : AĞRI İLİ GSYİH'NİN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (Cari Fiyatlarla) (%)

SEKTÖRLER	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
1. TARIM	42,5	51,2	40,9	41,7	38,2	36,5	34,4	36,9	44,9	39,2	40,2
a)Çiftçilik ve Hayvancılık	42,1	50,8	40,6	41,4	38,0	36,2	34,2	36,6	44,6	39,0	40,0
b)Ormancılık	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
c)Balıkçılık	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
2. SANAYİ	4,7	4,4	4,7	4,5	4,2	4,5	4,9	4,2	3,1	3,0	2,7
a)Madencilik ve Taşocakcılığı	0,1	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
b)İmalat Sanayii	3,6	3,1	3,6	3,2	3,4	3,3	3,6	2,8	2,7	2,5	2,3
c)Elektrik, Gaz ve Su	1,1	1,3	1,1	0,9	0,8	1,2	1,3	1,4	0,3	0,4	0,4
3. İNŞAAT	5,5	4,2	2,7	2,6	2,3	2,9	3,4	2,8	2,7	5,1	6,6
4. TİCARET	11,1	10,6	11,2	9,6	8,9	8,4	8,6	9,6	8,9	9,1	8,3
a)Toptan ve Perakende Ticaret	7,9	6,5	6,5	5,8	5,3	4,9	5,4	5,4	5,5	5,5	4,5
b)Otel, Lokanta Hizmetleri	3,2	4,0	4,7	3,9	3,6	3,5	3,3	4,2	3,4	3,7	3,9
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	8,6	7,6	9,3	9,1	9,0	8,9	9,4	9,8	9,3	9,4	10,2
6. MALİ KURULUŞLAR	1,7	1,6	2,4	1,9	1,8	2,2	1,6	1,3	1,6	1,9	1,8
7. KONUT SAHİPLİĞİ	8,0	4,9	3,7	3,0	3,8	3,6	3,4	2,9	2,6	2,6	2,2
8. SERBEST MESLEK VE HZM.	0,7	0,7	1,0	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,8	0,7
9. (EKSİ) İZAFİ BANKA HZM.	1,2	1,6	0,4	0,7	0,6	1,2	0,9	1,3	1,0	0,9	0,5
10. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-9)	81,7	83,6	75,5	72,8	68,6	66,7	65,7	66,9	72,9	70,3	72,2
11. DEVLET HİZMETLERİ	16,6	14,6	22,9	25,8	30,0	31,3	32,1	31,3	25,1	28,0	26,4
12. KAR AMACI OLM. ÖZ. HZM.KRLŞ.	0,6	0,5	0,6	0,4	0,3	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
13. ARA TOPLAMI (10 + 12)	98,8	98,7	99,0	98,9	98,9	98,2	97,9	98,2	98,0	98,3	98,7
14. İTHALAT VERGİSİ	1,2	1,3	1,0	1,1	1,1	1,8	2,1	1,8	2,0	1,7	1,3
15. GSYİH (13 + 14) (Alıcı Fiyatlarıyla)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

KAYNAK : DİE

TABLO 52 : AĞRI İLİ GSYİH'NİN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (1987 Yılı Üretici Fiyatlarıyla) (%)

SEKTÖRLER	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
1. TARIM	42,5	50,6	44,7	44,2	44,2	43,5	41,5	43,9	44,9	44,2	47,5
a)Çiftçilik ve Hayvancılık	42,1	50,1	44,3	43,9	43,9	43,2	41,2	43,6	44,5	44,0	47,4
b)Ormancılık	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
c)Balıkçılık	0,4	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2
2. SANAYİ	4,7	4,3	4,6	4,6	4,1	5,2	5,6	5,1	3,6	3,8	3,8
a)Madencilik ve Taşocakcılığı	0,1	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
b)İmalat Sanayii	3,6	2,8	3,1	3,1	3,0	3,1	3,3	2,6	2,8	2,8	2,9
c)Elektrik, Gaz ve Su	1,1	1,4	1,5	1,2	1,1	2,1	2,4	2,5	0,8	1,0	0,9
3. İNŞAAT	5,5	3,3	3,0	2,8	2,1	2,7	3,4	3,0	3,2	4,5	4,0
4. TİCARET	11,1	11,0	12,6	12,0	10,6	10,2	10,3	11,7	11,2	11,3	12,1
a)Toptan ve Perakende Ticaret	7,9	6,2	6,4	6,4	5,7	5,5	6,0	5,9	6,2	6,1	6,3
b)Otel, Lokanta Hizmetleri	3,2	4,9	6,2	5,6	4,9	4,7	4,3	5,7	5,1	5,2	5,9
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	8,6	7,5	9,1	10,2	11,2	11,8	12,4	12,3	10,4	10,1	8,9
6. MALİ KURULUŞLAR	1,7	1,3	1,4	1,4	1,5	1,3	1,2	1,1	1,1	1,0	0,9
7. KONUT SAHİPLİĞİ	8,0	7,1	7,9	7,5	8,0	7,4	7,4	7,3	7,6	7,4	6,6
8. SERBEST MESLEK VE HZM.	0,7	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5
9. (EKSİ) İZAFİ BANKA HZM.	1,2	0,9	0,9	0,9	1,0	0,8	0,8	0,7	0,8	0,6	0,6
10. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-9)	81,7	84,9	82,9	82,5	81,3	82,0	81,6	84,2	81,9	82,3	83,7
11. DEVLET HİZMETLERİ	16,6	13,5	15,5	15,4	16,5	15,0	14,6	13,2	14,8	14,1	13,1
12. KAR AMACI OLM. ÖZ. HZM.KRLŞ.	0,6	0,5	0,6	0,6	0,7	0,5	0,5	0,4	0,4	0,6	0,5
13. ARA TOPLAMI (10 + 12)	98,8	98,9	99,0	98,5	98,5	97,5	96,7	97,8	97,1	97,0	97,3
14. İTHALAT VERGİSİ	1,2	1,1	1,0	1,5	1,5	2,5	3,3	2,2	2,9	3,0	2,7
15. GSYİH (13 + 14) (Alıcı Fiyatlarıyla)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

KAYNAK : DİE

ikinci, Diyadin %8.71 (2.107.519 milyon TL.) ile üçüncü ve Patnos %8.50 (2.055.517 milyon TL.) ile dördüncü sırada yer almıştır. Aynı yıl ülke genelindeki 918 ilçe içerisinde GSYİH açısından Merkez ilçe 246., Doğubeyazıt 449., Diyadin 613. ve Patnos 621. olmuştur. İl GSYİH'na katkı açısından sonuncu sırada yer alan Hamur ilçesi ülke genelinde ise 853. olmuştur. 1995'ten 1996'ya ilçelerin il ekonomilerine katkı paylarındaki değişikliğe baktığımızda; Merkez ilçe, Diyadin, Doğubeyazıt, Patnos ve Taşlıçay'ın paylarının arttığı Eleşkirt, Hamur ve Tutak ilçelerinin paylarının azaldığı görülmektedir. Ağrı ili GSYİH'sının 1995-1996 yılları itibariyle ilçelere göre dağılımı ve 1996 yılı ilçeler sıralaması Tablo 53'de verilmiştir.

TABLO 53 : AĞRI İLİ GSYİH'NİN İLÇELERE GÖRE DAĞILIMI (1995-1996)

İlçe Adı	1995		1996			
	GSYİH (Milyon TL)	İl İçindeki Payı (%)	GSYİH (Milyon TL)	İl İçindeki Payı (%)	Toplam GSYİH İçindeki Payı (%)	Türkiye Sıralaması
MERKEZ	6.045.229	44,28	10.877.945	44,98	0,07	246
DIYADIN	788.317	5,77	2.107.519	8,71	0,01	613
DOĞUBEYAZIT	1.992.110	14,59	4.250.196	17,57	0,03	449
ELEŞKİRT	1.387.219	10,16	1.406.800	5,82	0,01	727
HAMUR	482.353	3,53	725.257	3,00	0,00	853
PATNOS	1.139.607	8,35	2.055.517	8,50	0,01	621
TAŞLIÇAY	629.385	4,61	1.266.674	5,24	0,01	746
TUTAK	1.187.436	8,70	1.495.650	6,18	0,01	707
TOPLAM	13.651.656	100,00	24.185.558	100,00	0,16	-

KAYNAK : DİE

4.9.3.3. Bölge ve Türkiye İçindeki Yeri

Ağrı ili GSYİH'sının Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye içindeki yeri incelendiğinde ise; ilde yaratılan 1998 yılı itibariyle sabit fiyatlarla GSYİH'nın Bölge hasılasının %4.09'unu, Türkiye hasılasının ise ancak %1.3'ünü oluşturduğu görülmektedir.

Ağrı GSYİH'sının Doğu Anadolu Bölgesi GSYİH'sı içindeki payının gelişimi Tablo 54'de, ülke GSYİH'sı içindeki payının gelişimi Tablo 55'de verilmiştir.

**TABLO 54 : AĞRI GSYİH'SİNİN BÖLGE GSYİH'Sİ İÇİNDEKİ YERİ
(1987 Yılı Üretici Fiyatlarıyla) (Milyon TL)**

YILLAR	AĞRI		DOĞU ANADOLU BÖLGESİ		(I)/(II) (%)
	GSYİH (I)	Gelişme Hızı (%)	GSYİH (II)	Gelişme Hızı (%)	
1987	117.589	-	3.054.348	-	3,85
1988	132.341	12,5	3.120.142	2,2	4,24
1989	121.064	-8,5	3.052.585	-2,2	3,97
1990	126.976	4,9	3.322.031	8,8	3,82
1991	120.358	-5,2	3.229.687	-2,8	3,73
1992	129.179	7,3	3.374.391	4,5	3,83
1993	131.289	1,6	3.499.536	3,7	3,75
1994	132.454	0,9	3.480.573	-0,5	3,81
1995	127.437	-3,8	3.414.300	-1,9	3,73
1996	133.419	5,1	3.502.966	3,4	3,81
1997	149.944	12,4	3.695.228	5,5	4,06
1998	155.552	3,7	3.796.435	2,8	4,09

KAYNAK : DİE

**TABLO 55 : SEKTÖRLERE GÖRE AĞRI GSYİH'NİN TÜRKİYE GSYİH'Sİ İÇİNDEKİ YERİ
(1987 Yılı Üretici Fiyatlarıyla) (%)**

SEKTÖRLER	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
1. TARIM	0,38	0,47	0,41	0,40	0,38	0,38	0,38	0,41	0,39	0,39	0,48	-
a)Çiftçilik ve Hayvancılık	0,40	0,50	0,44	0,42	0,40	0,41	0,40	0,44	0,42	0,41	0,51	-
b)Ormançılık	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-
c)Balıkçılık	0,18	0,19	0,16	0,16	0,12	0,14	0,11	0,12	0,13	0,10	0,07	-
2. SANAYİ	0,03	0,03	0,03	0,03	0,02	0,03	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02	-
a)Madencilik ve Taşocaklığı	0,00	0,00	0,00	0,03	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-
b)İmalat Sanayii	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	-
c)Elektrik, Gaz ve Su	0,09	0,11	0,10	0,08	0,06	0,11	0,12	0,12	0,03	0,04	0,04	-
3. İNŞAAT	0,12	0,08	0,07	0,07	0,05	0,06	0,07	0,06	0,07	0,10	0,09	-
4. TİCARET	0,09	0,10	0,10	0,09	0,08	0,07	0,07	0,08	0,07	0,07	0,07	-
a)Toptan ve Perakende Ticaret	0,07	0,06	0,06	0,06	0,05	0,05	0,05	0,05	0,04	0,04	0,04	-
b)Otel, Lokanta Hizmetleri	0,19	0,29	0,33	0,29	0,26	0,24	0,21	0,25	0,21	0,21	0,22	-
5. ULAŞTIRMA VE HABERLEŞME	0,12	0,11	0,12	0,13	0,13	0,14	0,13	0,02	0,11	0,10	0,09	-
6. MALİ KURULUŞLAR	0,09	0,07	0,07	0,07	0,07	0,07	0,06	0,06	0,06	0,05	0,05	-
7. KONUT SAHİPLİĞİ	0,21	0,22	0,21	0,21	0,20	0,20	0,19	0,19	0,19	0,19	0,18	-
8. SERBEST MESLEK VE HZM.	0,05	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,04	0,03	0,03	0,03	-
9. (EKSİ) İZAFİ BANKA HZM.	0,07	0,06	0,05	0,05	0,06	0,05	0,05	0,05	0,05	0,04	0,04	-
10. SEKTÖRLER TOPLAMI (1-9)	0,14	0,16	0,14	0,14	0,13	0,13	0,12	0,13	0,12	0,12	0,12	-
11. DEVLET HİZMETLERİ	0,51	0,46	0,48	0,49	0,48	0,46	0,44	0,40	0,42	0,42	0,44	-
12. KAR AMACI OLM. ÖZ. HZM.KRLŞ.	0,22	0,22	0,22	0,21	0,21	0,17	0,15	0,14	0,14	0,19	0,19	-
13. ARA TOPLAMI (10 + 12)	0,16	0,18	0,16	0,16	0,15	0,15	0,14	0,15	0,13	0,13	0,14	-
14. İTHALAT VERGİSİ	0,05	0,06	0,05	0,05	0,05	0,08	0,08	0,08	0,10	0,09	0,07	-
15. GSYİH (13 + 14) (Alıcı Fiyatlarıyla)	0,16	0,17	0,16	0,15	0,14	0,14	0,14	0,15	0,13	0,13	0,13	0,13

KAYNAK : DİE

Tablolardan da izlendiği üzere il GSYİH'sı ilgili yıllar içerisinde Bölge hasılasından en yüksek payı %4.24'le 1988 yılında almış ve sonraki yıllarda az miktarda iniş ve çıkışlar göstererek 1998'de %4.09 paya ulaşmıştır. Yine il hasılası Türkiye hasılasının 1988'de %1.7'si iken yıllar itibariyle azalarak 1998'de %1.3'üne inmiştir.

4.9.3.4. Kişi Başına GSYİH

Ağrı ili kişi başına GSYİH rakamı her dönemde Bölge kişi başına GSYİH'sının yaklaşık yarısı, Türkiye kişi başına GSYİH'sının ise yaklaşık dörtte biri civarında kalmıştır. Ağrı ili kişi başına GSYİH rakamı yıllar itibariyle Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 56'da verilmiştir.

TABLO 56 : AĞRI İLİ KİŞİ BAŞINA GSYİH'SININ BÖLGE VE TÜRKİYE KİŞİ BAŞINA GSYİH'SI İLE KARŞILAŞTIRMASI (cari fiyatlarla)

YILLAR	AĞRI			BÖLGE	TÜRKİYE
	K.B. GSYİH(TL)	Gelişme Hızı (%)	K.B. GSYİH (\$)	K.B. GSYİH (\$)	K.B. GSYİH (\$)
1987	275.529	-	316	664	1.629
1988	514.555	86,8	360	690	1.685
1989	839.312	63,1	392	767	1.933
1990	1.572.218	87,3	597	1.130	2.655
1991	2.483.395	58,0	588	1.176	2.603
1992	4.395.562	77,0	630	1.239	2.682
1993	7.456.900	69,6	667	1.377	2.981
1994	15.104.123	102,6	514	1.009	2.173
1995	30.750.230	103,6	666	1.236	2.727
1996	54.427.847	77,0	667	1.286	2.888
1997	113.678.048	108,9	744	1.350	3.021
1998	214.224.286	88,4	827	1.497	3.176

KAYNAK : DİE

Ağrı ili kişi başına düşen GSYİH büyüklüğü bakımından hem Bölge hem de Türkiye genelinde sonuncu sırada yer almıştır. 1997 yılı itibariyle Ağrı, Bölge illeri ve Türkiye kişi başına GSYİH sıralaması ve gelişme hızları Tablo 57'de verilmiştir.

TABLO 57 : İLLERİN KİŞİ BAŞINA GSYİH SIRALAMASI (1998)

İller	KB GSYİH (TL)	Gelişme Hızı (%)	KB GSYİH (\$)	Türkiye Sıralaması	Bölge Sıralaması
ELAZIĞ	679.164.645	90,8	2.621	34	1
TUNCELİ	621.059.057	108,9	2.397	43	2
ERZİNCAN	582.158.455	88,5	2.247	49	3
MALATYA	510.830.687	75,5	1.972	52	4
ERZURUM	375.171.281	85,6	1.448	66	5
İĞDIR	347.428.803	97,9	1.341	69	6
KARS	334.202.571	112,1	1.290	70	7
ARDAHAN	318.112.679	104,1	1.228	72	8
BİNGÖL	316.458.306	100,8	1.221	73	9
VAN	314.037.522	95,2	1.212	74	10
HAKKARİ	306.042.488	90,8	1.181	76	11
BİTLİS	278.489.127	78,9	1.075	78	12
MUŞ	214.623.371	84,1	828	79	13
AĞRI	214.224.286	88,4	827	80	14
D. ANADOLU B.	387.756.284	88,1	1.497	-	-
TÜRKİYE	822.976.986	78,3	3.176	-	-

KAYNAK : DİE

4.9.4.Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Durumu

1970’li yıllara kadar gelişmenin temel göstergesi olarak görülen kişi başına gelir; toplumsal gelişmişliği yeterince açıklayamayan, yalnızca talep genişlemesini açıklayabilen dar kapsamlı bir göstergedir. Gerçekte gelişme kavramı; fiziki kapasite büyüklüğü ve gelir artışı gibi iktisadi gelişmeler yanında, bunların gelir grupları ve bölgeler arası dağılımı ile sosyal ve kültürel birikimlerin yansıtılabildiği toplumsal gelişme düzeyini ifade etmektedir. Bu anlayışla gelişme; ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılarındaki ilerlemeyi kapsamakta ve bir bütün oluşturmaktadır. Bu bakımdan, illerin ve bölgelerin gelişmişlik sıralamasında; kişi başına düşen milli gelirin artırılması şeklinde özetlenebilecek iktisadi büyüme kavramıyla beraber, yapısal ve insani gelişmeyi içine alan ve ölçülebilen bütün sosyal değişkenleri de içeren bir “sosyo-ekonomik gelişme” ölçütü daha anlamlı olabilmektedir.

DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü tarafından yapılan **“İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996)”** temel bileşenler analizi yöntemini kullanarak illeri beş grup gelişmişlik derecesine ayırmıştır. Araştırma Aralık 1993'teki idari yapıyı esas aldığından 76 ili kapsamaktadır. 1990-1993 yıllarına ait il ölçeğinde 58 gösterge kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan göstergeler; demografi, istihdam, eğitim, sağlık, altyapı ve illerde on bin kişiye düşen özel otomobil, motorlu kara taşıtı ve faks aboneliği ile fert başına düşen telefon kontör değeri ve elektrik tüketim miktarının içerildiği diğer refah göstergelerinden oluşan Sosyal Göstergelerle, imalat sanayi, inşaat, tarım ve mali göstergelerden oluşan Ekonomik Göstergelerdir.

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması, ekonomik ve sosyal yapıları temsil eden 58 değişkenin ortak bileşkesi olarak ve temel bileşenler çözümlemesiyle ortaya çıkarılan temel bileşen değerleri esas alınarak oluşturulmuştur. Oluşturulan bu sıralama ve bu sıralamaya esas teşkil eden endeks değerleri orijinal çalışmadan aynen alınarak Tablo 58'de verilmiştir.

Burada; illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasını ve endeks değerlerini belirleyen temel faktörler; illerin sahip oldukları nüfus büyüklüğü, yüzölçümü ya da şehirleşme oranı gibi bir takım yüzeyel büyüklükler değildir. Sıralamayı belirleyen başlıca faktörler; illerdeki demografik yapının, işgücü talebinin, eğitim ve sağlık hizmetlerinin, fiziki ve sosyal altyapı olanaklarının, üretim seviyesinin ve her şeyden önemlisi gelir düzeyinin il nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamada sağladıkları başarı olmaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında Doğu Anadolu Bölgesi illerinden Elazığ 33., Malatya 38., Erzincan 47., Erzurum 56., Tunceli 60., Kars 62., Van 67., Iğdır 69., Hakkari 70., Bitlis 71., Ardahan 72., Bingöl 73., Ağrı 74. ve Muş 76. (Türkiye sonuncusu) olmuştur.

TABLO 58 : İLLERİN SOSYO – EKONOMİK GELİŞMİŞLİK SIRALAMASI

SIRA No	İL ADI	ENDEKS	SIRA No	İL ADI	ENDEKS
1.	İSTANBUL	4,879015	39.	AMASYA	-0,193947
2.	ANKARA	3,324472	40.	KARAMAN	-0,225250
3.	İZMİR	2,707983	41.	AFYON	-0,228109
4.	KOCAELİ	1,745641	42.	NİĞDE	-0,280378
5.	BURSA	1,561681	43.	KASTAMONU	-0,331970
6.	ESKİŞEHİR	1,010243	44.	ÇORUM	-0,338263
7.	ANTALYA	0,979019	45.	GİRESUN	-0,342129
8.	TEKİRDAĞ	0,912105	46.	ARTVİN	-0,361540
9.	ADANA	0,825002	47.	ERZİNCAN	-0,369077
10.	İÇEL	0,692054	48.	SİVAS	-0,408015
11.	MUĞLA	0,625896	49.	AKSARAY	-0,449240
12.	AYDIN	0,572214	50.	KAHRAMANMARAŞ	-0,450686
13.	BALIKESİR	0,566499	51.	BARTIN	-0,472164
14.	KIRKLARELİ	0,554468	52.	TOKAT	-0,481332
15.	KAYSERİ	0,530593	53.	ÇANKIRI	-0,506919
16.	DENİZLİ	0,501473	54.	SİNOP	-0,512526
17.	BİLECİK	0,474944	55.	ORDU	-0,535689
18.	EDİRNE	0,408019	56.	ERZURUM	-0,550649
19.	ZONGULDAK	0,362269	57.	DİYARBAKIR	-0,614462
20.	ÇANAKKALE	0,351583	58.	YOZGAT	-0,639394
21.	ISPARTA	0,337425	59.	ŞANLIURFA	-0,657586
22.	MANİSA	0,308470	60.	TUNCELİ	-0,694920
23.	UŞAK	0,249609	61.	ADİYAMAN	-0,752853
24.	KONYA	0,220072	62.	KARS	-0,754675
25.	GAZİANTEP	0,199953	63.	GÜMÜŞHANE	-0,783385
26.	HATAY	0,189559	64.	BAYBURT	-0,798578
27.	SAKARYA	0,154779	65.	BATMAN	-0,869404
28.	BOLU	0,147192	66.	MARDİN	-0,916083
29.	BURDUR	0,144998	67.	VAN	-0,955459
30.	KIRIKKALE	0,141061	68.	SİİRT	-0,970848
31.	KÜTAHYA	0,093397	69.	İĞDIR	-0,980015
32.	NEVŞEHİR	0,006389	70.	HAKKARİ	-1,053626
33.	ELAZIĞ	-0,024586	71.	BİTLİS	-1,056951
34.	TRABZON	-0,034803	72.	ARDAĞAN	-1,057505
35.	SAMSUN	-0,042239	73.	BİNGÖL	-1,060746
36.	KİRŞEHİR	-0,116527	74.	AĞRI	-1,134534
37.	RİZE	-0,122267	75.	ŞIRNAK	-1,224524
38.	MALATYA	-0,179552	76.	MUŞ	-1,244671

Araştırmanın diğer amaçlarından birisi de, eşdeğer gelişmişlik seviyesine sahip illerin belirlenmesi ve ülke genelinde homojen alanların saptanmasıdır. Yapılan

çözümlemeler ve değerlendirmeler sonucunda ülke; farklı gelişmişlik düzeylerinde 5 ayrı gruba ayrılmıştır. Bu ayrıma göre birinci grupta 5, ikinci grupta 11, üçüncü grupta 26, dördüncü ve beşinci grupta ise 17'şer il yer almaktadır. Gelişmişlik endeksine göre kademeli il gruplarının dağılımı orijinal çalışmadan aynen alınarak Tablo 59'da verilmiştir.

TABLO 59 : GELİŞMİŞLİK ENDEKSİNE GÖRE KADEMELİ İL GRUPLARI

1.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	2.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	3.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	4.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER	5.DERECEDE GELİŞMİŞ İLLER
1. İstanbul	1. Eskişehir	1. Bilecik	1. Kastamonu	1. Tunceli
2. Ankara	2. Antalya	2. Edirne	2. Çorum	2. Adıyaman
3. İzmir	3. Tekirdağ	3. Zonguldak	3. Giresun	3. Kars
4. Kocaeli	4. Adana	4. Çanakkale	4. Artvin	4. Gümüşhane
5. Bursa	5. İçel	5. Isparta	5. Erzincan	5. Bayburt
	6. Muğla	6. Manisa	6. Sivas	6. Batman
	7. Aydın	7. Uşak	7. Aksaray	7. Mardin
	8. Balıkesir	8. Konya	8. Kahramanmaraş	8. Van
	9. Kırklareli	9. Gaziantep	9. Bartın	9. Siirt
	10. Kayseri	10. Hatay	10. Tokat	10. Iğdır
	11. Denizli	11. Sakarya	11. Çankırı	11. Hakkari
		12. Bolu	12. Sinop	12. Bitlis
		13. Burdur	13. Ordu	13. Ardahan
		14. Kırıkkale	14. Erzurum	14. Bingöl
		15. Kütahya	15. Diyarbakır	15. Ağrı
		16. Nevşehir	16. Yozgat	16. Şırnak
		17. Elazığ	17. Şanlıurfa	17. Muş
		18. Trabzon		
		19. Samsun		
		20. Kırşehir		
		21. Rize		
		22. Malatya		
		23. Amasya		
		24. Karaman		
		25. Afyon		
		26. Niğde		

Tablodan da görüldüğü gibi Ağrı ili bu çalışmaya göre beşinci derecede gelişmiş iller grubunda yer almaktadır. Yine Doğu Anadolu Bölgesi illeri arasında yer alan Malatya ve Elazığ üçüncü derecede gelişmiş iller grubunda; Erzincan ve Erzurum

dördüncü derecede gelişmiş iller grubunda; diğer 9 il de yine Ağrı'yla birlikte beşinci derecede gelişmiş iller grubunda yer almıştır.

Araştırmaya göre Ağrı ilinin de içinde yer aldığı beşinci derecede gelişmiş illerin ortak özellikleri şöyle özetlenebilir;

- Grupta yer alan illerin tamamı Kalkınmada Birinci Derecede Öncelikli iller kapsamında yer almaktadır.
- Grupta yer alan nüfusun %60'ı kırsal alanda yaşamaktadır. 1990 Genel Nüfus Sayımına göre; ülke genelinde kilometrekareye ortalama olarak 73 kişi düşerken, grupta 40 kişi, Ağrı'da 38 kişi düşmektedir. Grupta nüfus artış hızı ülke ortalamasının yaklaşık yarısı düzeyindeyken, doğurganlık hızı ortalamanın iki katıdır. Doğurganlık hızının yüksek olmasının yanında nüfus artış hızının düşük olması, gruptan diğer illere yoğun bir göç yaşandığını göstermektedir.
- Coğrafi olarak dağlık ve engebeli bir arazi yapısına sahip olan gruptaki illerde, tarıma elverişli alanlar, diğer yörelere oranla daha azdır.
- Grupta toplam istihdamın %75.5'i tarım sektöründe çalışırken, %3'ü sanayi sektöründe çalışmaktadır. Temel ekonomik faaliyetlerin tarım ve bu sektör içinde de büyük ölçüde hayvancılıkta yoğunlaşmış olmasına rağmen, tarımsal üretim değeri ülke tarımsal üretim değerinin %9.8'i düzeyindedir. Grup, tarımsal üretimin gelişmişlik grupları arasında dağılımı itibariyle en son sırada bulunmaktadır. Benzer şekilde, kırsal nüfus başına düşen tarımsal üretim değerinde de, tüm gruplar içinde en düşük değere sahiptir. Bu iller grubunda, tarımsal verimlilik düşük olduğu gibi, tarım sektöründe önemli bir gizli işsizlik sorunu da bulunmaktadır.
- Grubu oluşturan illerde, temel ekonomik faaliyetlerden sanayi ve hizmetler sektörlerinin gelişmediği izlenmektedir. Faaliyette bulunan orta ve büyük ölçekli imalat sanayii işyeri sayısı sadece 68 olmakla beraber, söz konusu tesislerin

- büyük bir kısmı kamu sektörüne aittir. Fert başına düşen imalat sanayi katma değeri ise, Türkiye genelinde 100 kabul edildiğinde, grup içinde 6 seviyesindedir.
- Grubun GSYİH içindeki payı yüzde 3.5 ile oldukça düşük bir seviyede bulunmaktadır. Ülke genelinde fert başına düşen GSYİH 100 kabul edildiğinde, bu rakam grubu oluşturan illerde 39'dur. Bu haliyle gruptaki iller, ülke ortalama gelir seviyesinin yarısının altında gelire sahiptirler.
  - Gelir seviyesinin düşüklüğü ile sınai ve ticari faaliyetlerin yeterince gelişmemiş olması, mali sektörleri de etkilemiştir. Tasarruf ve beraberinde yatırım eğiliminin düşük olması nedeniyle, krediler ve mevduat hacmi çok düşük düzeyde kalmıştır. Grup, toplam banka mevduatının yüzde 1.2'sine, toplam banka kredilerinin ise % 8'ine sahip bulunmaktadır.
  - Fert başına düşen değerler itibariyle, genel bütçe gelirleri, gelir ve kurumlar vergisi tahsilatı ve belediye giderleri değerlerinde ülke genel seviyesi 100 olarak kabul edildiğinde, grubu oluşturan illerde bu rakamın sırasıyla 14, 20 ve 34 düzeyinde olduğu görülmektedir.
  - Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyini yansıtan değişkenler genel olarak incelendiğinde, beşinci derecede gelişmiş iller grubunun kademeli il grupları arasında en düşük değerlere sahip olduğu görülmektedir. Nitekim, gelişmişlik düzeyi görece olarak düşük düzeyde bulunan bu gruptan diğer gruplara yoğun bir göç yaşanmaktadır. Göç olgusu, grubun durgunluğuna ve gerilemesine de neden olmaktadır. Dolayısıyla bu grubu oluşturan illerde refah seviyesinin yükseltilerek, diğer gruplarla aradaki gelişmişlik farklarının azaltılması gerekmektedir. Belirtilen farklılıkların giderilmesinde en önemli adım göçü durduracak politikalar ve uygulamalar olacaktır.

Ağrı ilinin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ilçeler itibariyle değerlendirildiğinde ise; Merkez ilçenin, Türkiye genelinde incelenen 858 ilçe içerisinde 352. sırada, İl

ilerisinde ise birinci sırada yer aldığı görülmektedir. Ağrı'nın ilçeler itibariyle gelişmişlik sıralaması Tablo 60'da verilmiştir.

TABLO 60 : İLÇELER İTİBARIYLA SOSYO-EKONOMİK GELİŞİMİŞLİK SİRALAMASI

İlçe Adı	858 İlçe İçinde Gelişmişlik Sıralaması	İl İçinde Gelişmişlik Sıralaması
MERKEZ	352	1
DOĞUBEYAZIT	674	2
PATNOS	757	3
ELEŞKİRT	800	4
TAŞLIÇAY	821	5
TUTAK	833	6
HAMUR	843	7
DIYADİN	844	8

5. YÖRENİN EKONOMİK GELİŞME YÖNÜNDEN ANALİZİ

Bir yörenin/şehrin yatırımcılar için çekim merkezi olması ülke ve bölgenin gelişmişliği yanında, kendi özel konum ve koşullarına da bağlıdır. Yörelerin bünyesinde zaman içerisinde meydana gelen değişmelerin bir kısmı kendiliğinden, bir kısmı da yönlendirici etkilerle ortaya çıkmaktadır.

Bazı yöreler kamunun özel desteğine rağmen yeterli bir gelişme performansı gösteremezken, bazı yöreler de kendi iç dinamikleri ile bu gelişme başarısını gösterebilmektedir. Gelişme dinamiğini oluşturan bu unsurlar genel olarak *doğal altyapı, maddi altyapı, kurumsal altyapı ve beşeri altyapı*dan oluşmaktadır. Söz konusu altyapılar birbirlerini tamamlayarak geliştiği ölçüde sosyo-ekonomik düzeyi artan bir yöreden söz edilebilir. Bunu başaramayan yöreler ülkemizde de olduğu gibi ekonomik gerileme içerisine düşmektedirler.

Söz konusu sosyo-ekonomik gelişmenin büyüklük, yoğunluk ve nitelikleri bir yandan yörenin sahip olduğu nüfus, altyapı ve üstyapı donatımlarına, diğer yandan da bunlar arasındaki bileşim, etkileşim ağı, firmalar arası ileri ve geri bağlantılar ile yerleşim yeri faktörlerine bağlı bulunmaktadır. Dolayısıyla, devlet yatırımlarının dışsal etkileri, belediyelerin kent planlaması, meslek kuruluşlarının uyarıcı ve yönlendirici faaliyetleri bir bütün olarak yörelerin sosyo-ekonomik düzeyini şekillendirmektedir.

Bir ilin kurulduğu yerin su kaynakları, deniz, arazi yapısı, orman, maden kaynakları, iklim gibi doğal unsurları doğal altyapıyı; bünyesinde bulundurduğu sosyal sabit sermayeyi ifade eden enerji, yol, ulaşım, haberleşme alanlarındaki yatırımlar, donatımlar ve araçlar, kamusal yönetim, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler alanındaki bina ve donatımlar maddi altyapıyı; merkezi ve yerel kamu yönetimlerinin,

güvenlikle ilgili hizmetlerin, sendika, dernek ve gönüllü kuruluşların her türlü iktisadi faaliyete ilişkin örgütlenme biçimleri ile toplumsal davranışları belirleyen her türlü düzenlemeleri kurumsal altyapıyı; işgücünün eğitim düzeyi ile birlikte şehirdeki eğitim, araştırma, kültür ve spor kurumlarının miktar ve kalitesi ise beşeri altyapıyı oluşturmaktadır.

Bir yörenin cazibe merkezi olmasının temel unsurları aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- *Gelişme mutlaka teknolojik ve örgütsel alanda yeniliklerle birlikte yürütülmelidir.*
- *Ulaşımı artırıcı ve yerleşimi kolaylaştırıcı kamusal faaliyetlere süreklilik kazandırılmalıdır.*
- *Su ve kanalizasyon dahil, sağlığı koruma hizmetlerinin gecikmesiz arttırılması gerekmektedir.*
- *İş hayatı, eğitim ve sosyal yaşamla ilgili gereksinimlerin kaliteli bir şekilde sunulması gerekmektedir. Bu olanaklar kaliteli işgücünü ve dış sermayeyi çekmede önemli unsurlardır.*
- *Şehrin bitişik kent veya yerleşim alanlarıyla, ülkenin diğer bölgeleriyle ve yabancı ülkelerle mal ve hizmet alışverişlerini çoğaltıcı çabalara özel bir önem verilmelidir. Bir şehrin dış ilişkilerinin artması kendi içindeki sanayiye ve yan sanayileri uyarıcı ve dolayısıyla gelir akımlarını çoğaltıcı bir etkiye sahip bulunmaktadır.*
- *Güvenlik altyapısını geliştirici çabalara özel bir önem verilmelidir.*
- *Ulusal ve uluslar arası ekonomik sistemde ortaya çıkan değişmelerin izlenmesi gerekmektedir. Bu izleme şehir ekonomisinde yönlendirici etkisi olabilecek kurum ve kuruluşlar aracılığı ile gerçekleştirilebilecektir.*

Yöre ekonomilerine en büyük katma değeri sağlayabilecek olan sektör sanayi sektörü olduğu için, yörelerin gelişme dinamiğinde sanayileşme çok özel bir yer almaktadır. Doğal kaynak potansiyeline dayalı sanayi yatırımları dışındaki sermaye yatırımları kuruluş yeri olarak yukarıda bahsedilen altyapı unsurlarının tatmin edici olduğu yöreleri tercih etmektedirler. Genellikle de ticaret ve hizmet sektörlerinin gelişimi sanayiden gelen katma değerlerle sağlanmaktadır.

Sonuç olarak; doğal, maddi, kurumsal ve beşeri altyapı bakımından yeterli, ileri-geri bağlantıları olan ve yeni kurulacak tesislere bu anlamda olanak hazırlayan kuruluşların bulunduğu şehirler gelişme potansiyeli taşımaktadır. Bu değerlendirmeler ışığında Ağrı ilinin ekonomik gelişme yönünden analizi aşağıda verilmiştir.

5.1. Mevcut Durum

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Ağrı ili yatırım ortamı açısından değerlendirilirken, coğrafi ve demografik yapıdan tarım ve sanayiye, altyapıdan gelir seviyesine kadar yatırımları doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen bütün faktörler olumlu ve/veya olumsuz yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

5.1.1. Coğrafi Konum

Ağrı ili coğrafi konum itibariyle Doğu Anadolu Bölgesindeki sınır illerinden biri olup, Türkiye-İran sınırındaki Gürbulak Sınır Kapısına kadar uzanan E-80 karayolu üzerinde bulunmaktadır. Bütün Karadeniz yöresinin, özellikle Trabzon limanının

İran'la olan bağlantısını sağlayan yol güzergahında bulunması Ağrı'nın önemini artırmaktadır.

Türkiye yüzölçümünün %1.4'ünü kaplayan ilin coğrafi yapı itibariyle %45.92'si dağlık, %7.48'i tepe ve yayla, %18.12'si ovalık ve %28.48'i ise yamaç araziden oluşmaktadır. İl arazisinin kullanım açısından dağılımına baktığımızda; %29.40'ının tarım arazisi, %15.80'inin yayla arazisi, %50'sinin çayır ve mer'a arazisi ve %4.80'inin ise tarım dışı araziden oluştuğu görülmektedir. Bu yapısı itibariyle hayvancılığa müsait bir yapı arz etmektedir.

Ağrı iklim bakımından Türkiye'nin en karasal ve sert iklim bölgesinde yer almaktadır. Bu iklim özellikleri ilin bitki örtüsü, hayvan varlığı, bölge ekonomisi ve ulaşımı üzerinde önemli etkilerde bulunmaktadır. Alternatif iş imkanları olmadığından nüfusun çoğunluğu tarım sektöründe yoğunlaşmıştır. Ancak il tarımında da iklimden dolayı ürün yetiştirme devresinin kısalığı, arazi yapısının dağlık ve engebeli oluşu ve tarımsal mekanizasyon eksikliği gibi nedenlerle verim düşük olmakta ve ilden göç önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. İlin nüfus yoğunluğu 41 kişi/km² olup 81 kişi/ km² olan Türkiye genel nüfus yoğunluğunun yarısı seviyesindedir.

5.1.2. Demografik Durum

1997 Genel Nüfus Tespit Sonuçlarına göre Ağrı nüfusu 466.058 kişi olup %46.8'i şehirlerde, %53.2'si köylerde yaşamaktadır. Şehirlerde yaşayan nüfus daha ziyade Merkez ilçe, Doğubeyazıt ve Patnos ilçelerinde yoğunlaşmıştır. Nüfusun büyük kısmının kırsal kesimde yaşıyor olması il ekonomisinde tarımsal faaliyetlerin önemli bir uğraş olmasını doğurmaktadır. Nitekim iktisadi faal nüfusun sektörler itibariyle

dağılımında tarım ve hayvancılık sektörü %76.38 gibi büyük bir paya sahiptir. Bu oran Bölge için %71.93 ve Türkiye geneli için %55.66'dır. İlde sanayi sektöründe çalışanların oranı ise %2.97 gibi küçük bir orana sahiptir. Yine Bölge için bu oran %3.98, Türkiye geneli için ise %12.80'dir.

5.1.3. Altyapı imkanları

Ağrı ili altyapı imkanları açısından ele alındığında, teknik altyapı (ulaşım, haberleşme, enerji, sulama) açısından kısmen yeterli ve sosyal altyapı (eğitim, sağlık, kültür) açısından ise önemli altyapı eksikliklerinin olduğu görülmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi ilin sınır şehri olması ve İran'a giden uluslar arası transit yolunun ilden geçmesi nedeniyle yoğun bir karayolu trafiğine sahiptir. Miktar açısından yeterli olan bu ulaşım ağının kalite açısından sürekli desteklenmesi gerekmektedir. İl 1996 sonu itibariyle havayolu trafiğine açılmıştır. Demiryolu ulaşım imkanı ise henüz bulunmamaktadır.

İl telekomünikasyon imkanlarından yeterince yararlanmaktadır. İçme suyu imkanlarına baktığımızda, il ve içe köylerindeki toplam 929 yerleşim ünitesinden 458'inin suyunun yeterli, 265'inin suyu yetersiz ve 205'inde ise su bulunmadığı görülmektedir. İl genelindeki tüm köy ve mezralar elektrik enerjisinden yararlanmakta olup mevcut şebekenin nicelik ve niteliğine ilişkin yatırımlar devam etmektedir.

İlde sulanan tarım alanlarının artırılmasına yönelik olarak Yazıcı Barajı ve Ova Sulaması inşaatı devam etmektedir. Patnos Şekerova ve Murat barajları ise proje

kapsamındadır. Bu barajların biran önce hayata geçirilmesi ilin gerek bitki örtüsü, gerekse iklimi üzerinde olumlu etkileri olabilecektir.

Ağrı ili sosyal altyapı açısından incelendiğinde daha büyük eksiklikler ortaya çıkmaktadır. Eğitim imkanları açısından ilin oldukça alt seviyelerde olduğu görülmektedir. İlde 6 yaş ve üzeri nüfus içerisinde okuma-yazma bilenlerin oranı %56.30 (kadın nüfus için %38.72, erkek nüfus için %73.68) gibi düşük bir seviyede olup, Doğu Anadolu Bölgesi için bu oran %68.16 ve Türkiye geneli için ise %80.46'dır. İlde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı eğitimin her kademesinde gerek bölge gerekse Türkiye ortalamasının üstündedir.

İlde halen Erzurum Atatürk Üniversitesine bağlı 4 yıllık eğitim veren Eğitim Fakültesi ile Sağlık Yüksekokulu bulunmakta olup ilin mevcut sosyal ve kültürel altyapısının gelişiminde olumlu etkilerde bulunmaktadır.

Ağrı ili sağlık hizmetlerinden yararlanma açısından da oldukça yetersiz düzeydedir. 1997 yılı itibariyle ilde yatak işgal oranı %26, onbin nüfusa düşen yatak sayısı 5.4, yatak başına nüfus 1.864 kişi iken; Türkiye genelinde yatak işgal oranı %59.2, onbin nüfusa düşen yatak sayısı 22.1 ve yatak başına düşen nüfus 434 kişidir. Bu kriterler açısından Kalkınmada Öncelikli Yörelere (KÖY) ise onbin nüfusa düşen yatak sayısı 16.6 ve yatak başına düşen nüfus 603 kişidir. İl bu değerler açısından gerek Kalkınmada Öncelikli Yörelere gerekse Türkiye ortalamasının oldukça altındadır.

Ağrı ili kamu yatırım harcamalarının gelişimine, DPT'nin 1998 yılı fiyatlarıyla geriye dönük olarak yaptığı hesaplar ışığı baktığımızda; yıllar itibariyle İle yönelik kamu yatırım harcamalarının gelişiminin düzenli olmadığı görülmektedir. 1990-1997 yılları toplam kamu yatırım harcamaları tutarı 12.761.5 milyar TL. olup, bu tutar Doğu Anadolu Bölgesi yatırım harcamalarının %2.23'ü, KÖY yatırım harcamalarının

%6.4'ü ve Türkiye kamu yatırım harcamalarının onbinde 8'i seviyesindedir. İl 1990-1997 dönemi toplam kamu yatırım harcamaları büyüklüğü sıralamasında Türkiye genelinde 63'ncü sırada, Bölge illeri içerisinde 12'nci sırada yer almıştır.

1997 yılı itibariyle ilde kişi başına kamu yatırım harcaması 4.658.600 TL. olarak gerçekleşirken, Doğu Anadolu Bölgesinde 14.848.380 TL., KÖY'de 12.200.937 TL. ve Türkiye genelinde 33.365.875 TL. olarak gerçekleşmiştir. Ağrı kişi başına kamu yatırım harcaması bakımından Türkiye genelinde 61'nci sırada yer alırken Bölge illeri içerisinde 12'nci sırada yer almıştır.

1990-1997 döneminde Ağrı ili kamu yatırım harcamalarının gelişimi Bölge, KÖY ve Türkiye ile karşılaştırmalı olarak Tablo 61'de verilmiştir.

TABLO 61: 1990-1997 DÖNEMİ KAMU YATIRIM HARCAMALARININ GELİŞİMİ
(1998 Yılı Fiyatlarıyla)

Yıllar	Harcama Tutarı (Milyon TL.)				Pay (%)		
	Türkiye (1)	D. Anadolu. B.(2)	K.Ö.Y.(3)	Ağrı(4)	(4)/(1)	(4)/(2)	(4)/(3)
1990	2.401.441.898	78.435.909	366.429.475	3.568.074	0,15	4,55	0,97
1991	2.385.485.616	67.325.382	273.374.414	1.570.473	0,07	2,33	0,57
1992	2.417.654.722	69.679.452	295.809.991	1.967.806	0,08	2,82	0,67
1993	2.481.152.455	84.367.536	220.484.566	802.200	0,03	0,95	0,36
1994	1.596.604.050	44.429.480	123.350.611	486.458	0,03	1,09	0,39
1995	1.320.520.899	71.819.137	173.425.188	805.807	0,06	1,12	0,46
1996	1.661.411.926	71.591.539	249.761.427	1.389.556	0,08	1,94	0,56
1997	2.097.564.915	83.372.275	276.646.892	2.171.178	0,10	2,60	0,78
1990-1997 Top.	16.361.836.481	571.020.710	1.979.282.564	12.761.552	0,08	2,23	0,64

Kaynak : DPT, İller ve Bölgeler İtibariyle Çeşitli Göstergeler, Şubat 1999

Ağrı ili kamu yatırım harcamaları tutarı 1998 yılı yatırım programına göre 3.456.8 milyar TL.'dir. Yatırım tutarının sektörlere göre dağılımı incelendiğinde; tarımın payının %29 (1.000 milyar TL.), ulaştırma-haberleşme sektörünün payının %19 (668.3 milyar TL.), eğitimin payının %17 (590 milyar TL), sağlığın payının %6 (221 milyar TL.), turizmin payının %3 (100 milyar TL.), konut sektörünün payının %2

(61.7 milyar TL.) ve diğer sektörlerin payının %24 (815.8 milyar TL.) olduğu görülmektedir. 1998 yılı yatırım programında İle yönelik madencilik, imalat ve enerji sektörlerine ilişkin herhangi bir yatırım öngörülmemiştir.

5.1.4. Tarımsal Yapı ve Hayvancılık

Daha önce de ifade edildiği üzere; Ağrı'daki en önemli faaliyet kolu tarımdır. İl nüfusunun %76.38 gibi büyük bir kısmı tarım sektöründe çalışmakta olup, İl topraklarının %29.40'ı tarım arazisi ve %66'sı da yayla, çayır ve mer'a arazisi olarak kullanılmaktadır. Ağrı'daki tarımsal işletmelerin %4.2'si yalnız bitkisel üretim, %16'sı yalnız hayvancılıkla uğraşırken, %79.8'i bitkisel üretim ve hayvancılığı birlikte yürütmektedir.

Tarla ürünleri üretimi İl bitkisel ürünler üretiminin en önemli kalemidir. Tarla ürünleri üretim değeri içinde ise %74 pay ile tahıllar, %16.5 pay ile şeker pancarı önem taşımaktadır. Ancak tarımda hektar başına düşen verim açısından il değerleri tahıllar, baklagiller ve yumru bitkilerde Bölge verimlilik ortalamasının üstünde, Türkiye verimlilik ortalamalarının ise oldukça altındadır.

İl tarımında ağırlık küçükbaş olmak üzere hayvancılık daha ön plana çıkmaktadır. İl koyun varlığı Bölge koyun varlığının %16.02'sini, Türkiye koyun varlığının %4.79'unu ve yine il sığır varlığı Bölge sığır varlığının %9.65'ini, Türkiye sığır varlığının %1.95'ini oluşturmaktadır. Ağrı ili hayvancılığında sağılan ve kesilen hayvanların verim durumu ise; il süt verimlerinde manda hariç Bölge ve Türkiye verim ortalamalarının altında, il et verimlerinde ise sığır hariç Bölge ve Türkiye verim ortalamalarının üstündedir. "***İlde Hayvansal Üretimi Geliştirmede Etkili Olan Faktörler ve Öneriler***" Ek 1'de verilmiştir.

İl tarım hasılasının İl GSYİH'sına olan katkısı oldukça önemli bir düzeydedir. 1997 yılı itibariyle cari fiyatlarla il tarım hasılasının İl GSYİH'sı içindeki payı %40.2'dir. Yine İl tarım hasılasının Doğu Anadolu Bölgesi tarım hasılası içindeki payı %7.75 ve Türkiye tarım hasılası içindeki payı ise binde 5.1 seviyesindedir.

5.1.5. Sanayi

Ağrı ili sanayi açısından yeterince gelişmemiştir. Sınırlı sayıdaki mevcut tesisler tarım ve sanayi potansiyeline dayalı olarak özellikle kamu sektörü tarafından kurulmuştur. Ancak bu tesisler de, Şeker fabrikası hariç, dayalı oldukları potansiyele paralel olarak girdi, finansman ve pazar gibi çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Özel sektöre ait birkaç girişim de il sanayiini canlandırmaya yetmemiştir. 1990 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre il iktisaden çalışan nüfusunun %2.97 gibi oldukça küçük bir oranı sanayi sektöründe çalışmaktadır.

İlde sanayiinin sağlıklı altyapısını oluşturan küçük Sanayi Siteleri (KSS) ve Organize Sanayi Bölgeleri de (OSB) yeterince gelişmemiştir. Halen Ağrı ve Doğubeyazıt KSS il sanayicisine hizmet vermekte olup, Eleşkirt ve Patnos KSS'leri ise plan aşamasındadır. 1991 yatırım programıyla gündeme gelen Ağrı OSB'nin ise altyapı ihale çalışmaları devam etmektedir. Bu yatırımlarının biran önce hayata geçirilmesi il sanayisine büyük ivme kazandıracaktır. "**İlde Sanayi Üretimini Geliştirmeye Etkili Olan Faktörler ve Öneriler**" EK 2'de verilmiştir.

Ağrı sanayi hasılasının İl GSYİH'sına olan katkısı (cari fiyatlarla) %2.7 gibi küçük orandadır. İl sanayi hasılasının Doğu Anadolu Bölgesi sanayi hasılası içindeki payı binde 8.2 ve Türkiye sanayi hasılası içindeki payı ise onbinde 2 seviyesindedir.

5.1.6 Turizm

Ağrı ili tarihi ve kültürel değerleri yanında, doğal güzellikleri ve kış sporları açısından da turizm açısından uygun özellikler taşımaktadır. Diyadin ilçesindeki termal kaplıcaların çeşitli rahatsızlıklara iyi geldiği bilinmektedir. Buralardaki mevcut tesisler halen ihtiyaca cevap verebilecek düzeyde değildir. Son yıllarda Ağrı Valiliği sanayi tesisleri yanında turizm amaçlı tesislere de el atmıştır. Bunlardan birisi termal amaçlı Diyadin Termal Turizm ve Otelcilik ve diğeri de kış sporlarına yönelik olarak Eleşkirt Kış Sporları Turizm ve Otelcilik tesisleridir. Bu tesislerin yörenin turizm potansiyelinin değerlendirilmesi açısından büyük katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

5.1.7. Bankacılık

Ağrı'da bankacılık daha yoğun olarak Merkez ilçe ve Doğubeyazıt ilçelerinde faaliyet alanı bulmaktadır. Diğer ilçelerde birer tane Ziraat Bankası şubesi faaliyet göstermektedir. Halkın bankacılık hizmetlerinden yararlanma düzeyi oldukça düşüktür.

1998 yılı itibariyle; ilde kişi başına düşen banka mevduatı 32.961.563 TL., kişi başına düşen banka kredisi 7.505.504 TL. olup kredi/mevduat oranı %22.8'dir. Ağrı ili, Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde kişi başına düşen banka mevduatı açısından 11'nci, kişi başına düşen banka kredisi açısından 13'ncü sırada yer almıştır. Kişi başına düşen banka mevduatı ve banka kredisi Bölge ve Türkiye geneli ile karşılaştırıldığında; Ağrı ili kişi başına düşen banka mevduatının Bölge rakamının %55'i, Türkiye rakamının %9.5'i ve Ağrı ili kişi başına düşen banka kredisinin Bölge

rakamının %28'i, Türkiye rakamının ise %3.8'i seviyesinde olduğu dikkat çekmektedir.

5.1.8. Teşvik Durumu

Bir ülkede yatırımların özendirilmesinde uygulanan teşviklerden en önemlisi yatırım teşvik tedbirleridir. Devlet bölgeler ve/veya iller arasındaki gelişmişlik farkını gidermek amacıyla illere farklı yatırım teşvikleri uygulamaktadır. Yine, Devlet belirli sektörlerin ülke içinde gelişmesini sağlamak amacıyla, gelişmesini istediği sektörlerle (özel önem taşıyan sektörlerle) farklı teşvik tedbirleri uygulamaktadır.

Yatırımların özendirilmesinde uygulanabilecek Devlet Yardımları açısından Ağrı ili Kalkınmada Öncelikli Yörelere listesinde yer almaktadır. Ayrıca 4325 sayılı Kanun kapsamındaki Olağanüstü Hal Bölgesindeki iller içerisinde yer almıştır. Böylece, Ağrı'da yapılacak tüm yatırımlar teşvik belgesine bağlanmak şartıyla devlet yardımlarından ve Olağanüstü Hal Bölgesine tanınan diğer teşvik uygulamalarından azami ölçüde yararlanabilecektir. Teşvik belgesi kapsamındaki yatırımların finansmanında uygulanabilecek asgari öz kaynak oranı ise, kalkınmada öncelikli yörelerde dolayısıyla Ağrı ilinde yapılacak yatırımlarda %20'dir.

1991-1999 döneminde Ağrı iline verilen yatırım teşvik belgelerinin sayısı, toplam yatırım tutarı ve istihdam durumu Türkiye ve Doğu Anadolu Bölgesi ile karşılaştırmalı olarak Tablo 61'de verilmiştir.

TABLO 61 : YILLAR İTİBARIYLA TÜRKİYE, DOĞU ANADOLU BÖLGESİ VE AĞRI İLİNE VERİLEN YATIRIM TEŞVİK BELGELERİNİN DAĞILIMI

Y I L L A R	TÜRKİYE			DOĞU ANADOLU BÖLGESİ			AĞRI		
	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Yatırım Tutarı (Milyar TL)	İstihdam (Kişi)	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Yatırım Tutarı (Milyar TL)	İstihdam (Kişi)	Belge Sayısı (Adet)	Toplam Yatırım Tutarı (Milyar TL)	İstihdam (Kişi)
1991	1.770	98.121	171.477	186	2.825	9.245	9	30	250
1992	1.545	146.467	112.276	41	2.219	2.260	2	13	45
1993	3.032	651.445	496.197	70	6.224	4.177	1	28	0
1994	1.402	383.569	91.783	39	22.244	3.004	1	39	58
1995	4.954	3.284.849	374.945	73	78.110	9.975	1	178	350
1996	5.032	3.158.693	272.231	112	50.775	5.874	3	173	47
1997	5.152	3.816.375	336.212	121	71.118	8.747	7	2.205	414
1998	4.307	4.239.858	289.145	178	117.809	11.325	11	7.384	475
1999*	2.695	4.250.534	179.623	114	97.391	6.821	8	7.395	431
1991-1999*	29.889	20.029.911	2.323.889	934	448.716	61.428	43	17.445	2.070

*Türkiye ve Bölge 30 Kasım 1999, Ağrı 31 Aralık 1999 itibarıyla

Kaynak : Hazine Müsteşarlığı

Tablodan da görüldüğü gibi yıllar itibarıyla Ağrı'da yatırım yapmak amacıyla alınan teşvik belgesi sayısı gerek Bölge gerekse Türkiye içerisinde önemsiz bir seviyededir. 1991-1999 döneminde İlde alınan belge sayısı 43 adet olup, toplam yatırım tutarı itibarıyla Doğu Anadolu Bölgesinin %3.9'unu ve Türkiye'nin ise onbinde 8.7'sini oluşturmuştur.

5.1.9. Sosyo-Ekonomik Durum

Ağrı ili sabit fiyatlarla 1998 yılı GSYİH'sı 155.552 milyon TL. olup Doğu Anadolu Bölgesi GSYİH'sına olan katkısı %4.09 ve Türkiye GSYİH'sına olan katkısı ise %1.3'dür. İl, GSYİH büyüklüğü açısından Türkiye genelinde 72'nci sırada yer almıştır.

Ağrı GSYİH'sına sektör payları itibarıyla baktığımızda tarımın payının önemli olduğu görülmektedir. Sektör dağılımlarına imkan veren 1997 yılı GSYİH verilerine

göre; Ağrı ili sabit fiyatlarla GSYİH'sı içerisinde en fazla payı %47.5 ile tarım sektörü alırken, sanayi sektörünün payı %3.8 olmuştur.

Kişi başına düşen gelir düzeyi açısından baktığımızda ise; Ağrı ili kişi başına düşen GSYİH rakamının her dönemde Bölge ve Türkiye genelinin oldukça altında yer almıştır. 1998 yılı itibariyle Ağrı ili kişi başına düşen GSYİH rakamı 827 \$ olup Doğu Anadolu Bölgesi ve Türkiye sıralamasında sonuncu sırada yer almıştır.

DPT'nin yapmış olduğu sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında Ağrı ili 76 il içerisinde 74'ncü sırada ve beşinci derecede gelişmiş iller grubunda yer almıştır. İlçeler itibariyle incelendiğinde ise; Merkez ilçenin 858 ilçe içerisinde 352'nci, il genelinde birinci ve Diyadin ilçesinin 858 ilçe içerisinde 844'ncü ve il genelinde sonuncu olduğu görülmektedir.

5.2. Yatırım Ortamını İyileştirmek İçin Alınması Gereken Diğer Önlemler

Bir ülkede yatırımların özendirilmesinde uygulanan teşviklerden en önemlisi yatırım teşvik tedbirleridir. Devlet bölgeler ve/veya iller arasındaki kalkınmışlık farkını gidermek amacıyla farklı illere farklı yatırım teşvikleri sağladığı gibi, aynı zamanda belirli sektörlerin gelişmesini teşvik etmek amacıyla da o sektörlerle yönelik olarak farklı destek unsurlarını uygulamaktadır. Yatırım projelerinde uygulanabilecek teşvik tedbirleri daha sonra EK 3'de "*Yatırımlarda Devlet Yardımları*" başlığı altında incelenmiştir.

Yatırımların özendirilmesinde yatırım teşvik tedbirlerinin yanı sıra önemli sayılabilecek diğer teşvik unsurları arasında; Organize Sanayi Bölgesinin kurulması, Serbest Bölgenin oluşturulması, kara, hava ve deniz yolu ulaşımının sağlanması,

altyapı yatırımlarının yeterli düzeye getirilmesi vb. gibi uygulamalar da yer almaktadır.

Organize Sanayi Bölgesi (OSB); birbiriyle işbirliği halinde üretim yapan orta ve küçük ölçekli işletmelere planlı bir alanda ve ortak altyapı hizmetlerinden yararlanarak daha kolay ve ucuz üretim yapma olanağı veren bir sistemdir. Bu nedenle, bu bölgeler sınai yatırımların teşvik edilmesinde, planlı sanayi yerleşiminin sağlanmasında, düzenli şehirleşme ve istihdamın geliştirilmesinde etkili bir kalkınma aracı olarak kullanılmaktadır. Başlı başına bir teşvik unsuru olan Organize Sanayi Bölgelerinde yapılan (ve/veya yapılacak) yatırımlara bazı ek teşvikler de sağlanmaktadır.

Altyapı tesislerinin genellikle yüksek yatırım harcamaları gerektirmesi nedeniyle, bu yatırımların bizzat teşebbüs tarafından gerçekleştirilmesi mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla belirli bir bölgede (örneğin Organize Sanayi Bölgesinde) altyapı tesislerinin yeterli derecede mevcut olması önemli bir kuruluş yeri avantajıdır. Ayrıca belirli bir konuda altyapı tesislerinden faydalanabilme düzeyi, buraya yerleştirilecek ölçek büyüklüğünün (özellikle üst kapasite sınırı olarak) belirlenmesinde önemli bir faktör olarak değerlendirmeye dahil edilmelidir.

Organize Sanayi Bölgelerinde aynı veya farklı sektörlerdeki birçok işletmelerin toplanması sonucunda yatay ve dikey uzmanlaşmaya gitmek ve işletmeler arası işbölümü derecesini artırmak için uygun şartlar ortaya çıkmaktadır. Aynı bölgede toplanmış aynı sektöre dahil işletmeler arasında işbirliğine giderek tek tek işletmelerin ürün programlarını daraltmaları yanında (yatay uzmanlaşma), artan girdi ve hizmet talebini karşılamak üzere uygun ölçekli birçok yan sanayi ve hizmet işletmelerinin bu bölgede faaliyet göstermeleri mümkün olur. Ayrıca aynı veya farklı

sektörlerdeki işletmeler arası işbölümü derecesini artırarak işletmelerin üretim derinliklerinin azaltılması yoluna gidilebilir (dikey uzmanlaşma).

Gerek sanayi sektöründe gerekse hizmetler sektöründe yatırımların ivme kazanmasında önemli olan bir diğer unsur ulaşım imkanlarının çeşit ve nitelik bakımından yeterli düzeyde olmasıdır. Ulaşım şebekesinin ve burada kullanılabilen taşıma araçlarının nitelikleri de taşıma maliyetini belirleyen önemli bir faktördür. Ulaştırma teknolojisindeki gelişmelerin bir neticesi olarak gerek taşıma maliyetinin düşürülmesi ve gerekse taşıma süresinin kısaltılması sonucunda, önceleri en önemli kuruluş yeri faktörü olan taşıma maliyetinin nispi önemi azalmaktadır.

5.3. Yörenin Altyapısını ve Ekonomisini Geliştirmeye Yönelik Çalışmalar

İlin sağlıklı bir altyapıya kavuşturulması ve ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda kalkınmasına yönelik olarak yürütülmekte olan kamu yatırımlarının son durumu Tablo 62'de verilmiştir.

TABLO 62: AĞRI İLİ 1999 YILI KAMU YATIRIMLARI (Milyon TL)

İşin Adı	İşin Yeri	Başlama-Bitiş Tarihi	Proje Bedeli	Program Yılı Ödeneği	1999 Dahil Yapılan Toplam Harcama	Genel Gerçekleşme	
						Nakdi (%)	Fiziki (%)
8 Daireli İlçe Tarım Lojmanı	Patnos	1991-1999	122.000	5.700	6.000	4.9	65
8 D.İ.T.L. İkmal İnşaatı	Diyadin	1991-1999	76.000	7.600	25.829	40.0	100
8 D.İ.T.L. İkmal İnşaatı	Doğubeyazıt	1991-1999	102.000	7.600	23.820	23.4	100
150 Yataklı Dev.Hst.İkm.İnş.	Ağrı-Merkez	1993-2001	1.765.400	47.500	78.745	4.5	20
30 Yat. Dev.Hst. ve 10 D. Ljm.	Eleşkirt	1993-2000	565.900	42.750	194.792	34.4	78
50 Yat. Dev.Hst. ve 10 D. Ljm	Patnos	1993-1999	673.000	42.750	401.573	60.0	80
30 Yat. Dev.Hst. ve 10 D. Ljm	Taşlıçay	1993-1999	340.000	52.250	209.108	61.5	94
30 Yat. Dev.Hst. ve 10 D. Ljm	Hamur	1991-2000	318.200	33.250	48.697	15.3	20
Ürküt köy tipi Sağlık Ocağı	Patnos	1994-2000	70.552	5158	İhale Talimatı Beklenilmekte.		
Verem Savaş Dispanseri	Patnos	1993-2000	84.800	950	İhale Talimatı Beklenilmekte.		
Merkez Hükümet Konağı İnşa.	Ağrı-Merkez	1993-1999	715.665	47.500	149.025	20.8	36
Aydıntepe J. Krk. ve Tes.İ.İnş.	Eleşkirt	1992-1997	73.835	12.600	34.225	46.4	95
Suvar J. Krk. ve Tes.İ.İnş.	Tutak	1992-1999	36.793	36.000	1.020	2.8	90
Kültür Merkezi	Ağrı-Merkez	1993-2001	1.000.400	7.000	55.087	5.5	10
Kültür Merkezi İkmal İnşaatı	Doğubeyazıt	1977-2000	410.880	215.000	89.480	21.8	84
1000 Kişilik Öğrenci Yurdu	Ağrı-Merkez	1996-2000	1.044.000	600.000	1.559.000	149.3	90
Yazıcı Barajı ve Tesisleri	Ağrı-Merkez	1994-2000	14.144.978	666.000	3.349.604	23.7	46
Yazıcı Barajı Ova Sulaması	Ağrı-Merkez	1997-2002	29.467.429	465.000	466.667	1.6	2
Kağızman Tuzluca ayr.-Ağrı k.	Ağrı-İğdir-K	1997-2001	6.226.000	233.000	503.000	8.1	2
Ağrı-Taşlıçay-Diyadin Kryolu.	Ağrı	1998-2001	8.664.000	1	1.000	TCK İhalesi Gerek	
Diyadin ayr.-Doğubeyazıt Kry.	Ağrı	1996-2000	5.868.000	495.000	1.195.000	20.4	68
Erzurum-Ağrı Bitümlü krş.kry.	Erzrm-Ağrı	1999-2005	33.212.000	1	-	TCK İhalesi Gerek	
Merkez İçme suyu	Ağrı-Merkez	1987-1999	1.543.000	246.000	1.418.600	91.9	75
İçme suyu projesi	Patnos	1993-2001	3.600.000	252.000	1.529.900	42.5	60
İçme suyu projesi	Hamur	1996-1999	380.000	66.000	328.300	86.4	100
İçme suyu projesi	Eleşkirt	1997-2001	1.726.000	220.000	325.500	18.9	30
İçme suyu projesi	Tutak	1998-2000	600.000	150.000	323.000	53.4	30
Kanalizasyon Arıtma Tesisi	Ağrı-Merkez	1986-2001	6.435.000	1	2.941.000	45.7	-
Kanalizasyon Şebekesi	Doğubeyazıt	1992-2001	5.000.000	1	283.000	5.7	90
Kanalizasyon Şebekesi	Eleşkirt	1993-2001	2.860.000	240.000	37.000	1.3	10
Kanalizasyon Şebekesi	Patnos	1993-2001	5.720.000	461.000	1.161.000	20.3	40
Kanalizasyon Şebekesi	Tutak	1993-2002	2.660.000	165.000	141.000	5.3	10
Ağrı Turistik Otel Yapımı	Ağrı-Merkez	1993-1999	482.500	137.500	385.300	79.9	90
Ozanlar K.520 Öğr.cilik YİBO	Ağrı-Merkez	1996-1999	1.137.096	700.000	970.564	85.3	90
Cumaçay 520 Öğr.cilik YİBO	Ağrı-Merkez	1998-2000	1.242.351	200.000	274.966	22.1	40
520 Öğrencilik YİBO	Patnos	1996-2000	1.458.884	700.000	1.284.030	88.0	85
520 Öğrencilik YİBO	Hamur	1998-2000	1.242.351	200.000	250.062	20.1	30
520 Öğrencilik YİBO	Taşlıçay	1998-2000	1.242.351	207.378	449.224	36.2	70
Dedeli 300 Öğrencilik YİBO	Patnos	1998-2000	866.457	176.853	250.679	28.9	45
15 Nisan 16 Derslikli İlköğ. O.	Ağrı-Merkez	1998-2000	268.682	105.974	142.323	52.9	65
M.A.Ersoy 16 Derslikli İÖ. O.	Ağrı-Merkez	1998-2000	268.682	118.551	156.333	58.2	65
100. Yıl 16 Derslikli İlköğ. O.	Ağrı-Merkez	1998-2000	268.682	74.980	107.308	39.9	70
Göl Mh. 16 Derslikli İlköğ. O.	Diyadin	1998-2000	268.682	53.556	93.456	34.8	50
Osmangazi 16 Derslikli İÖ. O.	Hamur	1998-2000	268.682	70.000	86.326	32.1	50
Yeşilçimen Mh. 16 D.İlköğ. O.	Patnos	1998-2000	268.682	52.015	64.124	23.9	50

TABLO 62'nin Devamı

İşin Adı	İşin Yeri	Başlama-Bitiş Tarihi	Proje Bedeli	Program Yılı Ödeneği	1999 Dahil Yapılan Toplam Harcama	Genel Gerçekleşme	
						Nakdi (%)	Fiziki (%)
Aş.Köpkıran Ky. 12 D.İÖ. O.	Ağrı-Merkez	1998-2000	135.616	100.000	100.902	74.4	65
Dorukdibi Ky. 12 D. İÖ. O.	Tutak	1998-2000	135.616	67.420	112.374	82.7	65
60. Yıl 8 Derslikli İlköğ. O.	Ağrı-Merkez	1998-2000	116.319	50.000	43.198	37.1	40
Karabulak 300 Ö.P.+12D.İÖ.O.	Doğubeyazıt	1998-2000	461.350	200.000	234.612	50.9	60
Aktepe K.300 Ö.P.+12D. İÖ.O.	Patnos	1998-2000	461.350	154.747	188.956	40.9	35
Suluçam 300 Öğencilik Pansiyon	Doğubeyazıt	1998-2000	325.731	130.107	160.394	49.2	40
Doğansu 300 Öğencilik Pansiyon	Patnos	1998-2000	325.731	50.668	77.660	23.8	35
Endüstri Meslek Lisesi	Eleşkirt	1997-1998	99.725	45.000	66.000	66.2	45
3. Kısım Elektrik Şebekesi	Ağrı-Merkez	1987-1999	2.364.719	110.000	1.466.841	62.0	70
Elektrik Şebekesi	Doğubeyazıt	1987-1999	803.686	70.000	387.935	48.3	75
Elektrik Şebekesi	Patnos	1987-1999	861.608	70.000	598.613	69.5	56
Elektrik Şebekesi	Diyadin	1992-1999	27.572	20.000	27.572	-	76
Elektrik Şebekesi	Eleşkirt	1992-1999	61.446	90.000	136.448	222.1	51
Elektrik Şebekesi	Hamur	1992-1999	22.572	-	7.572	33.5	1
Elektrik Şebekesi	Taşlıçay	1992-1999	15.000	13.833	84.662	564.4	78
Elektrik Şebekesi	Tutak	1992-1998	27.572	70.000	77.572	281.3	80
Köy Yolları Asfalt Kaplama	20 köy-4 km	1999-1999	110.000	110.000	88.000	80	50
Köy Yolları Stabilize Kaplama	96 köy-40 km	1999-1999	150.000	150.000	117.000	78	75

Kaynak: Ağrı İl Planlama Müdürlüğü

6. ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ DEĞERLENDİRME KRİTERLERİNE GÖRE SINIFLANDIRILMASI

6.1. Değerlendirme Kriterleri

Ağrı ili için önerilen yatırım konularının değerlendirilmesinde; tarım ve sanayi sektörüne yönelik olmak üzere iki ayrı değerlendirme kriteri uygulanmıştır.

Tarım sektörü için önerilen yatırım konuları; *Pazar Olanakları, Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık, Taşıma, İşgücü, Enerji, Yakıt ve Su, Arazi Durumu, Sosyal ve Kültürel Çevre, İklim Koşulları, Özendirme Önlemleri ve Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı ve Finansman Olanakları* olmak üzere 10 faktör üzerinden değerlendirilmiştir.

Sanayi sektörü için önerilen yatırım konuları ise; *Pazar Olanakları ve Yakınlık, Yardımcı Malzeme ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık, Taşıma, İşgücü, Enerji ve Yakıt, Su, Arazinin Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti, Sosyal ve Kültürel Çevre, İklim Koşulları, Artıkların Atılması, Özendirme Önlemleri, Yan Sanayiye Yakınlık, Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Personelin Sağlanması, İletişim İmkanları, Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı, Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizmetlerinden Yararlanma ve Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)* gibi 16 faktör üzerinden değerlendirilmiştir.

Her yatırım konusu için toplam faktör puanı; 1-3 arası faktör ağırlıkları ile söz konusu yatırım göz önünde bulundurularak 1-10 arası verilen puanların çarpılması sonucu oluşan rakamların toplamından oluşmaktadır.

Ayrıca önerilen yatırım konuları kendi içlerindeki görece üstünlüklerini yansıtmak üzere üç grupta değerlendirilmiştir;

A Grubu: Gerek talep-pazar-kaynak, gerekse yatırım boyutları, karlılık ve risk derecesi bakımından sorunlu bulunmadığı düşünülen girişim alanlarını kapsamaktadır.

B Grubu: Bölgesel olanaklar ve hazırlık derecesine göre birinci gruptaki yatırımlar gibi sorunsuz konular olarak düşünülmeyle birlikte kuruluş yeri, pazarlama, kapasite, işgücü vb. unsurlar açısından daha ayrıntılı çalışmayı gerektiren girişim alanlarını kapsamaktadır.

C Grubu: Bölge ve ülkenin gereksinim duyabileceği, girdi çıktı değerlendirilmesi bakımından anlamlı potansiyel gösteren yatırım alanlarıdır. Ancak, bölgede belirli bir altyapı ile ekonomik oluşum ve gelişmelere bağlı olarak öteki gruplara oranla daha ciddi hazırlık dönemi gerektiren girişim alanlarını kapsamaktadır.

Buna göre,

Tarım Sektörü için;

Sanayi Sektörü için;

0 – 120 arası puan C Grubu

0 – 150 arası puan C Grubu

121 – 160 arası puan B Grubu

151 – 200 arası puan B Grubu

161 – 200 arası puan A Grubu

201 – 250 arası puan A Grubu

yatırım konularını ifade etmektedir.

6.2. Uygun Yatırım Konuları

Ağrı ili bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sanayiinin gelişmesini engelleyecek bir çok olumsuz unsur ortaya çıkmaktadır. Bu unsurlar; ilin coğrafi konumu, rakımının yüksekliği, ağır iklim koşulları, sanayii hammaddesi olarak kullanılabilir doğal kaynaklara sahip olmaması, büyük ve sanayileşmiş merkezlere dolayısıyla da büyük üretim ve tüketim merkezlerine uzak olması ve iç tüketimde gerek nüfus yoğunluğunun azlığı gerekse satın alma gücünün düşük olması sebepleri ile yaşanabilecek pazarlama zorlukları vb.dir. Tüm bu faktörler değerlendirildiğinde ilin ekonomik alanda en büyük ve en önemli imkanının hayvancılık ve tarımsal faaliyetler olduğu sonucunu doğurmaktadır. Nitekim, ildeki mevcut tesislerin çoğunluğu tarım ve hayvancılığa dayalı olarak gelişmiştir (Et, süt, yem, deri işleme vb.). Ağrı için uygun yatırım konuları önerilirken, öncelikle hammadde ve finansman ihtiyacı gibi nedenlerle kapasitelerinin oldukça altında çalışan mevcut tesislerin altyapısını tamamlayacak yatırımlar düşünülmüştür. Söz konusu bu yatırımların başında da özellikle yöre iklimine uygun, verimliliği yüksek kültür ırkı büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık yatırımları ön plana çıkmaktadır.

Ön araştırmalar ve gerek Ağrı'daki ilgililerle gerekse sektör uzmanlarıyla yapılan görüşmeler sonucunda Ağrı'ya yönelik olarak 19 adet yatırım konusu önerilmiştir. İl için önerilen yatırım konuları aşağıda verilmektedir.

6.2.1. Doğal Kaynak Potansiyelini Değerlendirmeye Yönelik Yatırımlar

Ağrı'da doğal kaynak potansiyelini meydana getiren hayvancılık, bitki örtüsü ve termal kaynaklara dayalı olarak yapılabileceği öngörülen yatırım konuları aşağıdaki gibidir.

Tarım ve Hayvancılık Sektöründe Yapılabilecek Yatırımlar

Türkiye nüfusunun yaklaşık %35'i kırsal kesimde yaşamakta ve bu nüfusun yaklaşık beşte dördü geçimini tarımsal faaliyetlerden sağlamaktadır. GSYİH'nın %14.5'ini oluşturan tarım sektörü ayrıca gıda maddeleri talebinin önemli bir kısmını karşılamaktadır.

Türkiye'de hayvancılık sektörünün Milli Gelir içindeki payı %6, kırsal gelirler içindeki payı ise %25 civarındadır. Hayvancılıkta ileri gitmiş ülkelerde ise bu oran %60-80'ler seviyesindedir. Ülkemizde hayvancılığın Milli Gelire olan katkısı ve gelirler içinde aldığı pay dikkate alındığında, bu sektörün önemi ve mevcut potansiyelinin iyi değerlendirilemediği anlaşılmaktadır. Ülkemiz hayvan varlığının çokluğuna rağmen birim başına verimlilik oldukça düşüktür.

Ülkemizde artan nüfusun meydana getirdiği talep ve yükselen sosyo-ekonomik refah düzeyi hayvansal protein üretiminin artırılmasını gerekli kılmaktadır. Aynı zamanda dış pazar potansiyelinin de bulunması hayvancılığın önemini daha da artırmaktadır.

Başlıca hayvancılık faaliyetleri; büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, kümes hayvancılığı, arıcılık ve su ürünleri yetiştiriciliğidir. Hayvansal proteinin dolayısıyla hayvansal üretimin artırılmasında hayvan varlığı yanında, birim hayvandan elde edilen verim de oldukça önemlidir. Hayvansal ürünlerin üretiminde mevcut ihtisaslaşmış işletmelerin miktarının yetersizliği ve daha çok hayvansal ürünlerin üretiminin bitkisel üretimle birlikte yapılması, birim hayvan başına düşen verimi etkilemekte, hayvansal üretim potansiyelinin yeterince değerlendirilmesine olanak vermemektedir. Birim başına verimi etkileyen diğer önemli etkenler ise; hayvanların büyük bir bölümünün düşük verimli yerli ırklardan oluşması, yem üretiminin yetersizliği, yem fiyatları ile ürün fiyatları arasındaki dengesizlik, hastalıklarla

mücadelenin yetersizliği, pazarlama zincirinin uzunluğu ve örgütlenmenin eksikliğidir.

Nüfusunun %53.2'si kırsal kesimde yaşıyan, iktisadi faal nüfusunun %76.38'i tarım sektöründe istihdam edilen Ağrı'nın (sabit fiyatlarla) tarım hasılası toplam il hasılasının %47.5'ini ve Türkiye tarımsal hasılasının ise binde 4.8 gibi küçük bir oranını oluşturmaktadır.

Ağrı'da tarım ve hayvancılık sektöründe verimliği ve üretimi artırmak amacıyla 10 yatırım konusu önerilmiştir. Bu yatırım konuları şöyledir:

- *Arıcılık,*
- *Damızlık süt sığırcılığı,*
- *Et besiciliği,*
- *Et ve yumurta tavukçuluğu,*
- *Kaba yem üretimi,*
- *Kızılağaç, Akasya ve Kavak yetiştiriciliği,*
- *Koyun yetiştiriciliği,*
- *Kültür Cevizi yetiştiriciliği,*
- *Jeotermal seracılık,*
- *Su ürünleri üretimi (Alabalık, Sazan, vb.),*

Seralar, iklime bağlı kalınmadan, bütün yıl boyunca ekonomik olarak bitkisel üretim (sebze, meyve, çiçek) yapılabilen cam, plastik, vb. ışık geçirebilen malzeme ile örtülerek değişik biçimlerde inşa edilen, yüksek sistemli ve tüm iklim elemanlarının denetimine olanak sağlayabilen örtü altı yetiştiriciliği tesisleridir. Türkiye'de, 1996 yılı itibariyle, 35.515 dekar cam ve 338.041 dekar plastik örtü altı olmak üzere toplam 373.556 dekar alanda sera uygulaması yapılmaktadır.

Ağrı için önerilen seracılık modeli; üretimde kalite ve standardizasyonu sağlayabilmek için tüm iklim ve besin elemanları kontrol altında tutulan, ısıtmanın suni kaynaklardan sağlandığı topraksız seracılık modelidir. Sera işletmeciliğini kısıtlayıcı en önemli etmen, bitkinin gelişimine en uygun sıcaklığı sağlamak için katlanılan maliyettir. Ağrı'da mevcut termal kaynaklardan yararlanılarak ısıtma önerilmektedir. Serada üretilmesi uygun olan sebzeyle ilişkin ayrıntılı pazar araştırması yapılmalıdır.

Damızlık süt inekçiliği ve diğer büyükbaş hayvan ve küçükbaş hayvan yatırımları; ildeki mevcut olan hayvan varlığının ıslahı ve dolayısıyla verimlerinin yükseltilmesi amacıyla önerilmiştir. Yöre iklimine uygun kültür ırkı veya melezlerinin tespiti büyük önem taşımaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Hayvancılık Onarım Projesi kapsamında, Ağrı İl Tarım Müdürlüğü tarafından yürütölen ıslah çalışmalarında Simenthal ve Montofon cinsi büyükbaş hayvanların yöre iklimine uyum sağladığı görölmüştür. Küçükbaş hayvan ıslah çalışmalarında ise Merinos cinsi denenmiş, ancak başarılı sonuç alınamamıştır. (Küçükbaş hayvan üretiminde; henüz ölkemizde yeterince tanınmayan bazı gelişmiş yabancı ırklarda, 3 ayda 18 kg yerine 45 kg canlı ağırlığa ulaşmak, yılda bir doğum yerine 1,5'tan fazla doğum yaptırmak, her doğumda tek yavru yerine 2-3 yavru alabilmek, yüksek kaliteli yapağı, et ve süt elde etmek mümkün olabilmektedir.)

Arıcılık ve su ürünleri üretimi faaliyetlerinin, ilin zengin bitki florası ve akarsu kaynaklarında uygun bir ortam bulacağı düşünölmektedir. Yonca, korunga gibi kaba yem bitkileri üretimi ise, yoğun olarak yayla-mera besiciliği şeklinde yürütölen hayvancılıktan kapalı dam besiciliğine geçilmesi yönünde bir adım olarak düşünölmüştür.

İmalat Sanayiinde Yapılabilecek Yatırımlar

Ağrı ilinin doğal kaynak potansiyelini değerlendirmeye ve bu ürünlerin katma değerinin artırılmasına yönelik olarak 3 adet yatırım konusu önerilmiş olup, bu yatırım konuları aşağıdaki gibidir:

- *Atölye tipi el halıcılığı,*
- *Süt işleme tesisi,*
- *Yün iplik üretim tesisi,*

Atölye tipi el halıcılığı olarak önerilen yatırım konusu, butik üretimi olarak tabir edebileceğimiz, piyasa ihtiyaçlarına göre modayı takip eden ve organize olmayan ev üretiminden organize olmuş atölye üretimine geçmeyi amaçlayan bir projedir. Orta ve uzun vadeli olarak ele alınabilecek bu projenin başarı şansı; ihracata yönelik ürün kompozisyonunun tespiti ve geniş çevrelerin katılımını gerektirmektedir.

Süt İşleme Tesisi, anlaşmalı üretici bağlantılarının kurulduğu, süt toplama merkezlerinin organize edildiği ve aynı zamanda minimum hammadde ihtiyacını kendi üretimi ile karşılayabilecek niteliklerde önerilmektedir.

Yün iplik üretim tesisi, özellikle kalın tip yün ipliği (strayhgarn) üretimi için önerilmektedir. Ülkemizde üretilen yünlü ipliklerin %20'si %100 yünden, %80'i yünün suni ve sentetik liflerle çeşitli oranlarda karışımından veya %100 sentetik elyaftan üretilmektedir. 2000 yılı itibariyle, Türkiye yün ipliği üretim kapasitesinin 340 bin ton, yün ipliği üretiminin 290 bin ton ve kapasite kullanım oranının %85 olacağı tahmin edilmektedir. Strayhgarn iplikler kışlık dış giyim, battaniye ve halı üretiminde kullanılmaktadır. Yünlü iplik üretiminde kullanılan temel girdiler, yün ve akrilik elyaftır. İnce yün ipliğinde ağırlıklı olarak ithal elyaf kullanılmakta, kalın yün

ipliğinde ise yerli elyaf veya karışımli elyaf kullanılmaktadır. Ağrı'da kurulması önerilen ve halı ve battaniye üretimine yönelik kalın yün ipliği üretecek olan bir tesiste %100 yerli yün elyaf kullanımı mümkündür. 1997 yılı itibariyle Ağrı ili yapağı üretimi 1.570 ton olup, Bölge üretiminin %11,83'ünü ve Türkiye üretiminin %3,44'ünü oluşturmaktadır.

Turizm Sektöründe Yapılabilecek Yatırımlar

Ağrı'nın turizm açısından değerlendirilebilecek en olumlu yatırım alanları; kış kayak turizmine uygun dağları, termal turizme uygun kaplıcaları ile tarihi ve kültürel değerleridir. Bu değerlerin boyutlarının iyi bir şekilde tespit edilerek altyapı yatırımlarının tamamlanması gerekmektedir. Tarihi, kültürel ve doğal değerlerin yerli ve yabancı turistlerin ziyaretine sunulması amacıyla organize turlar, kış için kış sporları ve kayak merkezine yönelik yatırımlar ve termal dinlenme tesisleri geliştirilebilir. Bu tür yatırımlar için yoğun tanıtım ve organizasyon faaliyetleri önem taşımaktadır.

6.2.2. Talebi Karşılamaya Yönelik Yatırımlar

İlde, doğal kaynak potansiyelinin değerlendirilmesi yanında yurtiçi talebi karşılamaya ve ihracata yönelik olarak, gelişme potansiyeli yüksek olan sektörlere ilişkin yatırımların yapılması da büyük önem taşımaktadır.

T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından ihracatın belirli sektörlere bağımlılıktan kurtarılması ve hedef sektörlerin belirlenmesi anlamında ihracatta özel önem taşıyan 7 ayrı sektöre işaret edilmiştir. Bu sektörler bilgi vermek amacıyla ana başlıklar itibariyle aşağıda özetlenmiştir;

1. **Enformasyon Teknolojisi;** Bilgisayar, ekran, hard-disk, software (yazılım).
2. **Elektrik-Elektronik Ürünleri;** Beyaz eşya, kahverengi eşya, telekomünikasyon (telekomünikasyon kabloları, telefon santralleri, telsiz telefon/telsiz telgraf alıcısı, verici cihazları, transmisyon cihazları, alıcı/verici uydu antenleri, uç cihazlar).
3. **Otomotiv Ana ve Yan Sanayi;** Ana sanayi (kamyonet, otobüs), yan sanayi (dış lastikler, iç lastikler, motor aksam ve parçaları, akümülatörler, ateşleme cihazları, karoseri aksamı, jantlar ve tekerlek aksamı, konteynerler).
4. **Toprak Ürünleri;** Seramik (Karo fayans, Sağlık gereçleri, Ev eşyası), Cam, Porselen eşya.
5. **Kimya Sanayi Ürünleri;** Temizlik malzemeleri (sabun, deterjan, vb.), boya, plastik (high-tech).
6. **Konfeksiyon ve Deri Mamulleri;** Moda ve markalı ürünler.
7. **Gıda Ürünleri;** Dondurulmuş, kurutulmuş meyve ve sebze, konserveler, unlu mamuller (makarna, bisküvi), şekerli mamuller, organik tarım ürünleri.

Sermaye, teknoloji ve kuruluş yeri boyutu daha fazla ön plana çıkan bu sektörlere dikkat çektikten sonra, sektörel talebi karşılamaya yönelik olarak Ağrı ili için önerilen yatırım konuları aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

- **Ayakkabı üretim tesisi,**
- **Çorap üretim tesisi,**
- **Deri konfeksiyon tesisi,**
- **Plastik eşya (poşet, tabak, bardak, bidon, vb.) ve ambalaj malzemesi,**
- **PVC profil doğrama, PVC ve PE boru,**
- **Temizlik Malzemeleri (Çamaşır suyu, sıvı deterjan, çamaşır sodası, tuz ruhu ve şampuan) imalatı,**

Ayakkabı ve Deri konfeksiyon yatırımları; Ağrı Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü öncülüğünde kurulan, ayakkabılık ve giysilik deri üretecek olan Eldesan Eleşkirt Deri ve Yün San.Tic.A.Ş.'nin yatırım açısından bir nevi entegrasyonu şeklinde önerilmektedir. Söz konusu yatırımlar başlangıçta yöre ihtiyacı ve sınır ticaretine yönelik olarak düşük kapasiteli olarak tasarlanabilir.

Çorap üretimi, Temizlik malzemeleri üretimi, PVC doğrama, PVC ve PE boru üretimi ve Plastik eşya gibi yatırım konuları da başta yöre ihtiyacı olmak üzere, yurt içi ve yurt dışı sektörel talebi karşılamaya yönelik olarak önerilmiştir.

6.3. Değerlendirme Kriterlerine Göre Önerilerin Sınıflandırılması

Yörenin doğal, sosyal ve ekonomik koşulları ve potansiyel gelişme eksenleri dikkate alınarak belirlenen 19 yatırım konusunun 9'u A grubunda, 10'u B grubunda yer almaktadır.

A grubu içerisinde bulunan ve sorunsuz yatırım konuları arasında yer alan yatırım konularının 7'si Tarım ve Hayvancılık sektöründe ve 2'si de İmalat Sanayiinde yer almaktadır. B grubundaki belirli koşullara ve ön hazırlıklara bağımlı yatırım konularından 3'ü Tarım ve Hayvancılık sektöründe, 7'si de İmalat Sanayiinde bulunmaktadır.

Ağrı ili ve yöresi için önerilen gerek A, gerek B ve gerekse C grubu yatırım konuları, ön değerlendirme niteliğinde olup uygulanabilirlikleri teknik, ekonomik ve mali yapılabirlik çalışmalarının sonucunda netleşecektir.

Söz konusu yatırım önerilerinin gerçekleşme oranı ise şüphesiz ki, potansiyel yatırımcıların Ağrı ili ve yöresinde yatırım yapmaya motive edilmesine bağlıdır.

Ağrı için önerilen yatırım konularının görece üstünlüklerine göre sınıflandırılması ve önerilen yatırım konularının kuruluş yeri faktörlerine göre değerlendirilmesi Tarım ve Hayvancılık sektörü için Tablo 63’de, İmalat Sanayi için Tablo 64’de ve önerilen yatırım konularının belirlenmiş kurulu kapasitelere göre tahmini yatırım tutarı ve istihdam miktarı da, fikir vermek amacıyla, Tablo 65’de verilmiştir.

TABLO 63 : TARIM VE HAYVANCILIK SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ KURULUŞ YERİ FAKTÖRLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Arıcılık		Damızlık Süt Sığırcılığı		Et Besiciliği		Et ve Yumurta Tavukçuluğu		Jeotermal Seracılık	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	7	21	8	24	7	21	6	18	8	24
2. Yardımcı Malz. Ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18	8	16	8	16	7	14	7	14
3. Taşıma	1	9	9	8	8	8	8	8	8	7	7
4. İşgücü	1	10	10	10	10	10	10	9	9	8	8
5. Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18	9	18	9	18	9	18	9	18
6. Arazi Durumu	3	10	30	10	30	10	30	9	27	8	24
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9	10	10	10	10	8	8	7	7
8. İklim Koşulları	3	8	24	9	27	9	27	6	18	8	24
9. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14	7	14	7	14
10. Toplam Yat.Tut., İşl.Ser.İht.ve Fin. Olanakları	2	9	18	7	14	7	14	7	14	7	14
TOPLAM			172		171		168		148		153
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		<i>A</i>		<i>A</i>		<i>A</i>		<i>B</i>		<i>B</i>	

TABLO 63'ÜN DEVAMI

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Kaba Yem Üretimi		Koyun Yetiştiriciliği		Kültür Cevizi Yetiştiriciliği		Su Ürünleri Üretimi		Akasya, Kavak Yetiştiriciliği	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	9	27	8	24	7	21	8	24	8	24
2. Yardımcı Malz. Ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18	9	18	7	14	8	16	8	16
3. Taşıma	1	9	9	9	9	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	1	10	10	10	10	8	8	9	9	10	10
5. Enerji, Yakıt ve Su	2	9	18	9	18	8	16	9	18	8	16
6. Arazi Durumu	3	8	24	9	27	7	21	9	27	8	24
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9	9	9	7	7	8	8	9	9
8. İklim Koşulları	3	8	24	9	27	6	18	9	27	8	24
9. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14	7	14	7	14
10. Toplam Yat.Tut., İşl.Ser.İht.ve Fin. Olanakları	2	9	18	8	16	8	16	8	16	8	16
TOPLAM			171		172		143		167		161
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		<i>A</i>		<i>A</i>		<i>B</i>		<i>A</i>		<i>A</i>	

TABLO 64 : SANAYİ SEKTÖRÜNDE ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ KURULUŞ YERİ FAKTÖRLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Süt İşleme Tesisi		Yün İplik Üretim Tesisi		Atölye Tipi El halıcılığı		Ayakkabı Üretim Tesisi		Deri Konfeksiyon Üretim Tesisi	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	7	21	8	24	7	21	6	18	6	18
2. Yardımcı Malz. Ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	9	18	8	16	9	18	8	16	8	16
3. Taşıma	1	8	8	9	9	9	9	9	9	9	9
4. İşgücü	2	10	20	8	16	10	20	8	16	8	16
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	9	9	9	9	9	9	8	8	8	8
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	9	9	9	9	9	9	7	7	7	7
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	9	9	8	8	9	9	7	7	7	7
8. İklim Koşulları	1	8	8	8	8	9	9	7	7	7	7
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	9	18	9	18	10	20	8	16	8	16
10. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14	7	14	7	14
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	8	8	7	7	6	6	6	6	6	6
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	8	16	7	14	8	16	7	14	7	14
13. İletişim İmkanları	1	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14	7	14	7	14	7	14	7	14
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	8	8	8	8	8	8	6	6	8	8
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	9	18	9	18	9	18	9	18	9	18
TOPLAM			206		200		218		184		186
Yatırımın Yer Aldığı Göreli Üstünlük Grubu		<i>A</i>		<i>B</i>		<i>A</i>		<i>B</i>		<i>B</i>	

TABLO 64'ÜN DEVAMI

Kuruluş Yeri Faktörleri	Faktör Ağırlığı	Temizlik Malzemeleri Üretim Tesisi		PVC Profil Doğrama PVC ve PE Boru		Plastik Eşya Üretim Tesisi		Çorap Üretim Tesisi	
		Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı	Puan	Faktör Puanı
1. Pazara Yakınlık	3	6	18	7	21	8	24	7	21
2. Yardımcı Malz. Ve Hammadde Kaynaklarına Yakınlık	2	5	10	5	10	6	12	6	18
3. Taşıma	1	7	7	8	8	8	8	8	8
4. İşgücü	2	7	14	7	14	8	16	8	14
5. Enerji, Yakıt ve Su	1	7	7	7	7	7	7	7	7
6. Arsanın Maliyeti, Topoğrafik Yapısı ve İnşaat Maliyeti	1	7	7	7	7	7	7	7	7
7. Sosyal ve Kültürel Çevre	1	8	8	8	8	8	8	8	8
8. İklim Koşulları	1	8	8	8	8	8	8	7	7
9. Çevre Koşullarına Uygunluk	2	6	12	6	12	6	12	8	16
10. Özendirme Önlemleri	2	7	14	7	14	7	14	7	14
11. Yan Sanayiye Yakınlık	1	5	5	5	5	6	6	6	6
12. Üst Düzey Yöneticilerin ve Teknik Pers. Sağlanması	2	6	12	6	12	7	14	7	14
13. İletişim İmkanları	1	8	8	8	8	8	8	8	8
14. Toplam Yatırım Tutarı, İşletme Sermayesi İhtiyacı	2	7	14	6	12	7	14	7	14
15. Finansman İmkanları ve Bankacılık Hizm. Yararlanma	1	8	8	8	8	8	8	8	8
16. Diğer (Güvenlik ve Milli Savunmaya Uygunluk vs.)	2	9	18	9	18	9	18	9	18
TOPLAM			170		172		184		188
Yatırımın Yer Aldığı Görelî Üstünlük Grubu		B		B		B		B	

TABLO 65 : ÖNERİLEN YATIRIM KONULARININ TESPİT EDİLEBİLEN TAHMİNİ KURULU KAPASİTELERİ, YATIRIM TUTARLARI VE İSTİHDAM DURUMU

Sektörler	Kapasite	Toplam Yatırım Tutarı (\$)	İstihdam (Kişi)
TARIM VE HAYVANCILIK			
Akasya, Kavak Yetiştiriciliği	-	-	-
Arıcılık	60 Kovanlık	9.000	2
Damızlık Süt Sığırcılığı	1. yıl 300 Baş/Yıl gebe düve 2. yıl 500 Baş/Yıl gebe düve	2.269.000	30
Et Besiciliği	50 BB/Gün, 250 KB/Gün kesim 1.500 Baş/Dönem besi	2.900.000	60
Et Tavukçuluğu	960.000 Ad/Yıl Etlik Piliç 1.500.000 Ad/Yıl Cıvciv	1.200.000	25
Jeotermal Seracılık	600 Ton/Yıl domates üretimi	1.365.000	30
Kaba Yem Üretimi	-	-	-
Koyun Yetiştiriciliği	-	-	-
Kültür Ceviz Yetiştiriciliği	600 Ton/Yıl	15.000	8
Su Ürünleri (Alabalık vb.)	60 Ton/Yıl Alabalık yetiştiriciliği	206.000	6
Yumurta Tavukçuluğu	42.840.000 Ad/Yıl Yumurta 50.000 Ad/Dönem Cıvciv	1.692.000	18
İMALAT SANAYİ			
Atölye Tipi El Halıcılığı	11.250 M ² /Yıl El halısı	180.000	480
Ayakkabı Üretim Tesisi	194.400 Çift/Yıl Ayakkabı	2.360.000	58
Çorap Üretim Tesisi	36.000 Düzine/Yıl Çorap Üretimi	316.000	20
Deri Konfeksiyon Üretim Tesisi	122.400 Adet/Yıl Muhtelif deri konfeksiyon	803.500	200
Plastik Bidon, Fıçı, vb.	10 Ton/Yıl Plastik bidon, fıçı, vb.	312.500	60
Plastik Eşya İmalatı	300 Ton/Yıl Muh. Plastik kap ve ambalaj malzemesi	225.000	21
PVC Profil doğrama	82.000 M-Tül/Yıl PVC profil imalatı	645.000	15
PVC ve PE Boru	800 Ton/Yıl PVC ve PE boru	380.000	20
Süt İşleme Tesisi	30.000 Ton/Yıl çiğ süt işleyerek; 1.881 Ton/Yıl beyaz peynir, 226 Ton/Yıl kaşar peyniri, 11.538 Ton/yıl yoğurt, 248 Ton/Yıl tereyağı, 27 Ton/Yıl lor.	1.267.235	56
Temizlik malzemeleri İmalatı	3.840 Ton/Yıl Toz deterjan, 2.880 Ton/Yıl Likit deterjan, 1.440 Ton/Yıl Yumuşatıcı deterjan, 864 Ton/Yıl Tıraş kremi	242.000	10
Yün İplik Üretim Tesisi	1.566 Ton/Yıl kirli yün işleyerek 900 Ton/Yıl strayhgarn yün iplik üretimi	3.799.029	42
HİZMETLER - TURİZM			
Termal Otel	3 Yıldızlı, 150 Oda - 300 Yatak	7.609.753	120
Dağ Oteli	3 Yıldızlı, 71 Oda - 150 Yatak	3.274.642	42

Not: Önerilen yatırım konuları ile ilgili kapasite, toplam yatırım tutarı ve istihdam miktarı verileri fikir vermek amacıyla derlenmiş olup tahmini tutarlardır. Dolayısıyla fizibilite aşamasında değişiklik olabilir.

7. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye gelişmekte olan bir ÷lke olarak, gerek ekonomik gerekse sosyal sorunları bulunan ve bu sorunları sahip olduğu kıt kaynakları optimal şekilde kullanarak çözmeye çalışan bir ÷lkedir. ÷lke problemleri, doğal olarak coğrafi bölgelerimize ve bütün illerimize yansımaktadır. Üretim kaynaklarının kıtlığı ve dağılımındaki dengesizlikler yanısıra diğer bazı ekonomik ve organizasyona yönelik sorunlar, Türkiye'de bölgeler arası hatta iller arası dengesiz büyümeye neden olmaktadır.

Bölgeler ve iller arasındaki ekonomik ve sosyal alanda gör÷len bu dengesizlikleri gidermek amacıyla, devlet tarafından çeşitli politikalar uygulanmaktadır. Bu politikaların başında da farklı illere farklı yatırım teşviklerinin uygulanması gelmektedir. Devlet, ekonomik ve sosyal yönden geri kalmış yörelere farklı yatırım teşviklerini uygulayarak (yatırım indirimi, gümrük muafiyeti, teşvik primi, katma değer vergisi ertelemeği, uzun vadeli ve düşük faizli kredi, vergi muafiyetleri vb.) bu bölgeler (ve/veya iller) arasındaki gelişmişlik farkını gidermeye çalışmaktadır.

Ekonomik gelişmenin en önemli şartlarından birisi yatırımların rasyonel olarak en verimli alanlara yapılmasıdır. Bu anlamda uygun yatırımların belirlenmesi ve projelerinin değerlendirilmesinde uygun yatırım alanları araştırmasının önemi büyüktür.

Uygun yatırım alanları araştırması; ilin/ilçenin veya bölgenin kısa ve uzun dönemde beklenen gelişmeleri de dikkate alınarak önerilebilecek yatırım konuları ile bunların olası kuruluş yerlerini tespit etmeye yönelik çalışmaları kapsamaktadır. Bu çalışmaları yönlendiren birincil amaç, yöre kalkınmasına katkıda bulunacak, yöre

kaynakları ile uyumlu ve pazarlama olanağı yüksek yatırım alanlarının belirlenmesidir.

Uygun yatırım alanları araştırmasının temel inceleme alanı ise *kuruluş yeri faktörleri* analizidir. Kuruluş yeri faktörleri, belirli bir üretim biriminin belirli bir coğrafi konuma yerleştirilmesi halinde, söz konusu üretim biriminin maliyeti, satış hasılatı ve sermaye yapısı üzerinde etkili olan tüm konumsal özellikleri kapsar. Başka bir ifadeyle kuruluş yerinin seçimi genellikle işletme giderlerinin en düşük, işletme gelirlerinin en yüksek olduğu yerin belirlenmesi sürecini içermektedir.

Yatırım projesinde belirlenecek kuruluş yeri, işletmenin amaçlarına ulaşması için gerekli koşulları gerçekleştirebilecek özellikleri taşımalıdır. Bu amaçla, kuruluş yerinin belirlenme sürecinde verimlilik, iktisadilik ve karlılıktan oluşan üç ekonomik unsur göz önünde bulundurulmaktadır.

Kuruluş yeri seçimine ilişkin verilecek bir karar, tesisin faaliyeti süresince değiştirilmesi zor ve çoğu zaman mümkün olmayan, değiştirilmesi mümkün olduğunda ise çok yüksek maliyet gerektiren bir karardır. Kuruluş yeri kararının bu özelliği, ciddi ve isabetli araştırmaların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla, kuruluş yeri seçimine etki eden faktörlerin çok iyi bir şekilde tespit edilmesi ve bu faktörlerin kuruluş yeri üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerekmektedir.

İlin gerek coğrafi yapısı gerekse iklimi bakımından kalkınmasının tarımsal ekonomilerde verimliliğin arttırılmasından geçtiği ortadadır. Bu amaçla gerek bitkisel faaliyetlerde gerekse hayvansal faaliyetlerde girdi, üretici, sanayici, çıktı ve pazar ilişkilerini düzenleyebilecek kredi ve destek unsurlarının azami ölçüde yöreye sağlanması ve kullanımının kolaylaştırılması büyük önem taşımaktadır.

Bu alışmada Ağrı ili ve yöresinin mevcut ekonomik ve sosyal dengesizliklerine çözüm getirme çalışmaları kapsamında kısa ve orta dönemde yapılabilirliği olası görülen, yeni istihdam alanları yaratabilecek yatırım konusu nerileri geliştirilmiştir.

Ağrı ili ve yöresinin ekonomik ve sosyal koşulları dikkate alınarak yapılan araştırmalar ve değerlendirmeler sonucunda, belirlenen yatırım konuları öneri niteliğinde olup, uygulanabilirlikleri teknik, ekonomik ve mali yapılabilirlik çalışmalarının sonucunda netleşecektir.

Söz konusu yatırım önerilerinin gerçekleşme oranı ise şüphesiz potansiyel yatırımcıların Ağrı ili ve yöresinde yatırım yapmaya motive edilmesine bağlıdır.

EK 1: HAYVANSAL ÜRETİMİ GELİŞTİRMEDE ETKİLİ OLAN FAKTÖRLER VE ÖNERİLER*

Türkiye, hayvan varlığı bakımından dünyada ilk sıralarda yer almakla birlikte, hayvan başına elde edilen verim itibariyle gelişmiş ülkelerin gerisinde kalmaktadır. Bunun başlıca nedenleri arasında; mevcut hayvan popülasyonunun büyük bir kısmının düşük verimli ırktan oluşması, olumsuz çevre faktörleri ve bakım-besleme koşullarının yeterli düzeyde olmaması sayılabilir. Ülkemizde yıllardır yürütülen ıslah çalışmaları ve uygulanan teşvik tedbirleri sonucu birim başına verimde önemli gelişmeler sağlanmış olmasına rağmen henüz istenen düzeye ulaşamamış, hayvansal ürünler arz ve talebi arasında bir denge kurulamamıştır. Nüfus artış hızının yüzde ikiler seviyesinde olduğu ülkemizde gerekli önlemler alınmazsa bu dengesiz durum daha da artabilecektir. Ülke nüfusunun yeterli ve dengeli bir şekilde beslenmesi bakımından, hayvancılığın gelişmesi büyük önem taşımaktadır.

Diğer taraftan, Türkiye’de tarım işletmelerinin çoğunda bitkisel ve hayvansal üretim birlikte yürütülmektedir (1991 yılı Genel Tarım Sayım sonuçlarına göre 4.1 milyon tarım işletmesinin %72.14’ü bu şekildedir). 1997 yılı itibariyle cari fiyatlarla tarım sektörünün GSYİH içindeki payı %14.5’dir. Bunun yıllara göre %33-38 arasında değişen kısmı hayvansal üretimden elde edilmektedir. Hayvancılığın GSYİH’ya olan bu katkısı yanında yerli sanayiye hammadde temini ve ihracat olanakları açısından küçümsenemeyecek döviz katkısı da bulunmaktadır.

---

* DPT, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporundan yararlanılmıştır.

Türkiye’de (gerekse il bazında) hayvancılık sektöründe üretimi geliştirmek için etkili olan faktörler ile kısa, orta ve uzun dönemde alınması gerekli önlemler ve çözüm önerileri aşağıdaki başlıklar altında ele alınmıştır.

a) Hayvan Varlığı ve Yapısı

Türkiye mevcut hayvan varlığının büyük kısmı genetik olarak verim düzeyleri düşük yerli ırktan oluşmaktadır. Diğer taraftan ülke hayvancılığı doğal, sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak ta bölgelerimize göre farklılıklar göstermektedir.

Son 20 yıllık dönemde Türkiye hayvan varlığındaki gelişmeler incelendiğinde, hayvan sayılarında önemli düzeyde azalmalar dikkati çekmektedir. Bu durum; nispeten sayım yılları itibariyle uygulanan farklı sayım yöntemlerinden ve çoğunlukla da hayvan popülasyonunda daha yüksek verimli kültür ırkları ile bunların melezlerinin giderek artması sonucu, yerli ırk hayvan sayısının azalmasından kaynaklanmaktadır. Ağrı’da da 1993 yılı sığır varlığı 230.020 iken 1997 yılında 217.760’a inmesine rağmen, 1993 yılında %3.7 olan kültür sığır oranı ve %10.8 olan kültür melezi oranları, 1997 yılında kültür sığıru için %5.9’a ve kültür melezi için %15.2’ye çıkmıştır.

Daha çok mer’a ve anıza dayalı bir görünüm arzeden koyunculugumuzda da, nadas alanlarının giderek daralması ve mer’a alanlarında ıslah çalışmalarının yavaş gidişi olumsuz etki yapmaktadır. Bu olumsuzluğu gidermek için koyun popülasyonunda da sığır popülasyonunda olduğu gibi, daha yüksek verimli kültür ırkı ve melezlerinin arttırılması yönünde gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Ülkede arıcılık, daha çok aile işletmesi niteliği taşımakta olup gezici ve sabit arıcılık şeklinde sürdürülmektedir. Yeterince değerlendirilemeyen arıcılık potansiyelinin

daha iyi değerlendirilebilmesi için; kaliteli arı üretimine ve damızlık seçimine önem verilmesi, kovan başına bal veriminin arttırılması, arıcılık ürünlerinin iyi bir pazar organizasyonuna kavuşturulması ve üreticilerin eğitilmeleri ve örgütlenmeleri sağlanmalıdır.

Ülkenin doğal, sosyal ve ekonomik koşulları çerçevesinde; yüksek verimli hayvan sayısının arttırılması, ıslah, daha iyi bakım, beslenme ve hastalıklarla mücadele gibi önlemler alınmalıdır. İlde bu kapsamda Tarım Müdürlüğü tarafından yürütülen projeler bulunmakla beraber tatmin edici değildir.

b) Hayvansal Üretim Yapan İşletmelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı

Türkiye tarım işletmelerinde, genellikle bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetleri birlikte yürütülmektedir. Nitekim 1991 yılı Genel Tarım Sayımı Sonuçlarına göre, mevcut 4.068.032 tarım işletmesinin %72.14'ü hem bitkisel ve hem de hayvansal üretim faaliyetine birlikte yer vermekte, %3.43'ü ise yalnız hayvancılıkla uğraşmaktadır. Ağrı ilindeki 38.810 tarımsal işletmenin %79.8'inde bitkisel üretim ve hayvancılık faaliyetleri birlikte yürütülürken, %16'sında yalnızca hayvancılık faaliyeti yapılmakta, %4.2'sinde de yalnızca bitkisel üretim faaliyetleri yapılmaktadır. İldeki yalnızca hayvancılıkla uğraşan tarımsal işletme oranının ülke genelinin yaklaşık 4.7 katı olduğu dikkat çekicidir. Bitkisel üretimle birlikte yürütülen hayvancılık, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki işletmelerde büyükbaş ağırlıklı olmak üzere daha ziyade mer'aya dayalı olarak yapılmakta, İç Anadolu ve Trakya Bölgesindeki işletmeler ise koyun ve keçi yetiştiriciliği daha büyük ölçüde yer almakta olup Ege, Marmara, Karadeniz ve Güney Bölgelerindeki işletmelerde süt sığırcılığı, sığır besiciliği ve tavukçuluk daha entansif olarak yürütülmektedir.

Türkiye'de mevcut büyükbaş hayvanların işletmeler itibariyle dağılımı 1991 sayım yılı itibariyle incelendiğinde; %71.85'inin 1-4 hayvana sahip işletmeler, %20.08'inin 5-9 hayvana sahip işletmeler, %6.57'sinin de 10-19 hayvana sahip işletmelerden oluştuğu görülmektedir. Küçükbaş hayvan sayısındaki dağılım incelendiğinde ise; 50-100 hayvana sahip işletmeler %33.46 ile ilk sırada yer almakta olup bu işletmeleri %31.55 ile 1-19 hayvana sahip işletmeler ve %26.39 ile de 20-49 arasında hayvana sahip işletmeler izlemektedir. 100 hayvandan fazla hayvana sahip işletmelerin payı ise %8.9 gibi düşük düzeydedir. Küçükbaş hayvancılığın geliştirilmesi bakımından işletmelerdeki sürü mevcudunun ve ıslah çalışmalarının arttırılması gereklidir.

Bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yürüten işletmeler incelendiğinde; işletmelerde mevcut hayvan varlığının %70.87'si büyükbaş, %28'i küçükbaş ve %1.13'ü de kümes hayvanlarından oluşmaktadır. Bu işletmelerin toplam aktif sermayeleri içinde hayvan sermayesi oranı ise ortalama %9.26'dır. Bu oranın bitkisel ve hayvansal üretimle, tarım teknolojisini bir arada yürüten işletmelerde %25 olması gerektiği dikkate alındığında, incelenen işletmelerde hayvan sermayesinin düşük olduğu, bu durumun da işletmeleri olumsuz olarak etkilediği söylenebilir.

c) Çayır-Mer'a ve Yem Bitkilerinin Gelişim Durumu

Ülke hayvancılığının geliştirilmesi için yem bitkileri tarımına ve çayır-mer'a kültürüne gereken önemin verilmesi zorunludur. Çünkü hayvancılık ve yem bitkileri tarımı ile çayır-mer'a kültürü birbirleri ile sıkı ilişkileri olan ve daima beraber düşünülmesi gereken konulardır.

Yem bitkileri açısından Türkiye, büyük bir iklim ve toprak çeşitliliğine sahiptir. Ancak tarla tarımı içinde yem bitkileri yetiştiriciliği yeterli düzeyde değildir. Tarımda ileri ülkelerde olduğu gibi, yem bitkileri üretiminin yüksek bir düzeye

ıkarılması ve mevcut çeşitlerin yerine daha verimli yani ıslah edilmiş kültür çeşitlerinin yetiştirilmesi gereklidir.

Ağrı ili ayır ve mer'a alanları açısından şanslı bir konuma sahiptir. İl arazisinin %50'si ayır ve mer'a, %15.80'i yayla arazisinden oluşmaktadır. İlde hayvancılık daha çok yayla-mer'a besiciliği şeklinde yürütülmektedir. Hayvancılığa paralel olarak gelişmesi gereken yem bitkileri tarımı yeterince gelişmemiştir. Bu da aşırı otlatma sebebiyle mer'a ve yaylaların tahrip olmasına sebep olmaktadır.

Türkiye, doğal ayır-mer'a alanı bakımından büyük bir alana sahip olmakla birlikte yanlış ve kötü kullanım nedeniyle bu alanların büyük bir kısmı bozulmuş ve zayıflamış durumdadır. Hayvan yetiştiriciliği bakımından büyük bir öneme sahip olmasına rağmen mer'a amenajmanı teknik prensipleri olan otlatma mevsimi, otlatma kapasitesi, üniform otlatma ve yem tipine uygun hayvan türü ile otlatma kuralları uygulanmadığından, ayır-mer'alar günden güne yıpranmış ve birçok bölgede erozyona açık hale gelmiştir. Öncelikle “Mer'a Yaylak ve Kışlak” kanun tasarısının yasallaştırılarak ayır ve mer'aların korunması, ıslahı ve amenajmanı için yasal ereve oluşturulmalıdır.

d) Hayvan Sağlığı ve Hastalıklarının Durumu

Hayvancılığın gelişme aşamasında olduğu Türkiye’de hayvanlardan istenilen seviyede verim alınması ve bu seviyenin yükseltilmesinin gereklerinden biri de hayvan hastalıklarının kontrol altına alınmasıdır. Türkiye’de veteriner hekimlik hizmetleri yeterince amacına ulaşmamaktadır. Koruyucu hekimlik hizmetleri ile görevli devlet kuruluşları eleman, araç-gereç, sıhhi donanım ve mali olanaklar yönünden yetersiz durumdadır. Bu nedenle veteriner hekimlik hizmetlerini planlayıp düzenlemek zorunluluğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Hayvansal üretimin gelişmesi üzerinde diğer faktörlerin yanında, çeşitli infeksiyöz ve paraziter hastalıkların kontrol altına alınamaması da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Hayvan hastalıkları mücadelesi için; Veteriner Sağlık ve Araştırma Enstitülerine ayrılan ödenekler arttırılarak, bu kurumlar günün koşullarına göre alet ve ekipmanla donatılmalı, mevcut aşı, serum ve diğer biyolojik madde üretimi arttırılarak ülke ihtiyacına cevap verecek düzeye getirilmeli ve ihtiyaç duyulan yeni aşılarda üretimine başlanmalıdır. Halihazırda Ağrı ili her türlü hayvan hastalıklarının teşhisi ve alınması gerekli önlemlerin icrası için Erzurum'daki Hayvan Hastalıkları Laboratuvarı'ndan yararlanmaktadır. İlin hayvan varlığı ve hayvancılığın il ekonomisindeki özel önemi dikkate alındığında bu uygulamanın il açısından zaman ve para kaybına yol açtığı ortadadır. Bu açıdan ilde gerekli incelemeler yapılarak bir Hayvan Hastalıkları Laboratuvarı'nın kurulması düşünülebilir.

e) Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünlerin Pazarlanması

Hayvansal ürünlerin üretildikleri yerden tüketildikleri veya işlendikleri merkezlere rahat, kolay ve bol miktarda taşınabilmesi için hayvansal ürünlerin pazar organizasyonlarının öncelikle iyileştirilmesi gereklidir. Hayvansal ürünlere dereceleme, işleme ve değerlendirme, ambalajlama, fiyatlandırma, taşıma, depolama, riskin azaltılması vb. pazarlama hizmetlerinin iyi bir şekilde yapılmasıyla ürünlerden faydalanma derecesi arttırılabilir.

Türkiye'de hayvansal ürünler üretimini teşvik edici, ürün kalitesini yükseltici ve pazarlama hizmetlerini iyileştirici bir pazarlama politikasının izlendiği söylenemez. Hayvansal ürünlere yapılacak pazarlama hizmetlerini düzenleyici teknik kurallar

yetersizdir. Hayvansal ürünler, destekleme fiyat politikasının kapsamı dışında tutulmuştur.

Türkiye’de toplam tarım işletmelerinin %72.14’ünde bitkisel ve hayvansal üretimin birlikte yapılıyor olması ve toplam işletme sayıları içinde 1-10 baş hayvana sahip olan küçük işletmelerin oldukça büyük pay alması nedeniyle üreticilerin yeterince örgütlenememesi, aracı sayısının bazı ürünlerde 7-9’a kadar çıkmasını doğurmaktadır. Bu ise tüketicinin ödediği fiyatın ancak çok az bir kısmının üreticinin eline geçmesi demek olup hayvansal ürün pazarlamasının düzenlenmesinin gerekli olduğunu göstermektedir.

Hayvansal ürünlerin dış pazarlamasını geliştirebilmek için standardizasyonun AB normlarına çıkarılması ve zorunlu olması gereklidir. Ayrıca ambalajlama, kalite kontrol, etiketleme gibi hizmetlere gereken önem verilmeli, hayvansal ürünler işleme sanayi geliştirilmeli ve işlenmiş hayvansal ürünler üretimi arttırılmalıdır.

Hayvan ve hayvansal ürünler pazarlamasında;

- *Düzenli işleyen bir pazarlama sisteminin ve ihtisaslaşmış optimum büyüklüğe sahip hayvancılık işletmelerinin kurulması,*
- *Et ve süt sanayinin hammadde ihtiyacının düzenli bir şekilde temini ve üreticilere pazar ve fiyat garantisi sağlanması açısından, sanayiciler ile üreticiler arasında sözleşmeli yetiştiricilik sistemi uygulamasına geçilmesi,*
- *Hayvancılığın desteklenmesinde optimal işletme büyüklüğü esas alınmalı ve kredilendirilmede hayvancılık deneyimi olanlara kredi verilmesi,*
- *Hayvansal ürünlerin pazarlanmasında düzenli bir sistemin tesis edilebilmesi için üreticilerin örgütlenmesi,*

- *Standart kalitede hayvansal üretimin gerçekleştirilebilmesi için hayvancılık işletmelerinden başlamak üzere pazarlama ve işletme aşamalarındaki tesislerin asgari teknik ve hijyenik özelliklere sahip olması,*

sağlanmalıdır.

f) Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürün Fiyatları

Türkiye’de canlı hayvan ve hayvansal ürün fiyatları genel olarak arz ve talebe göre oluşmaktadır. Özellikle canlı hayvan fiyatlarının oluşumunda büyük pazarlardaki cari fiyatlar ve ticaret borsalarındaki canlı hayvan borsaları etkili olmaktadır.

Hayvansal ürünlerden süt ve süt mamullerinde, üretilen sütün %90-95’i üreticiden tüketiciye intikal ederken birkaç defa el değiştirdiğinden serbest piyasada farklı fiyatlar ortaya çıkmaktadır. Deri ve yapağı ürünleri ile üretiminin %90’ı ticari işletmelerde gerçekleşen tavukçulukta, tavuk eti ve yumurta fiyatları da genel olarak arz ve talebe göre serbest piyasada oluşmaktadır.

İşletmelerin büyük kısmının küçük işletme olması, güçlü alıcılar karşısında üreticilerin pazarlık gücünü zayıflatmakta, böylece fiyatların normal koşullar altında oluşması çoğu kez mümkün olmamaktadır.

Hayvan ve hayvansal ürünlere ait fiyatlar (endeksler) ile yem fiyatları (endeksleri) karşılaştırıldığında, çeşitli yem fiyatlarına ait endekslerin hayvan ve hayvansal ürünlerin fiyatlarına ilişkin endekslerin üzerinde seyrettiği görülmektedir. Bu durum, üreticiyi ve dolayısıyla üretimi olumsuz yönde etkilemektedir.

g) Hayvancılık Sektöründe Örgütlenme

Türkiye’de hayvancılık genellikle küçük aile işletmelerinde, diğer tarımsal faaliyetlerle birlikte yürütülmektedir. Türkiye’nin genel ekonomik ve demografik yapısı göz önüne alındığında bu durumun uzun süre değişmeyeceği görülmektedir. Dolayısıyla yetiştiricilerin her türlü girdiye en uygun şartlarda erişebilmesi ve ürünlerin pazarlanmasında daha güçlü duruma gelmesi için aralarında birleşmeleri veya örgütlenmeleri gerekmektedir. Küçük ve dağınık görünümde bulunan hayvancılık işletmelerinin örgütlenmeyle rasyonel yapıya dönüştürülmesi mümkün olabilmektedir.

Hayvancılık sektörünün örgütlenmesinde; dernekler, birlikler, kooperatifler ve bordlar gibi modeller bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde hayvancılık sektörünün genel tarım sektörü içindeki payının bitkisel üretime göre büyük olmasında, yetiştiricilerin bu tip örgütlenmeler yoluyla güçlenmesinin büyük etkisi bulunmaktadır.

Üreticilerin örgütlenmesinde dünyada en fazla görülen ve yaygın olan örgütlenme modeli kooperatiflerdir. Kooperatifler, üreticilerin tek başlarına yapamayacakları veya birlikte yapmalarında yarar bulunan işleri en iyi şekilde maliyet fiyatına yapmak üzere dayanışma içerisinde ekonomik güçlerini bir araya getirmek için gönüllü olarak oluşturdukları ve yönetimde söz sahibi oldukları kuruluşlardır. Kooperatifleşme, küçük işletmelerin toplumsal değerlerini ve kimi üstünlüklerini koruyarak, onları büyük işletmelere avantaj sağlayan ekonomik ölçek büyüklüklerine ulaştırmanın başka bir yoludur.

Gelişmiş ülkelerde hayvancılık kesiminde kooperatiflerde örgütlenen üreticiler, kooperatifler aracılığı ile özellikle ürünlerin toplanması, işlenmesi, satışı gibi

pazarlamanın tüm alanlarında dikey bütünleşmelerini sağlayan yatırımları gerçekleştirmişler ve böylece pazarda çok etkin bir konuma gelmişlerdir. Türkiye’de ise hayvancılık kesimi üreticilerin en örgütsüz olduğu kesimdir.

Türkiye’de hayvancılık sektörünün gelişmesinde kooperatifleşmeye olan ihtiyaç açıkça bilinmektedir. Ancak kooperatifleşme hareketine üreticilerin sahip çıkması ve kooperatiflere bağlı olmaları sağlanmalıdır. Bunun için de ülkemizdeki tarımsal kooperatiflerin genel sorunları olan; halkın bilinçlendirilmemiş olması, finansman, mevzuat, yönetim, yatay ve dikey teşkilatlanmaya gidilememiş olması, eğitim ve araştırmaların yeterince yapılamamış olması ve kooperatifler arası işbirliğinin sağlanamaması gibi konuların çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bu amaçla;

- 1. Öncelikle, sektörde üretim alt sektörlerini hedef alan ihtisas kooperatiflerine yönelmelidir. Bu anlamda işletmelerin teknik, ekonomik ve yapısal farklılıkları mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.***
- 2. Kooperatif iyi işleyen, kaynak yaratan, sorunları çözecek, bilimsellik ve gerçekçilikte olmalıdır.***
- 3. Üreticilerin öz kaynakları ve öz girişimleriyle kurulmalıdır.***
- 4. Sürekli mesleki ve sektör içi eğitim yaptırabilecek şekilde örgütlenmeli, yayın yapmalıdır.***

Yetiştiricilerin örgütlenmesinde diğer bir model de, malı üretenler ile ticaretini yapanları, işleyenleri ve devleti bir araya getiren ve bunları karşılıklı olarak uzlaştırmak suretiyle arzı, fiyatları ve ürünün dağılımını kontrol eden, böylece toplumun çeşitli kesimleri arasında denge kuran pazarlama bordlarıdır. Hayvancılık kesiminde öncelikle çabuk bozulabilen ürünlerin pazarlanmasında bu örgütlenme modelinden yararlanma düşünülebilir.

h) Hayvancılık Sektöründe Kredi ve Finansman

Hayvancılıkta kalkınma ve atılımın gerçekleşmesinde, devletin kredi ve finansmanda öncülük etmesi en başta gelen görevleri arasındadır. Hayvancılık işletmelerin oto-finansmanındaki yetersizlikler devletin bu konuda öncülüğünü daha da zorunlu hale getirmektedir.

Türkiye genelinde ekstansif bir yapı gösteren hayvancılık işletmeleri çağdaş gelişme ve ihtisaslaşmanın gereği olarak giderek entansif bir yapı kazanmaktadır. Özellikle sığır ve koyun besicilik işletmeleri, süt sığırcılığı işletmeleri ve sanayi tipi üretim yapısı kazanmış broiler (et tavuğu) ve yumurta tavukçuluğu işletmeleri entansif karakterli olmaları nedeniyle önemli ölçüde sabit ve döner sermayeye gereksinim duymaktadırlar. Dolayısıyla sektör ve onu oluşturan hayvancılık işletmelerinde uzun, orta ve kısa vadeli krediye gereksinim vardır.

Ülkemizde bitkisel ve hayvansal üretim sektörlerinin kredi ve finansman gereksiniminin büyük bir bölümü Ziraat Bankası'nca karşılanmaktadır. Ancak, banka mevzuatı çerçevesi içinde karşılık gösteren veya teminat verebilen üreticiye bankaca uygun görülen miktarda kredi sağlanmaktadır. Bunun yanısıra kooperatifleşemeyen, karşılık veya teminat gösteremeyen üreticiler mevcut kredilerden yararlanamamaktadır.

İl Planlama Müdürlüğü verilerine göre; Bakanlar Kurulunun 95/7418 sayılı kararı ile uygulamaya konulan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Hayvancılık Onarım Projesi çerçevesinde Ağrı genelinde besi ve damızlık süt sığırcılığı kredisinden yararlanmak amacıyla 5.477 çiftçi, damızlık koyun kredisinden yararlanmak amacıyla da 2.938 çiftçi başvuru da bulunmuştur. Bunlardan uygun görülen 151

çiftçi besilik tosun kredisinden 1.736 baş tosun ile 173 çiftçi 813 baş süt ineği kredisinden yararlandırılmıştır.

Sonuç olarak; hayvancılık sektörüne yönelik sorunların giderilmesi ve hayvancılığın arzu edilen hedeflere ulaşabilmesi bakımından, aşağıda tespit edilen önlemlerin dikkate alınmasında fayda görülmektedir;

- 1. Mer'a alanlarının kalite ve kantite yönünden iyileştirilmesi ve üreticilere, mer'aya bakım yükümlülüğünün getirilmesi,*
- 2. Bitkisel üretim kompozisyonunda yem bitkileri oranının arttırılması,*
- 3. Yüksek verimli kültür ırkı hayvanlar ile bunların melezlerinin sayısının arttırılması,*
- 4. Suni tohumlama çalışmalarının yoğunlaştırılması,*
- 5. Hastalıklarla mücadelenin gereken ölçüde sağlanması,*
- 6. Üreticilerin hayvancılık kredisini yeterli ve uygun faizle temin etmelerinin sağlanması,*
- 7. Üreticilerin kooperatifleşmesinin teşvik edilmesi ve kooperatiflerin iyi işleyen, kaynak yaratan ve sorunları çözebilecek seviyeye ulaştırılması, çabuk bozulabilen hayvansal ürünlerin pazarlanmasında bordların tesisi ve standart uygulamasının gerçekleştirilmesi,*
- 8. Canlı hayvan ihracatının et ihracatı haline dönüştürülmesi gayretlerinin teşvik edilmesi,*
- 9. Hayvan beslemede optimal yem kullanım seviyesinin tespiti ve uygulamasının sağlanması,*
- 10. Kuzu ve dana besiciliğinde hayvanların optimal ağırlık kazanıluncaya kadar beside bırakılması.*
- 11. Üreticilerin sosyal güvenliğinin temini ve tarımsal faaliyetlerle ilgili sigortacılığın geliştirilmesi,*

EK 2: İLDE SANAYİ ÜRETİMİNİ GELİŞTİRMEYE ETKİLİ FAKTÖRLER VE ÖNERİLER

Ağrı konum itibariyle Doğu Anadolu'yu İran'a bağlayan güzergahta olmasına rağmen, bölgesel gelişme dinamikleri Ağrı doğrultusunda bir yayılma etkisi gösterememiştir. Esas itibariyle İlin karşılıklı etkileşimi, kendisi gibi sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi vasat olan illerle olmuştur. Ayrıca çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarınca yapılan sosyal ve fiziki altyapı yatırımları sosyal ve ekonomik yönden etkin bir kalkınmayı hızlandıracak nitelikte olmamıştır.

Sosyal ve ekonomik açıdan öngörülen bir gelişmenin hızı, yönü ve sürekliliğinin tayininde, kamu (merkezi-yerel) ve özel sektörün, ayrı ayrı ya da birlikte gerçekleştirecekleri çalışmaların önemi büyüktür. Gelişme sürecinde kamu sektörü; eğitim, sağlık, ulaşım, tarımsal sulama, Organize Sanayi Bölgeleri ve Küçük Sanayi Siteleri gibi sosyal ve fiziki altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesinde önemli işlevler üstlenmektedir. Özel sektörün ise; kamu sektörünce gerçekleştirilecek yatırımlara uyumlu bir işbirliği çerçevesinde azami düzeyde ekonomik ve sosyal katılımı sağlaması önem taşımaktadır.

Ayrıca yerel ekonomik ve sosyal faaliyetleri geliştirme doğrultusunda; özel sektörce yapılacak ortak girişimler, dayanışma tarzları ve üniversite-sanayi işbirliği gibi faaliyetler ilin ekonomik ve sosyal gelişmesinde önemli adımlar olacaktır.

Ağrı'nın ekonomik ve sosyal yapısının geliştirilmesi konusunda önemli olabilecek hususlar şöyle sıralanabilir:

- 1. Gelişme aşamasındaki bir yöreye, il dışından gelecek olan sermaye en kısa sürede en çok kar etmeyi hedeflemektedir. Oysa yerel sermaye için hedef***

hemen kara geçmek olmamaktadır. Bu bakımdan Ağrı'daki yerel sermayenin sanayi yatırımlarına girişmesi özendirilmeli ve ilgili kuruluşlar birbirine destek olmalıdır.

- 2. İlin ve yörenin karşılaştırmalı üstünlükleri yatırım kararlarında dikkatlice değerlendirilerek, tarımsal sanayi ürünleri dışında diğer sektörlerde de yatırımlar artırılmalıdır.*
- 3. Gelişmekte olan yörelerde şirketleşmenin artmasına ihtiyaç vardır. Bu şirketleşmeler aile, arkadaşlık veya hemşehrilik ilişkilerinden çok, ekonomik fayda unsuruna öncelik verilerek oluşturulmalıdır.*
- 4. Mevcut müteşebbislerin ve girişimlerin kamu desteklerinden zamanında ve yeterince yararlanması sağlanmalıdır.*
- 5. İnsan kaynağına olan yatırımın önemi bilinmeli, gelecek kuşakların bilgi birikiminin işletmelere yeni ufuklar açacağı unutulmamalıdır. Bilgi ve eğitime, araştırma geliştirme faaliyetlerine önem verilmelidir.*
- 6. Ağrı'da kazanılan gelirlerin yine Ağrı'da yeni yatırımlara kaynak olması teşvik edilmeli ve sağlanmalıdır.*
- 7. Ağrı'da yerel kaynaklara dayalı işletmelerin en fazla katma değer yaratacak şekilde gelişmeleri sağlanmalı, ayrıca ürün çeşitlemesine gidilmelidir.*
- 8. Genel anlamda ülkelerin, dar anlamda bölgelerin ekonomik gelişmelerini belirleyen temel öge, sahip olunan ekonomik kaynaklardır. Ağrı'nın sahip olduğu en önemli ekonomik kaynaklar hayvancılık, tarihi-kültürel değerleri ve insan kaynaklarıdır. Bu değerlerin bölge ekonomisine istenilen ölçülerde katkı sağlaması ve finansal bir birikim meydana getirebilmesi açısından miktar ve niteliğine yönelik tespitlerin zenginleştirilmesinde büyük yarar vardır.*
- 9. Yatırımcıların kendilerini piyasa güçlerinin serbest işleyişine alıştırmak, özellikle Gümrük Birliği sürecinde, kamu desteklerinin sınırlı kalacağını göz önünde bulundurarak, Devletin rolünün fiziki ve sosyal altyapının tamamlanması olacağını bilmeleri gerekmektedir.*

10. İhracatın önemi dikkate alınarak dış pazarlara açılmada olabildiğince çaba harcanmalıdır.

11. İnşaatı devam eden Organize Sanayi Bölgesi, Küçük Sanayi Siteleri ve diğer devam etmekte olan sosyal ve fiziki altyapı yatırımlarının kısa sürede hayata geçirilmesi ekonomik ve sosyal yönden kalkınmayı hızlandıracaktır.

EK 3: YATIRIMLARDA DEVLET YARDIMLARI

Ulusal ekonomilerin ayakta durabilmesi, yeni nesillere istihdam yaratılabilmesi, üretim, ihracat ve refah düzeyinin artırılabilmesi için yatırım yapılması zorunlu olurken, özellikle Devletin ekonomideki payının azaltılmasının her kesim tarafından kabul gördüğü bir dönemde, ihtiyaç duyulan sanayi yatırımlarının özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi bir mecburiyet haline gelmektedir.

Yatırım; getirisi uzun vadede oluşan ve değişen ekonomik, politik, sosyal ve teknolojik şartlar nedeniyle yüksek risk taşıyan bir faaliyettir. Söz konusu yüksek riski azaltmak ve müteşebbisleri ülkenin ihtiyaç duyduğu yatırımlara yönlendirebilmek için, gelişmiş ülkeler dahil tüm ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de yatırımların Devlet tarafından desteklenmesi kaçınılmaz bir mecburiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Gümrük Birliği, Dünya Ekonomisine Entegrasyon ve yabancı sermayenin Ülkemize çekilmesi gibi hususlar dikkate alındığında Yatırımlarda Devlet Desteklerinin önemi daha da artmaktadır.

Esasen, Avrupa Birliği üyesi ülkeler dahil, tüm ülkelerde bölgesel ve sektörel amaçlara yönelik olarak mali kaynaklar nispetinde;

- Nakit destek ve hibeler,
- Vergisel destekler,
- Kredi destekleri,
- Sermayeye iştirak,
- Arazi-Arza tahsisi,
- Eğitim, pazar araştırması ve AR-GE yardımları

gibi Devlet Destekleri yaygın bir biçimde uygulanmaktadır.

Ülkemizde yatırımlara uygulanan Devlet Yardımlarını;

a- Yatırımlarda Devlet Yardımları,

b- KOBİ (Küçük ve Orta Boy İşletmeler) Yatırımlarında Devlet Yardımları

olmak üzere iki farklı sistemde ele almak mümkündür. KOBİ Yatırımları ile ilgili Devlet Yardımları belli büyüklüğe kadar olan İmalat Sektörü yatırımlarını hedef alırken, Teşvik Belgeli Sistem çerçevesinde yürütülen ve genel anlamda Yatırımlarda Devlet Yardımları adı altında ifade edilen destekler, belli bir büyüklüğün üzerindeki her tür sektör yatırımını kapsamaktadır.

a- Yatırımlarda Devlet Yardımları

Yatırımlarda Devlet Yardımları ile ilgili Mevzuat, 13 Ocak 1995 tarih ve 22170 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **26/12/1994 tarih ve 94/6411 sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar"** 10 Mart 1995 tarih ve 2223 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **8/3/1995 tarih ve 95/6569 sayılı "Ek Karar"** ve 4 Nisan 1995 tarih ve 22248 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **95/2 Sayılı Hazine Müsteşarlığı Tebliği** ile düzenlenmiştir. Ayrıca, söz konusu Mevzuatta 8 Aralık 1996 tarih ve 22841 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **19/9/1996 tarih ve 96/8639 sayılı "Ek**

Karar" ,19 Mart 1997 tarih ve 22938 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **97/2 Sayılı Hazine Müsteşarlığı Tebliği ve YPK'nun 22 Temmuz 1997 tarih ve 97/41 Sayılı kararı, 6 Ağustos 1997 tarih ve 97/45 Sayılı kararı ve 16 Ekim 1997 tarih ve 97/88 Sayılı kararı** ile ihtiyaçtan doğan bazı değişiklikler yapılmıştır. Daha sonra, 23 Ocak 1998 tarih ve 23239 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanan, **4325 No'lu Kanunla Olağanüstü Hal Bölgesinde ve KÖY'lerde istihdam yaratılması ve yatırımların teşvik edilmesine ilişkin düzenlemeler** yapılmıştır.

Daha sonra, 25 Mart 1998 tarih ve 23297 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan, **23/2/1998 tarih ve 98/10755 sayılı "Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Esasları Hakkında Karar"** ile; 26/12/1994 tarih ve 94/6411 sayılı, 8/3/1995 tarih ve 95/6569 sayılı, 19/9/1996 tarih ve 96/8639 sayılı, 31/7/1997 tarih ve 97/9688 sayılı Kararlar yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kararın uygulanmasına ilişkin esas ve usuller **6 Mayıs 1998 tarih ve 23334 Sayılı Resmi Gazetede** yayımlanan **98/1 Sayılı Hazine Müsteşarlığı tebliği** ile düzenlenmiştir. 98/10755 sayılı karar da 05.03.1999/23630 (Acil Destek) ve 25.04.1999/23676 sayılı Resmi Gazetelerde yayımlanan kararlarla değişikliğe uğramıştır. Son olarak ta **23.06.1999 tarih ve 23734 Sayılı Resmi Gazetede "Yatırımlarda Devlet Yardımları ve Yatırımları Teşvik Fonu Esasları Hakkındaki Kararın Uygulanmasına İlişkin Tebliğde Değişiklik Yapılmasına İlişkin 99/1 No.lu Tebliğ"** yayımlanmıştır. Bu son tebliğle bir önceki tebliğde bazı değişiklikler ve ilaveler yapılmıştır.

En son haliyle destek unsurlarının uygulanması açısından;

1. **Gelişmiş Yörelere:** İstanbul ve Kocaeli il sınırları ile Ankara, İzmir, Bursa, Adana ve Antalya Büyükşehir Belediye sınırları dahil,
2. **Normal Yörelere:** Gelişmiş Yörelere ve Kalkınmada Öncelikli Yörelere dışında kalan iller,

3. **Kalkınmada Öncelikli Yörelere:** Bakanlar Kurulu Kararı ile Kalkınmada Öncelikli Yöre olarak belirlenen iller, olarak tespit edilmiştir.

Hazine Müsteşarlığı'ndan alınan "Teşvik Belgesi" kapsamında gerçekleştirilen yatırımlar için, yatırım veya işletme dönemlerini kapsayan aşağıdaki destek unsurları uygulanmaktadır;

- **Gümrük vergisi ve Toplu Konut Fonu istisnası,**
- **Yatırım indirimi,**
- **Katma değer vergisi istisnası,**
- **Vergi, resim ve harç istisnası,**
- **Enerji desteği,**
- **Arsa tahsisi,**
- **Yatırımları Teşvik Fonu'ndan kredi tahsisi.**

Yukarıda sayılan destek unsurlarının ne şekilde uygulanacağı Hazine Müsteşarlığı'na belirlenmektedir.

Destek Unsurlarından Yararlanma

Destek unsurlarından yararlanabilmek için esas ve usulleri Müsteşarlıkça belirlenecek Yatırım Teşvik Belgesinin temin edilmesi zorunludur. Yatırımın, teşvik belgesine bağlanabilmesi için asgari sabit yatırım tutarının kalkınmada öncelikli yörelerde gerçekleştirilecek yatırımlarda 50 milyar Türk Lirası, gelişmiş ve normal yörelerde 100 milyar Türk Lirası ve finansal kiralama şirketleri aracılığıyla yapılacak yatırımlarda aranacak asgari sabit yatırım tutarı bu miktarların %25'i kadar olması gerekmektedir.

Serbest bölgelerde yapılacak yatırımlar hariç, Kalkınmada Öncelikli Yörelere, Normal Yörelere ile Gelişmiş Yörelere gerçekleştirilecek aşağıda belirtilen yatırımlar ve bu yörelerde Sanayi ve Ticaret Bakanlığınca belirlenen Organize Sanayi Bölgelerindeki yatırımlar, yukarıda sayılan destek unsurlarından yararlandırılabilir.

Gelişmiş Yörelere gerçekleştirilecek yatırımlardan teşvik belgesine bağlanabilecek ve destek unsurlarından yararlandırılacak yatırımlar aşağıda verilmiştir;

- *Elektrik enerjisi üretimi yatırımları (otoprodüktör yatırımları dahil),*
- *Altyapı yatırımları,*
- *Yap-işlet ve/veya yap-işlet-devret modeli çerçevesinde yapılacak yatırımlar,*
- *Ar-Ge, tasarım, yeni ürün ve model geliştirmeye yönelik yatırımlar,*
- *Çevre korumaya yönelik yatırımlar,*
- *Bilim Teknoloji Yüksek Kurulunca belirlenen öncelikli teknoloji yatırımları,*
- *Elektronik sanayi yatırımları,*
- *Gemi ve yat inşa yatırımları,*
- *Tersane yatırımları (gemi inşa ve onarımını sağlayan tesisler),*
- *Teknopark, bilişim teknolojisi, eğitim, sağlık ve turizm yatırımları dahil olmak üzere Müsteşarlıkça belirlenecek diğer hizmet yatırımları,*
- *Mevcut yatırımın Kalkınmada Öncelikli Yörelere ile yurt dışına nakli sonucunda aynı mahalde gerçekleştirilmesi kaydıyla, Müsteşarlıkça uygun görülecek yatırımlar,*
- *Tevsi, modernizasyon, yenileme, kalite düzeltme, darboğaz giderme, entegrasyon ve tamamlama yatırımları,*
- *İleri teknoloji gerektiren, katma değeri yüksek, vergi gelirleri ve istihdam artırıcı özelliklerden bir veya birden fazlasını içeren ve sabit yatırım tutarı 50 Milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirasının üzerindeki komple yeni yatırımlardan Müsteşarlıkça uygun görülecek yatırımlar.*

Yatırımlara Sağlanan Destek Unsurları

Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu İstisnası: Teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizat (hammadde, aramalı ve işletme malzemeleri hariç) ithalatı yürürlükteki İthalat Rejimi Kararı gereğince ödenmesi gereken Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu'ndan istisnadır. Teşvik belgesi kapsamındaki makine ve teçhizatın ithaline ilişkin işlemler, Gümrük Mevzuatı çerçevesinde gümrük idaresince yerine getirilir. Uygulamaya ilişkin usuller, Müsteşarlık ve Gümrük Müsteşarlığı'nca (Gümrükler Kontrol Genel Müdürlüğü) müştereken tespit edilir. Bu tebliğin uygulamasından doğacak ihtilaflar gümrük idarelerince doğrudan Müsteşarlığa iletilir.

Yatırım İndirimi: 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununun Ek 3 üncü maddesi hükmü uyarınca yatırım indirimi uygulaması açısından, teşvik belgesi kapsamında Gelişmiş Yörelere ile Normal Yörelere gerçekleştirilecek yatırımlar ile Küçük ve Ortaboy İşletmelerce gerçekleştirilecek yatırımlar Özel Önem Taşıyan Sektör yatırımdır.

Yatırım İndirimi, Özel Önem Taşıyan Sektörlerde yapılan yatırımlar ile, Kalkınmada Öncelikli Yörelere ve Organize Sanayi Bölgelerinde yapılacak yatırımlarda %100 oranında, ülkemize uluslararası rekabet gücü kazandıracak, yüksek teknoloji gerektiren, katma değeri yüksek, vergi gelirleri ve istihdam artırıcı özelliklerden en az ikisini içeren 250 milyon ABD Doları karşılığı Türk Lirasını aşan sınai yatırımlarında ise %200 oranında uygulanır.

Yatırım indirimi uygulaması yönünden yatırımcının Müsteşarlığa teşvik belgesi için müracaat tarihinden itibaren yapılan harcamalar dikkate alınır. 22/7/1998 tarihli ve 4369 sayılı Kanununun 54 üncü maddesi ile 193 sayılı Gelir Vergisi Kanununa eklenen geçici 50 nci madde çerçevesinde yatırım indirimi ile ilgili hükümden

yararlanmayı teminen teşvik belgesi talep eden yatırımcıların her yıl 15 Nisan tarihine kadar Müsteşarlık evrak kayıtlarına girmiş olan müracaatları bu madde çerçevesinde öncelikle değerlendirmeye alınır.

Katma Değer Vergisi istisnası: 22/7/1998 tarihli ve 4369 sayılı Kanun gereğince, yatırım teşvik belgesini haiz yatırımcılara 1/8/1998 tarihinden itibaren belge kapsamında yapılacak makine ve teçhizat ithal ve teslimleri Katma Değer Vergisinden istisnadır.”

Vergi, Resim ve Harç İstisnası: 3/12/1988 tarihli ve 3505 sayılı Kanun’un Geçici 2’nci maddesine göre yatırımcının, yatırımın tamamlanmasına müteakip 2 yıl içinde 10.000 ABD Doları tutarında ihracat yapacağına dair taahhütte bulunması kaydıyla;

- Şirket kuruluşu,
- Yatırım termin süresi içinde kalınmak kaydıyla teşvik belgesinde öngörülen özkaynak tutarını geçmemek üzere sermaye tezyidi,
- Teşvik belgesinde öngörülen yabancı kaynak tutarını geçmemek üzere bir yıl ve daha uzun vadeli olarak yurt içinden ya da dışından sağlanacak yatırım kredileri,
- Teşvik belgeli yatırıma ilişkin gayrimenkul ve gayrimenkule müteferri aynı hakların aynı sermaye olarak konulması halinde bunların şirket adına tapuya tescil,

işlemleri ve bu işlerle ilgili olarak düzenlenecek kağıtlar 1/7/1964 tarihli ve 488 sayılı Kanuna göre Damga Vergisinden ve 2/7/1964 tarihli ve 492 sayılı Kanuna göre harçlardan istisna edilir.

Enerji Desteği: İlgili mevzuatla belirlenen esas ve usuller çerçevesinde teşvik belgeli yatırımlara enerji desteği sağlanır.

Yatırımları Teşvik Fonu'ndan Kredi Tahsisi : Fon'dan, Yatırımlarda Devlet Yardımları ile ilgili mevzuat çerçevesinde Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge), Teknopark, Çevre Korumaya Yönelik Yatırımlar, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nca belirlenen Öncelikli Teknoloji Alanındaki Yatırımlar ve KOBİ Yatırımları ile Bölgesel Gelişmeye Yönelik Yatırımların desteklenmesi ve yönlendirilmesi amacıyla Müsteşarlıkça belirtilen kriterler çerçevesinde kredi tahsisi yapılabilir.

Ayrıca, Olağanüstü Hal Bölgesinde ve Kalkınmada Öncelikli Yörelerde vergi teşvikleri uygulamak ve yatırımlara kamu arsa ve arazisi temin etmek suretiyle yatırımları ve istihdam imkanlarını artırmayı amaçlayan, 4325 No.lu Kanun kapsamında çeşitli teşvikler getirilmiştir.

Bu Kanunda geçen Olağanüstü Hal Bölgesi; 4325 No.lu Kanunun yürürlüğe girdiği 1 Şubat 1998 tarihinde, Olağanüstü Hal Bölgesi ve mücavir alanına dahil iller ile Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığınca belirlenen fert başına GSYİH miktarları 1.500 ABD Doları veya daha az ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığınca belirlenen sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi -0.5 ve daha düşük bulunan illerden Bakanlar Kurulunca tespit edilen; Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Bayburt, Erzurum, Gümüşhane, Iğdır, Kars, Ordu, Şanlıurfa ve Yozgat illerini kapsamaktadır.

Bu Kanun kapsamında getirilen teşvikler ise şöyledir;

Gelir ve Kurumlar Vergisi İstisnası: 1.1.1998 tarihi ile 31.12.2000 tarihi arasında; Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamında sayılan illerde yeni işe başlayan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin, bu illerdeki işyerlerinde fiilen ve sürekli olarak 10 ve daha fazla işçi çalıştırmaları şartıyla, münhasıran bu iş yerinden elde ettikleri kazançları işe başlama tarihinden itibaren yatırım dönemi dahil 5 vergilendirme dönemi gelir ve kurumlar vergisinden müstesnadır.

Çalışanlardan Kesilen Vergilerin Ertelenmesi: 31.12.2002 tarihine kadar uygulanmak üzere; Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamında sayılan illerde, 1.2.1998 tarihini izleyen aybaşından itibaren yeni işe başlayan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin bu illerdeki işyerlerinde çalıştırdıkları işçiler ile 1.2.1998 tarihinden önce işe başlamış olan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin 31.10.1997 tarihinden önce ilgili idareye vermiş oldukları en son 4 aylık sigorta prim bordrolarında bildirdikleri işçi sayısına ilave olarak yeni işe aldıkları ve bu işyerlerinde fiilen çalıştırdıkları işçilerin, ücretlerinden kesilen ve beyan edilerek tahakkuk ettirilen gelir ve damga vergileri, beyanname verme süresini izleyen ikinci yılın aynı döneminde ödenir.

İşletmelerde Vergi, Resim, Harç İstisnası: 1.2.1998 tarihinden 31.12.2002 tarihine kadar uygulanmak üzere; Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamında sayılan illerde yapılacak teşvik belgeli yatırımlarla ilgili olarak;

- Arazi veya arsa tedariki ile ilgili olarak ivazlı veya ivazsız devir, temlik, kamulaştırma, satış vaadi sözleşmesi, intifa ve iştirak hakkı, alım, satım, kira, geri alma, geri verme, ifraz, tevhid, tescil, cins değişikliği, rehin ve ipotek tesis ve terkini, ıslah ve değişiklik işlemleri ile bu işlemler dolayısıyla düzenlenen kağıtlar,
- Kredi verilmesi ile ilgili işlemler, bu konuda düzenlenen kağıtlar ve kredi işlemleri nedeniyle her ne nam ile olursa olsun nakden veya hesaben alınan paralar

veraset ve intikal vergisi, damga vergisi, banka ve sigorta muameleleri vergisi, emlak vergisi ve harçlar ile 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanununa göre alınan vergi, resim ve harçtan müstesnadır.

Sigorta Primi İşveren Payları: 31.12.2002 tarihine kadar uygulanmak üzere; Olağanüstü Hal Bölgesi kapsamında sayılan illerde, 1.2.1998 tarihinden itibaren yeni

iş e başlayan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin bu illerdeki iş yerlerinde çalıştırdıkları iş çiler ile 1.2.1998 tarihinden önce iş e başlamış olan gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin 31.10.1997 tarihinden önce idareye vermiş oldukları en son 4 aylık sigorta prim bordrolarında bildirdikleri iş ç i sayısına ilave olarak yeni iş e aldıkları ve bu iş yerlerinde fiilen çalıştırdıkları iş ç iler için, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun 72 ve 73'ncü maddeleri uyarınca prime esas kazançları üzerinden tahakkuk ettirilecek primlerin iş veren hissesi Hazinece karşı lanmaktadır.

Bedelsiz Yatırım Yeri Tahsisi: 23 Ocak 1998 tarih ve 23239 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 4325 Sayılı Kanunun 8'inci maddesiyle Kalkınmada Öncelikli Yörelerde; organize sanayi bölgelerine öncelik verilmek üzere en az 10 kişilik istihdam öngören teş vik belgeli yatırımlar için gerçek ve tüzel kişilere, Hazineye ait arazi ve arsaların mülkiyeti bedelsiz olarak devredilebilir hükmü getirilmiştir. Bu maddenin uygulanması ile ilgili hükümler Maliye Bakanlığınca hazırlanacak bir yönetmelikle belirlenecektir.

Yatırımın Finansmanı

Teş vik belgesi kapsamındaki yatırımların finansmanında uygulanabilecek asgari özkaynak oranları aşağıda belirtilmiştir;

- **Kalkınmada Öncelikli Yörelerde yapılacak yatırımlarda** %20,
- **Normal ve Geliş imiş Yörelerde yapılacak yatırımlarda** %40,
- **Ro-Ro taşı macılığı, havayolu kargo taşı macılığı yatırımları** %25,
- **Tersane, gemi inşa, yat inşa, gemi ithali ve uç ak ithali yatırımları** %15,
- **Finansal kiralama şirketlerinin yapacağı kiralama yatırımları** %10,

Teşvik belgeli yatırımlar kapsamında dış kredi ve yurtiçinden döviz kredisi (iç kredi ile birlikte kullanılması dahil) temin edilmesi halinde, özkaynak oranları %20'ye kadar indirilebilir. Ayrıca, ihraç edilmek üzere inşa edilen gemi ve yatlar (deniz araç ve gereçleri dahil) ile Müsteşarlıkça uygun görülen Yap-İşlet-Devret modeli çerçevesinde gerçekleştirilecek yatırımlarda bu sınırlara bağlı kalınmaz.

Yatırıma Fon kaynaklarından kredi desteğinin öngörülmesi halinde, bu kredi ile dış kredi yukarıda belirtilen %80 limitlerini aşmamak üzere birlikte kullanılabilir. Yatırımların finansmanında; yeniden değerlendirme fonu, özkaynak olarak mütalaa edilmez.

Madencilik yatırımları (Görünür rezerve oturtulmuş istihraç yatırımları, maden istihracı ile beraber entegrasyon yatırımları ve maden aramaya yönelik yatırımlar dahil), kalkınmada öncelikli yörelerde uygulanan destek unsurlarından yararlanmaktadır.

b- KOBİ Yatırımlarında Devlet Yardımları

Küçük ve Orta Boy İşletmelerin (KOBİ) Teşvik Belgeli olarak Devlet Yardımlarından yararlanmaları ilk kez, 16 Ekim 1996 tarih ve 22789 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **19/9/1996 tarih ve 96/8615 sayılı** "Küçük ve Orta Boy İşletmelerin Yatırımlarında Devlet Yardımları Hakkında Karar" ve 31 Ekim 1996 tarih ve 22803 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 96/3 sayılı Hazine Müsteşarlığı Tebliği ile sağlanmıştır. Daha sonra 7 Mart 1998 tarih ve 23279 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **23/2/1998 tarih ve 98/10669 sayılı** Kararla KOBİ yatırımlarına ilişkin Devlet yardımları yeniden düzenlenerek 96/8615 sayılı Karar yürürlükten kaldırılmıştır. Son olarak ta, 05.03.1999 tarih ve 23630 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan **19/2/1999 tarih ve 99/12474 sayılı** Kararla KOBİ yatırımlarına ilişkin

yeni düzenlemeler getirilmiş ve 98/10669 sayılı Kararname yürürlükten kaldırılmıştır.

Son Karar kapsamında; imalat sanayi sektöründe faaliyette bulunan, işyerinde en fazla 150 işçi çalıştıran, kanuni defter kayıtlarında arsa ve bina hariç, makine ve teçhizat, tesis, taşıt araç ve gereçleri, döşeme ve demirbaşları toplamı net tutarı 100 milyar Türk Lirasını aşmayan işletmeler KOBİ kapsamında değerlendirilmiş ve Devlet Yardımlarından faydalanmaları imkanı yaratılmıştır.

KOBİ'lere sağlanan başlıca destek unsurları;

- **Yatırımları Teşvik Fonundan Kredi,**
- **Gümrük Vergisi ve Fon İstisnası,**
- **Yatırım İndirimi,**
- **Onaylanan Global Listeler Muhteviyatı Makine ve Teçhizat Alımlarında Katma Değer Vergisi (KDV) İstisnası,**
- **Vergi, Resim ve Harç İstisnası,**

olarak sıralanabilir.

Acil Destek kapsamında yer alan; Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Hatay, Iğdır, Kahramanmaraş, Kars, Kilis, Malatya, Mardin, Muş, Ordu, Rize, Siirt, Sinop, Sivas, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli, Van ve Yozgat illerindeki KOBİ'lere öncelikli olarak Yatırımları Teşvik Fonu'ndan kredi tahsis edilmektedir.

Fon kaynaklı krediler sadece makine ve teçhizat alımı için yatırım kredisi ile hammadde (enerji hariç) alımına yönelik olarak işletme kredisi şeklinde kullanılabilir. Yurtiçinden kullanılmış olarak temin edilecek makine teçhizat için Fon'dan kredi tahsisi yapılmaz.

KOBİ'lere Fon'dan, Acil Destek Kapsamındaki illerde 75 milyar TL., Kalkınmada Öncelikli Yörelerde 60 milyar TL., diğer yörelerde 50 milyar TL.'na kadar olmak üzere Fon kaynaklı yatırım kredisi tahsis edilebilir. Ayrıca, KOBİ'lere yukarıdaki limitler içinde kalmak kaydıyla Fon'dan 25 milyar TL.'na kadar Fon kaynaklı işletme kredisi de tahsis edilebilir.

Fon kapsamındaki kredilerin kullanımında yatırımcının krediye konu toplam yatırımın Acil Destek Kapsamındaki illerde en az %10'unu, Kalkınmada Öncelikli Yörelerde en az %20'sini, diğer yörelerde en az %30'unu öz kaynaklardan karşılaması gerekmektedir.

KOBİ'lere Fon kaynaklarından kullanılan kredilerin faizleri; Acil Destek Kapsamındaki illerde ve Kalkınmada Öncelikli Yörelerde %20, diğer yörelerde yapılacak yatırımlarda ise %30'dur. KOBİ'lere kullanılacak Fon kaynaklı yatırım kredilerinde azami vade 4 yıl, işletme kredilerinde 2 yıldır. Yatırım kredilerinde 1 yıl ödemesiz dönem uygulanır.

Fondan tahsis edilecek kaynakların en az %20'si Esnaf ve Sanatkarlar Odalarına kayıtlı KOBİ'lere ayrılır. Talebin %20'yi bulmaması halinde aktarılan kaynak diğer odalara kayıtlı KOBİ'lere kullanılır.

Kobi Desteklerinden Yararlanılması

KOBİ Yatırımlarında Devlet Yardımları Hazine Müsteşarlığı ve Türkiye Halk Bankası (Halkbank) tarafından ortaklaşa yürütülmektedir. Teşvik unsurlarından yararlanabilmek için Yatırım Teşvik Belgesine konu makine ve teçhizat ve/veya hammadde yatırımının, 100 milyar Türk Lirasını aşmaması gerekmektedir.

KOBİ Yatırım Teşvik Belgesi alınabilmesi için, yatırımcı kendisi için en uygun olan Halkbank Şubesine başvurmakta, şube tarafından talebin uygun görülmesi halinde kendisinden istenen bilgi ve belgeleri yine ilgili şubeye vermektedir. Fon kaynaklı kredi kullandırılmasına yönelik alınacak teminata ait esaslar Halkbank'ın kendi uygulamalarında belirlediği usul ve esaslara tabidir. Halkbank tarafından Teşvik Belgesi talebi olumlu karşılanan Yatırımcılara, Bankanın başvurusu üzerine, Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü'nce Teşvik Belgesi verilmektedir.

Yatırım Teşvik Belgesi şart ve karakteristiklerinin gereği gibi yerine getirilememesi halinde, Hazine Müsteşarlığı destek unsurlarının kısmen veya tamamen kaldırılarak, yararlanılan desteklerin geri alınmasını sağlama yetkisine sahiptir.

Yatırımın gerçekleşmesi ile ilgili takip, kontrol ve sorumluluk Halkbank'a aittir. Yatırımın, Yatırım Teşvik Belgesinde kayıtlı destek unsurlarından birinin uygulanmasını müteakip en geç 6 ay içerisinde tamamlanması esastır. Yatırım süresi Teşvik Belgesinde kayıtlı destek unsurlarından birinin uygulanmasını müteakip başlamakta ve verilen süre içinde tamamlanamayan yatırımlarla ilgili olarak ise, Müsteşarlıkça KOBİ Teşvik Belgesi iptal edilerek, sağlanmış olan destek unsurları 6183 sayılı Kanun çerçevesinde ilgililerden geri alınmaktadır.

Yatırımların gerçekleşmemesi veya Yatırım Teşvik Belgesinin iptal edilmesi halinde, yararlanılan Fon kaynaklı kredi faiz oranı; Fon kaynaklı kredinin ilk kullanıldığı tarihten, yatırımcının kredi anapara ve faizlerini vadelerinde ödenmemesi halinde ise temerrüde düşülen tarihten itibaren, Halkbank'ın sanayi kredileri kapsamında KOBİ kredilerine uygulayacağını ilan ettiği faiz oranına yükseltilerek, anaparanın (kredinin), buna göre hesaplanacak faizi ile birlikte yatırımcıdan Halkbank tarafından tahsili söz konusudur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- *İlgili Resmi Gazeteler.*
- KOSGEB, *Doğu Anadolu Bölgesinde Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmeleri Profili*, Ankara, 1997
- Sağlık Bakanlığı, *Yataklı Tedavi Kurumları İstatistik Yıllığı*, 1997
- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, *İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, 1996.
- T.C. Başbakanlık DİE, *Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı*, 1992.
- T.C. Başbakanlık DİE, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Ağrı*, Temmuz 1998
- T.C. Başbakanlık DİE, *1991 Genel Tarım Sayımı, Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları.*
- T.C. Başbakanlık DİE, *Genel Nüfus Sayım Sonuçları 1990.*
- T.C. Başbakanlık DİE, *Tarımsal Yapı*, 1997.
- T.C. Başbakanlık DİE, *Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri*, 1994
- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, *İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler*, 1998.
- T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı, *7. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu*
- TEDAŞ, *Türkiye Elektrik Dağıtım ve Tüketim İstatistikleri*, 1998.
- Türkiye Bankalar Birliği, *Bankacılar*, Haziran 1997
- Türkiye Bankalar Birliği, *Bankalarımız 1998.*
- Yörük, Sedat, *Yatırımlarda Devlet Yardımları*, T.C. Hazine Müsteşarlığı, Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü,
- Yurt Ansiklopedisi, Cilt 1.